A. KASK, A. VAIGLA,
J. V. VESKI

LAUSEÕPETUS

EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK

KESKKOOLIDELE

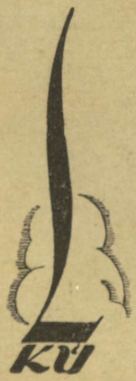

Haridusministeeriumi poolt koolidele tarvitamiseks lubatud.

K./Ü. „LOODUS", TARTU

„KEEL JA KIRJANDUS"

Emakeele õpperaamatud keskkoolidele ja gümnaasiumidele.

Nr. 1. **J. Roos. KIRJANDUSTEOSE ANALÜÜS.** Hind 1 kroon.

Nr. 2. **P. Hamburg, A. Kask, O. Loorits, J. Roos, J. V. Veski. VALIMIK KIRJANDUST keskkooli I klassile.** (5. õ.-a.)
Hind br. 2 krooni, köites 2 kr. 35 senti.

Nr. 2-a. **O. Loorits. VANARAHVA PÄRIMUSI.**
Muinasjutte, muistendeid, mõistatusi, vanasõnu jne. Keskkooli I klassile (5. õ.-a.). Hind 1 kr. 90 senti.

Nr. 2-b. **P. Hamburg, A. Kask, J. Roos, J. V. Veski. VALIMIK ILUKIRJANDUST keskkooli I klassile.** (5. õ.-a.)
Hind 1 kr. 30 senti.

Nr. 3. **A. Vaigla. VALIMIK LÜHIJUTTE keskkooli III klassile.** (7. õ.-a.)
Hind 1 kr. 20 senti.

Nr. 4. **A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski. EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK keskkooli II klassile.** (6. õ.-a.) (Häälikuõpetus.)
Hind 1 kr. 25 senti.

Nr. 5. **P. Hamburg. EESTI UUSROMANTIKA LÜÜRIKUID.** Gümn. III klassile (end. keskk. V kl.). Hind 90 senti.

Nr. 6. **H. Jänes. MÄLESTUSI JA MATKAKIRJELDUSI.** Lugemik keskk. III klassile (7. õ.-a.). Hind 75 senti.

Nr. 7. **P. Hamburg. EESTI HILISROMANTIKA LÜÜRIKUID.** Gümn. II klassile (end. keskk. IV kl.). Hind 75 senti.

Nr. 8. **A. Kask, J. V. Veski, J. Väinaste. EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK keskkooli IV klassile.** (Tuletusõpetus.) Hind 75 senti.

Nr. 9. **V. Alto. ERNST PETERSONI ELU JA LOOMING.** Gümn. II klassile (end. keskk. IV kl.). Hind 35 senti.

Nr. 10. **H. Paukson. ROMANTISM VÄLIS- JA EESTI KIRJANDUSES.** Gümn. I klassile (end. keskk. III kl.). Hind 75 senti.

Nr. 11. **A Tamm. JUHANI AHO ELU JA LOOMING.** Gümn. III klassile (end. keskk. V kl.). Hind 60 senti.

Nr. 12. **A. Aspel. ÜLEVAADE PRANTSUSE KIRJANDUSEST.**
Hind 1 kr. 25 senti.

Nr. 13. **L. Tohver. FR. R. FAEHLMANNI JA FR. R. KREUTZWALDI ELUST JA LOOMINGUST.** Gümn. I kl. Hind 1 kr.

Nr. 14. **A. Murakin. ÜLEVAADE UNGARI KIRJANDUSEST.** Hind 65 senti.

Nr. 15. **V. Alto. AUGUST KITZBERGI ELU JA KIRJANDUSLIK TEGEVUS.** Gümn. II kl. Hind 60 senti.

Nr. 16. **V. Alto. ED. VILDE ELU JA LOOMING.** Gümn. II kl.
Hind 60 senti.

Nr. 17. **E. Raudsepp. ÜLEVAADE SKANDINAAVIA KIRJANDUSEST.**
Hind 1 kr. 35 senti.

Nr. 18. **A. Tamm. SOPHOKLESE ELU JA LOOMING.** Hind 60 senti.

LAUSEÕPETUS

EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK
KESKKOOLIDELE

A. KASK, A. VAIGLA, J. V. VESKI

TEINE TRÜKK

21210

Haridusministeeriumi poolt koolidele
tarvitamiseks lubatud

K. / Ü. „LOODUS“ TARTU, 1937

KEEL JA KIRJANDUS

TOIMETANUD: P. AMBUR, A. KASK, H. RAJAMAA, J. ROOS, A. VAIGLA, J. V. VESKI

Nr. 39

Bibliotheca Universitatis Tartuensis
1937 : 01237.
2-65741
A-9198

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1937.

Saateks.

Käesoleva keeleõpetuse vihik sisaldab keskkooli IV klassi õppekava kohaselt lühikese süstemaatilise ülevaate lauseõpetusest ühes kirjavahemärkide õpetusega ja vastavate harjutustega.

Raamatu koostamisel on püütud ainestiku esitust teha võimalikult lihtsaks, selgeks ja ülevaatlikuks. Et lauseliikmete määramist kergendada, on katsutud juba raamatu algusosas lauseanalüüsi aluseid esile tõsta. Ühtlasi on tunduvalt lihtsustatud ka mõningate lauseliikmete piiritlust ja liigitust (näit. öeldistäide, määrus). Eriti on rõhutatud neid lauseõpetuse osi, mis on olulised õigekeelsuse seisukohalt (näit. ühildumisküsimused, objekt jm.).

Kirjavahemärkide tarvitamise õpetus on liidetud lauseõpetusega. Kokkuvõtteks ja teataval määral kordamiseks on raamatu lõppossa lisatud ülevaade kõikidest kirjavahemärkidest.

Autorid.

Saateks II trükile.

Selle lauseõpetuse teine trükk ei erine oluliselt sama õpperaamatu eelmisest trükist. On tehtud üksikuid vähemaid parandusi ja lisatud mõningaid harjutusülesandeid. Raamatu ainestik ning numeratsioon on jäänud endiseks, nii et esitatava väljaande tarvitamine rööbiti I trükiga ei tekita koolitöös raskusi.

Autorid.

Laiendamata lihtlause.

1. Tuul kõigutab mu akna ees männi latva. Õhuke lumi peidab maad. Raagunud puude vahel mustavad eemal mõned suvimajad. Õhtuti paistab läbi okste helepunane ehajoon.

(Fr. Tuglas.)

Esitatud katkend sisaldab neli lauset.

Lause on sõnade abil väljendatud mõte.

Seda keeleõpetuse osa, mis vaatleb lauseid, nimetatakse **lauseõpetuseks** ehk **süntaksiks.**

2. Vaadelda järgnevaid lauseid!

Rändur (kes?)	matkab (mida teeb?).
Puu (mis?)	murdus (mida tegi?).
Lund (mida?)	on sadanud (on mida teinud?).
Kes? Mis? Keda? Mida?	Mida teeb, tegi, on teinud, oli teinud, oleks teinud jne.?

Eelmised laused koosnevad kahest osast. Teiseks lause osaks on siin pöördsõna mingi pöördeline muude (oleviku, liht-, täis- või ennemineviku vorm kindlas, tingivas, käskivas või kaudses kõneviisis).

Pöördsõna pöördeline muude on lause öeldiseks ehk predikaadiks.

Seda lause osa, mis märgib tegijat, kes või mis midagi **teeb** või **on** mingisuguses olukorras, nimetatakse **aluseks** ehk **subjektiks.**

Ülesanne. Märkida vihikusse, missugustele küsimustele vastavad öeldis ja alus!

3. Kriipsutada alla järgnevais lauseis öeldis kahe ja alus ühe joonega!

Poisid suusatavad. Hämardub. Tuul tõuseb. Mets kohiseb. Sajab lund. Tee on kadunud. Poisid on eksinud. Pimeneb. Ei ole tähti, ei ole kuud. Tekib hirm. Tõtatakse.

Kuuldub kellahelinat. Keegi sõidab. Poisid elavnevad. Tee paistab. Rõõmustutakse. Kodutuled vilguvad. Suusaretk on õnnestunud.

Lauset, mis koosneb ainult öeldisest ja alusest, nimetatakse **laiendamata lihtlauseks.**

Öeldis ja alus on lause pealiikmed.

Jälgida eelmise katkendi põhjal, kas kõigis laiendamata lihtlauseis on olemas mõlemad lause pealiikmed (s. o. öeldis ja alus)!

Öeldis.

4. Jälgida öeldist järgnevais lauseis!

Alus.	Öeldis.
Poiss	istub.
Poiss	ei istu.
Poiss	istus.
Poiss	ei istunud.
Poiss	on istunud.
Poiss	ei ole istunud.
Poiss	oli istunud.
Poiss	ei olnud istunud.
Poiss	oleks istunud.
Poiss	ei olevat istunud.
Poiss	istugu!
——	Istutakse.
——	Istuti.
——	On istutud.
——	Oli istutud.
——	Olevat istutud.
——	Ei oleks istutud.

Ülesanne. Kirjutada vihikusse järgmised järeldused!

1) Öeldiseks võib olla . . . . . (missuguse sõnaliigi missugune vorm?).

2) Öeldis võib koosneda . . . . . (mitmest sõnast?).

3) Kui öeldis on umbisikulise tegumoe vormis, siis alus . . . . .

5. Asetada lauses „Laps magab" öeldis kõikidesse pöördsõna isikulise tegumoe pöördelistesse muudetesse! Näit.: Laps magab. Laps ei maga. Laps magas.

Korrata seejuures vormiõpetusest pöördsõna vormistikku!

6. Kriipsutada alla öeldised järgmises katkendis!

Ei saanud veel minna põllule, jalad vajusid sügavale märja mulla sisse, kivide ja kändude vahel peitus veel lundki. Ka metsaalune oli veel tahenemata, ei käidud püüniseid seadmas, loomi ega linde laskmas. Ei pääsenud jõgede ega ojade äärde, veed olid kallastest üle tõusnud, ujutasid heinamaid ja luhti, kiskusid ahtail kohtadel puid liivastest pervedest, õõnestasid küngaste servi, keerlesid ülemeelikult võrenguis ja tõttasid edasi, isegi teadmata kuhu.

Kui paistis päike, olid kõik õues, imikutest raukadeni. Mehed talitasid, kohendasid atru, äkkeid, hobuseriistu, naised kirjasid rõivaid, õmblesid, punusid või kudusid maja seina ääres istudes; lapsed jooksid, kisasid, mängisid, karglesid. Siin-seal tahedamal teel seisis mehi, kõnelemas künnist, külvist ja alest.

(M. Metsanurk.)

7. Täiendada järgnevad laused öeldisega!

Peretütar uhke, turtsakas, jonnakas, vaeslaps lahke, alandlik, armuline. Kasuemal vaeslaps okkaks silmas. Oma tütar silmamuna. Perenaine kõik rasked tööd kasulapse teha. Oma tütar muidu laisklemas.

Kord vaene sant peresse öömaja paluma. Sant nurka, pererahva elu vaatama.

Luud ukse all maas. Peretütar uksest sisse, välja, iga kord üle luua. Vaeslaps õue. Vaeslaps võtab kohe luua maast üles, nurka. Siis alles õue. Must koer keset põrandat maas. Peretütar koerale jalaga pihta. Vaeslaps kedervarre äärest üles, teeb ukse lahti, laseb koera välja. (M. J. Eisen.)

N ä i t.: Peretütar **on** uhke, turtsakas...

Muinasjuttudes on tihti lauseid, kus öeldis puudub. Sel korral on öeldis harilikult kergesti juurdemõeldav.

Igapäevases tarbekeeles peab aga igas lauses t ä i e l i k ö e l d i s esinema. Puudulik on lause: Suitsetamine keelatud.

Alus.

8. Tõmmata järgnevais lauseis alusele alla üks ja öeldisele kaks joont! Jälgida seejuures, missuguste s õ n a l i i k i d e missuguses v o r m i s esineb alus!

Ema ketrab. Peerg põleb. Lapsed mängivad. Uisud on kadunud.

Rahet sajab. Leiba ei ole laual. Lehti langeb puudelt. Neil päevil liikus rohkesti inimesi maanteil.

Vaesed kerjavad. Haige oigab. Laisk magab ka päeval. Lahingus langes nii julgeid kui argu.

Üks töötas hoolikalt, teine aga laiskles. Seitse olevat õnnetust toov arv.

Keegi karjahtas. Tema on juba ammu surnud. Midagi kukkus laualt. Seda ei juhtu alati.

Ujumine on kehale kasulik. Mul on rohkesti tegemist. Suvitada on mõnus. Pilgatav ei hoolinud pilkest. Laulja esines ka külaliste ees. Esinejaid ei olnud kohal.

Kirjutada vihikusse järgmised järeldused.

1. Aluseks võib olla käändsõna . . . . . ja . . . . . käändes. Samuti võivad olla aluseks pöördsõna käändelised vormid . . . . . ja . . . käändes ja . . . -infinitiivis.

M ä r k u s. Aluseks võivad olla ka m u u d s õ n a l i i g i d ja sõnavormid, kui nad esinevad k ä ä n d s õ n a t ä h e n d u s e s.

N ä i t.: „Jaa“ on määrsõna, „**ja**“ aga sidsõna. Telefonist kõlas korduv „**halloo**“.

9. Võrrelda järgnevaid lauseid ja selgitada, millal tarvitatakse alust nimetavas, millal osastavas käändes!

Alus on nimetavas.	Alus on osastavas.
Sünnipäevale ilmusid **sõbrad** ja **tuttavad.**	Sünnipäevale ilmus **sõpru** ja **tuttavaid.**
Minu **raamatud** on riiulil.	Minu **raamatuid** on riiulil.
Vesi jookseb ämbrist maha.	**Vett** jookseb ämbrist maha.
Heinalised jõudsid kohale.	**Heinalisi** jõudis kohale.
Põllumehed külvavad vilja.	**Põllumehi** koguneb kirikuplatsile.

Ülesanne. Kirjutada vihikusse järeldus!

Alust tarvitatakse nimetavas, kui . . . . .; osastavas esineb alus, kui . . . . .

Nimetavas esinevat alust nimetatakse **täisaluseks** ehk **totaalsubjektiks,** osastavas esinevat alust — **osaaluseks** ehk **partsiaalsubjektiks.**

10. Vaadelda järgnevaid lauseid!

Poisid vaatlesid mängijaid *(Poisse vaatles mängijaid* ei saa tarvitada, sest sel korral on raske öelda, kes keda vaatles). **Peremehed** palkavad sulaseid. **Poiss** lõi oma sõpra. **Lihunikud** ostavad loomi (mitte *Lihunikke ostab* . . .). **Tüdrukud** ketravad villu.

Kui öeldiseks on pöördsõna, mille tegevus on millelegi sihitud, siis tarvitatakse lauses **täisalust.**

11. Jälgida alust ka järgnevais lauseis!

Venda ei ole kodus.	**Vend** on kodus.
Mul ei olnud **raamatut.**	Mul oli **raamat.**
Töölisel polnud **tööd.**	Tal oli kindel **töö.**

Kui pöördsõna „olema" eitava kõne vorm on öeldiseks, siis tarvitatakse harilikult **osaalust.**

(Võrreldagu siiski eelmisega näiteks lauset **„Raamat** ei ole laual, vaid riiulil".)

12. Tarvitada järgnevais lauseis kas täis- või osaalust!

(Inimesed) liikus mööda teed rohkesti. (Rahvas) tuli koosolekule väga palju kokku. (Ekskursandid) vaatlesid Kreutzwald'i mälestussammast. Kas sul on (aeg)? Ei, mul ei ole (aeg)? (Mehed) saagisid puid. Meie meeste hulgas ei ole (reetjad). Kruusist oli tilkunud natuke (vesi) maha. (Lapsed) kuulasid mui-

nasjuttu suure huviga. Poolkartlikult vaatlesid (metslased) lennukit. (Supelvõõrad) tuli iga päev järjest juurde. Vanamehel ei olnud enam (poeg) ega (tütar). (Põldurid) viljavad põlde. Meie (karjane) ei ole pärit maalt. (õppurid) lahendasid ülesandeid. Kas sul pole (vend) ja (õde)? (Kaupmees) ei olnud äris, vaid elukorteris.

13. Jälgida, missuguste alustega oleks võimalik täiendada järgnevaid lauseid!

Sõitsime kirikusse. Kuhu lähed? Kas ostsite uue hobuse? Nüüd kukkusite sisse. Petsime teid rängasti. Lähen siit minema. Ole ettevaatlik! Kas sõidad linna? Töötame, kuidas suudame.

Märkida vihikusse, missugusesse sõnaliiki kuuluvad alused on lauses kergesti juurdemõeldavad!

14. Vaadelda, kas võib alus esineda ka järgnevais lauseis! Kriipsutada alla öeldis ja jälgida, missuguse tegumoe vormis see esineb!

Tõtatakse kirikusse. Teel tormatakse üksteisest mööda. Sõidetakse kiiresti. Pühalikult astutakse jumalakotta. Paljastatakse pea ja palvetatakse.

Mindi tööle. Astuti paarikaupa. Peenardel käidi üksteise järel. Kummarduti ja hakati kaevama. Töötati kuni nõrkemiseni.

Vanamees oli kõigepealt viidud sakste ette. Seal oli teda usutletud ja pinnitud. Viimaks oli ta linna saadetud. Seal olevat teda karistatud.

Kirjutada vihikusse järeldus! **Alus puudub** lauseis, kui öeldis on . . . . . (missuguse tegumoe vormis?).

15. Järgnevais lauseis tõmmata alusele alla üks joon ja öeldisele kaks joont!

Ja rändame. Ja hulgume. Aasta algab, aasta lõpeb — meie rändame. Meie ees sammub Ahasverus, tema kepp juhatab meile rada. Ja riik järgneb riigile, maa maale, linn linnale, aga meie hulgume, meie otsime. Ja kui me ümber vaatame, siis on tema meie kannul, meie mõlemate kannul, ja tema hall vaade täis halli armastust täidab meie südameid ahastusega. Ta ei tagane minust. Ta oli, ta on, ta jääb. (E. Vilde.)

Ilus on elada. Ilus on mängida murul ja laineil, ilus on veeretada ketast, pingutada purje, ilus on tormata siniudu-maailma.
(Fr. Tuglas.)

Hiljuti oli sadanud saps äikesevihma.

Nüüd paistis jälle päike ja kõrte küljes särasid loendamatud veepiisad nagu pärlid. Teeradadele oli kogunenud veeloike ja järvekesi. Kaugel eemal kõmas veel tõrelev hääl. Kuid sellest ei hoolinud enam keegi. Pääsukesed noolisid õhus, putukad ronisid mööda heinakõrsi ja konnad hüplesid rohus.

Ei hoolinud sellest tõrelevast kõminast ka too kraamivoor, mis liikus mööda heinamaa kitsast rada. (A. Virges.)

Laiendatud lihtlause.

16. Võrrelda järgmisi lauseid!

Laiendamata lihtlause.	Laiendatud lihtlause.
Laps mängib.	Väike (missugune?) **laps mängib** ilusti (kuidas?).
Lilled õitsevad.	Ilusad (missugused?) **lilled õitsevad** peenral (kus?).
Isa ootab.	Minu (kelle?) **isa ootab** kärsitult (kuidas?) oma (kelle?) sõpra (keda?).

Laiendamata lihtlauset on võimalik laiendada. Säärast sõna, mis teise sõna juurde kuulub (näit. *väike* kuulub sõna *laps* juurde, *ilusti* kuulub sõna *mängib* juurde jne.), nimetatakse **laiendiks.** Seda sõna, mille juurde laiend kuulub (näit. *laps, mängib* jne.), nimetatakse aga **põhisõnaks.**

Seega lauses *Minu isa ootab kärsitult oma sõpra* on *minu* laiendiks sõnale *isa* (kelle isa? — minu isa), *isa* põhisõnaks sõnale *minu, kärsitult* (ootab kuidas? — ootab kärsitult) ja *sõpra* (ootab keda? — ootab sõpra) laienditeks sõnale *ootab, ootab* põhisõnaks sõnadele *kärsitult* ja *sõpra, oma* (kelle sõpra? — oma sõpra) laiendiks sõnale *sõpra, sõpra* põhisõnaks sõnale *oma.*

Lauset, milles peale öeldise ja aluse esineb veel mõni laiend, nimetatakse **laiendatud lihtlauseks.**

17. Vaadelda järgnevais lauseis laiendeid ja põhisõnu (laiendi kuuluvus põhisõna juurde on märgitud noolega)!

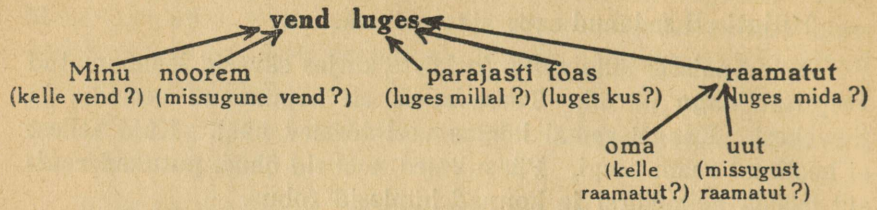

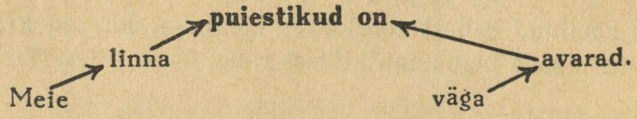

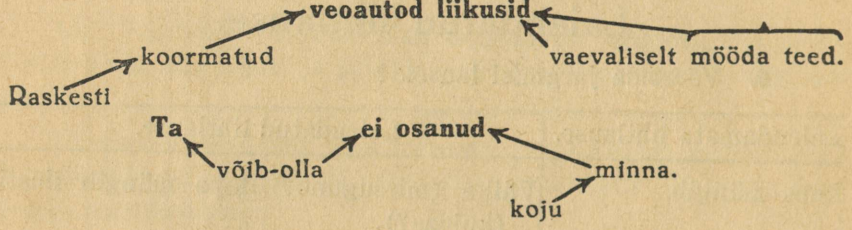

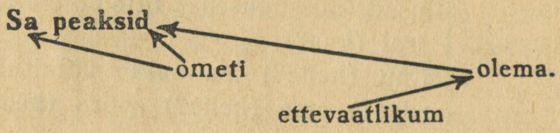

Nagu viimaseist lauseist näha, võivad mõned sõnad kuuluda nii aluse kui öeldise juurde (võib-olla ta, võib-olla ei osanud, ometi sa, ometi peaksid). Sääraseid sõnu nimetatakse **lauselaienditeks.**

18. Muuta järgnevad laiendamata lihtlaused laiendatud lihtlauseteks!

Rong peatus. Laps nutab. Onu õngitseb. Maja põles. Õpilane istub. Võti on kadunud. Sulg murdus. Koer haukus. Saabus külalisi.

Näit.: Viimane rong peatus jaamas kümme minutit.

19. Märkida sulgudesse järgnevais lauseis öeldise järele ö. ja aluse järele a.! Leida põhisõnad ja laiendid! Laiendi ja põhisõna suhe märkida vastava noolega!

Maantee oli tühi. Kaugel künkal kõndis jalamees. Seegi läks kaugemale. Hoone aknad olid lahti. Seest ei kuuldunud ainsatki häält. Punane kukk kõndis maja ees. Me tõusime aeglaselt kirikumäele. Lai maastik avanes meie ees. Istusime kiriku trepile. Vaatasime sõnatult alla maastikule. Läbi luha läikis hõbedane oja. Valge tee ääres seisid pihlapuud.

Näit.: Maantee (a.) oli (ö.) tühi.

Märkus. Laiendite leidmisel on tarvilik tähele panna, et kaassõnad ühes käändsõnadega, mille juurde nad kuuluvad, moodustavad koos ühe laiendi. Näit.: *Valge tee ääres seisid pihlapuud.*

Kõik laiendid on lause **kõrvalliikmeteks.**

Laiendite liigid.

20. Jälgida, missuguse **sõnaliigi laiendid** esinevad järgmisis lauseis! Märkida sulgudesse iga laiendi järele, missuguse sõnaliigi laiend see on!

Järve kaldal raius ükskord vaene sulasmees suurt leppa. Korraga kargas kirves varre otsast vette. Mees katsus pika teibaga mööda põhja, võttis siis rõivad maha, kargas vette. Kirvest mees ei leidnud. Astus raske meelega kaldale, pani enese rõivaisse, läks koju peremehe käest teist kirvest tooma. Peremees oli ihnus. Kirvest ta ei andnud.

Näit.: Järve (nimisõna laiend) kaldal (pöördsõna laiend) raius (öeldis) ükskord (pöördsõna laiend) vaene (nimisõna laiend) sulasmees (alus) suurt (nimisõna laiend) leppa (pöördsõna laiend).

Korrata hoolikalt sõnaliikide küsimust!

21. Märkida ka järgnevas muinasjutus, missuguse sõnaliigi laiendiks on vastav sõna!

Mees ja karu põllusaaki jagamas.

Mees kaupleb enesele karu põlluvahiks. Karu nõuab palgaks seda, mis on maa sees. Vahib terve suve põldu. Sügisel saab mees vilja, karu — tüükad. Järgmisel aastal nõuab karu palgaks seda, mis maa peal kasvab. Mees saab naerid, karu naeri lehed.

Karu tahab mehele kätte maksta. Rebane lubab meest päästa, kui mees kana ühes poegadega temale annab. Mees lubab. Rebase õpetust mööda meelitab mees karu vankrile, seob kinni ja tapab kirvega ära. Toob siis rebasele kotis lubatud tasu, aga kanade asemel on kotis koerad. Rebane põgeneb õõnsa puu sisse, jätab saba välja, koerad kisuvad rebase sabapidi välja, tõmbavad rebase naha seljast maha. (J. Jõgever.)

N ä i t.: Mees (alus) kaupleb (öeldis) enesele (kaupleb kellele? — pöördsõna laiend) karu (kaupleb kelle? — pöördsõna laiend) põlluvahiks (kaupleb kelleks? — pöördsõna laiend).

22. Määrata järgnevais lauseis, missuguse sõnaliigi laiendiks on jämendatult märgitud sõnad!

Rauges **kestev sügisene** torm, vaikisid **rahutud** tuuleiilid, selgines **tume** ja **pilvine** taevas. **Väike ühemastiline** purjekas olevat hukkunud.

Torm oli **liiga** tugev, laev aga **päris** vana ja nõrk. **Üsna** suuredki laevad olnud hädas.

Kõige esimene võitis auhinna. **Esimesed** kümme langesid, kuid **järgnevad** sajad võitsid lahingu.

Mul oli ka **peaaegu** samasugune kohver. Sinul **võõrana** on neid hea silmas pidada.

Ilm on **vihmane.** Nägin **maanteel** oma vana **sõpra.** Salk tuvikesi tõusis **õhku** ja keerles **torni ümber. Akna all sireli otsas** laulis üksik kuldnokk.

Haige sai **väga** raskesti põrutada. Ta oli teinud oma töö **hoopis** teisiti. Ära tõmba **liiga** tugevasti!

N ä i t.:

Nimisõna laiendid: kestev (torm), sügisene (torm),...
Omadussõna laiendid: liiga (tugev),...
Arvsõna laiendid: kõige (esimene),...
Asesõna laiendid: peaaegu (samasugune),...
Pöördsõna laiendid: vihmane (on),...
Abisõna laiendid: väga (raskesti),...

T ä h e l e p a n n a! Sellest, m i s s u g u s e s õ n a l i i g i l a i e n d i k s üks või teine sõna lauses on, oleneb, missuguseks **lauseliikmeks** ta on. Lauseliikmete määramisel on sellepärast alati tarvis jälgida **põhisõna sõnaliiki.**

Täiendi mõiste.

23. Jälgida järgnevais lauseis n i m i s õ n a l a i e n d e i d!

Puuraiumine on **raske** töö. **Ilusa** ilmaga on mõnus jalutada. **Söönud** peni kõva haukuma, **joobnud** mees kõva magama. Ta loeb **suuri** raamatuid. Parem **päeva** kuumus kui **vihma** vilu. **Minu sõbra** isal on maal **suur** aed. Mul tekkis tahtmine [1]) **ujuda** (=ujumise tahtmine). Salk **töölisi** seisatas tänavanurgal. Kaks **hulgust** kõnnib maanteel. Mina **ise** korraldan **selle** töö.

Nimisõna, samuti nimisõnalises tähenduses tarvitatud muu sõnaliigi (näit. arv- ja asesõna) **laiend on täiend** ehk **atribuut.**

24. Märkida järgnevais lauseis öeldis ö.-ga, alus a.-ga ja täiend t.-ga!

Kummub helesinine taevavõlv, mõne kerge suvipilve elustatud. Kui [2]) koonlaid kannab neid õrn tuuleke üle maastiku. Päikese kiired langevad lüngi sinetavale järvele. Nagu emailitud liud lamab see haljaste küngaste keskel [3]). Keset järve liigub aeglaselt ümmariku pilve pilt ja muudab tähelepanematult oma kuju. Nüüd on ta otsekui valge voonake sinilillede luhas. See on kui muistne klaasmaal, heledate ja puhtate värvidega, kaunite ning karskete joontega. See on kui sügav ja käsitamatu sümbol, mille taga elu suured tõed peituvad. (Fr. Tuglas.)

Öeldistäite mõiste.

25. Jälgida järgnevaid p ö ö r d s õ n a laiendeid!

Sulane on **vana** (on missugune?). Ants on **õpilane** (on kes?). Raud on **metall** (on mis?). Õpilasi on **laisku** ja **hoolsaid** (on missuguseid?). Hobune on **müüa** (vrd. Hobune on müüdav — on missugune?).

Vanamees olevat **rikas.** Töölised olid **virgad.** Poiss on oma isa **nägu.** See raamat pole üldse **lugemisväärne.** Kogu perekond oli selle kaotuse tõttu väga **õnnetu.**

---

[1]) Pöördsõnade käändelisi muuteid peale tegevusnimede tuleb lauseliikmete määramisel lugeda kas nimisõnade (tegija-, teonimi) või omadussõnade (keksõnad) hulka.

[2]) Võrdluses tarvitatud sõnad *kui, nagu, otsekui* kuuluvad vastava nimisõna juurde (kui koonlaid — pöördsõna laiend jne.).

[3]) Kaassõna kuulub vastava nimisõna juurde: küngaste keskel — pöördsõna laiend jne.

Pöördsõna **olema** laiendit, mis esineb **nimetavas, osastavas** või da-tegevusnimes, nimetatakse **öeldistäiteks** ehk **predikatiiviks.**

Märkus. Mõnikord võib *olema* tähenduses esineda ka mõni muu pöördsõna öeldisena, mis sel korral kergesti on asendatav *olema*-pöördsõnaga. Näit.: Ilm tundub jahe (vrd. Ilm on jahe). Töö saab ilus (vrd. Töö on ilus). Ta näib alles noor (vrd. Ta on alles noor).

Ülesanne. Märkida vihikusse, missugustele küsimustele vastab öeldistäide!

26. Märkida järgnevais lauseis öeldis ö.-ga, alus a.-ga ja öeldistäide öt.-ga!

Mustlased on räpased ja kasimatud. Nad on tihti väga laisad. Mustlasnaised on harilikult käetargad ja tuleviku ennustajad, mehed aga hobuseparisnikud.

Eestlased olnud muiste tublid sõjamehed. Jaak olevat valla agaramaid põllumehi. Kahju on tunduv. Vanaeit oli hambutu. Kust mehi teie olete? Puud on raiuda. Töö saagu hea. Õpilane näib olevat hoolas. Tuul tundub vali.

Sihitise mõiste.

27. Jälgida järgnevaid pöördsõna laiendeid!

Majale tehti uus **katus** (tehti mis?). Anna mulle oma **kübar** (mis?)! Poiss ostis **raamatu** (mille?). Kokk keedab **sööki** (mida?). Palgati uus **sulane** (kes?). Isa kutsus **tütre** (kelle?) tuppa. Vanaeit kartis **röövleid** (keda?).

Metsavaht leidnud metsast maharaiutud **kase.** Ta läinud kohe **kaseraiujat** otsima. Leidnudki viimaks **mehe,** kes kase okstest **jätkukesi** lõiganud. Mees katsunud **neid** hõlma alla **peita.**

Säärast **pöördsõna** laiendit, millele pöördsõna tegevus on otseselt suunatud ja mis esineb **nimetavas, osastavas, omastavas** või **da-tegevusnimes,** nimetatakse **sihitiseks** ehk **objektiks.**

Pöördsõnu, mille laiendiks sihitis võib olla, nimetatakse sihilisteks ehk transitiivseteks pöördsõnadeks.

Ülesanne. Kirjutada vihikusse, missugustele küsimustele vastab sihitis!

28. Märkida (nagu eelmisteski harjutustes) öeldis — ö., alus — a., täiend — t., öeldistäide — öt. ja sihitis — s.-tähega!

Tarvastu mees ehitanud enesele uue maja. Öösi kuuldud valminud majast suurt kolinat ja mürinat. Keegi ei julgenud sinna magama heita.

Kord kohanud peremees julget sõdurit ja kutsunud sõduri majja magama.

Sõdur näinud öösi palju suuri ja väikesi vanapaganaid. Vanapaganad alustanud toas kohe pidutsemist, eriti tundnud nad sellest rõõmu, et maja on pühitsemata. Kutsutud lõpuks sõdurgi sööma. Sõdur söönud, joonud ja pistnud külaleiba taskussegi. Kui kuuldud kuke laulmist, kadunud vanapaganad.

Hommikul jutustanud sõdur öist lugu ka peremehele. Peremees lasknud maja õnnistada ja tondid kadunud majast.

Määruse mõiste.

29. a) Jälgida järgnevaid p ö ö r d s õ n a laiendeid!

Metsavaht läks **metsa** (läks kuhu?) tetri **laskma** (mida tegema?). Jalutasin **eile** (millal?) **linnas** (kus?). Laps hakkas **haledasti** (kuidas?) **nutma** (mida tegema?). Isa kündis **harkadraga** (millega?) põldu. **Haiguse tõttu** (mispärast?) ei saanud Peeter täna (millal?) **kooli** (kuhu?) tulla. Kartuleid osteti terve **vakk** (kui palju?). Vikatid on tehtud heast **terasest** (millest?). Onu jutustas **mulle** (kellele?) **sõjast** (millest?). Minu sõber hakkas **maal** (kus?) **sulaseks** (kelleks?). Peremees laskis **poisil** (kellel?) hobuse **vankri ette** (kuhu?) rakendada.

b) Jälgida järgnevaid o m a d u s s õ n a d e ja o m a d u s s õ n a l i s e s t ä h e n d u s e s t a r v i t a t u d m u u d e s õ n a l i i k i d e (arv- ja asesõnade), samuti a b i s õ n a d e laiendeid!

Onu oli **hirmus** vihane. **Ikka** suuremaks muutus tüli. Meie naabrid elavad **väga** vaeselt. Poiss on juba **päris** suur. Ta oli näost **pisut** punane. Peet on **üsna** hoolas õpilane.

Ta oleks võistlustel tulnud **peaaegu** esimeseks. Tal oli **enamvähem** samasugune välimus.

Tuli puhkes **väga** äkki. Tööline sai vigastada **üsna** raskesti. Ta töötab **ainult** suviti. Tehke oma tööd **veelgi** paremini!

Pöördsõnade laiendid, mis ei ole öeldistäited ega sihitised, samuti **kõik omadussõnade** (või omadussõnaliselt tarvitatud muude sõnaliikide) **ja abisõnade laiendid on määrused ehk adverbiaalid.**

30. Märkida järgnevas palas kõik lauseliikmed (nagu harjutuses nr. 28)! Määruse järele kirjutada m.!

Mustlane olnud kord ühes majas öömajal. Öösi surnud majas üks inimene ära.

Mustlane kartnud, et surnu hakkab kodu käima. Pühkinud silmapilk minema. Tee läinud läbi metsa. Kuuvalgel näinud mustlane tee ääres puude varjusid. Tahtnud tagasi minna: varjud ka selja taga. Nüüd mustlane hakanud paluma, palunud kuni hommikuni.

Hommikul kadunud puude varjud ära. Mustlane sõitnud siis julgesti edasi.

T ä i e n d, ö e l d i s t ä i d e, s i h i t i s, m ä ä r u s j a l a u s e l a i e n d (vt. § 17 ja 31) on lause **kõrvalliikmed.**

Lauselaiend.

31. Jälgida järgnevais lauseis sõnu, mis laiendavad kogu lauset (kuuluvad ühtlasi öeldise ja aluse juurde, vrd. § 17)!

Peremees **nähtavasti** ei mõtlegi mulle palka maksta. **Õnneks** olime meie eemal plahvatuskohast. Teie olete reisust **arvatavasti** väga väsinud. Rong **vististi** hilistub. Sa oled teda **muidugi** juba külastanud. Vanamees **teatavasti** olevat väga rikas. **Vaevalt** ta julgeb oma äpardusest teistele kõnelda. **Kahetsetavasti** juhtus õnnetus just meie majas.

Kuigi ma olin haige, läksin ma **ometi** kooli. **Niihästi** rikkad **kui ka** vaesed surevad kord. Päike paistis **ja** linnud laulsid. Läksime jaanitulele, **et** ühiselt lõbutseda. Uks avanes **ning** Peedu ilmus nähtavale. Poiss ei teadnud, **kas** jääda paigale **või** põgeneda kiiresti. Ma ootasin, **aga** ükski mu sõpradest ei tulnud jaama. Ta vaikis, **sest** ta ei tahtnud oma saladust avaldada. Tööd nõudis igaüks, **kuid** tänada töö eest ei tahtnud keegi.

Kirjutada vihikusse, missugused s õ n a l i i g i d esinevad siin lauselaienditena!

Lauseanalüüsist.

32. Tuletada meelde eespool-käsitletud lauseliikmeid!
(Võrrelda § 22!)

Nimisõna laiend — täiend (§ 23).
Omadussõna laiend — määrus (§ 29b).

Nimisõnalises tähenduses esineva arv- või asesõna (näit. kaks, kümme, mina, keegi) laiend — täiend (§ 23).
Omadussõnalises tähenduses esineva arv- või asesõna (näit. teine, kümnes, niisugune, säärane) laiend — määrus (§ 29b).
Pöördsõna laiend — 1) öeldistäide (§ 25),
2) sihitis (§ 27),
3) määrus (§ 29a).
Abisõna laiend — määrus (§ 29b).
Terve lause laiend — lauselaiend (§ 31).

33. Jälgida järgnevat lauseliikmete tabelit!

Lauseliikmed.

Lause pealiikmed.

Öeldis esineb pöördsõna pöördelisis muuteis.	**Alus** esineb nimetavas, osastavas ja da-tegevusnimes.

Lause kõrvalliikmed.

Täiend	**Öeldistäide** esineb nimetavas, osastavas ja da-tegevusnimes.	**Sihitis** esineb nimetavas, omastavas(ains.), osastavas ja da-tegevusnimes.	**Määrus**	**Lauselaiend** esineb tihti sidesõnana või määrsõnana.
Laiendab nimisõna või nimisõnaliselt tarvitatud sõnaliiki.	Laiendab tavaliselt pöördsõna „olema“.	Laiendab sihilist pöördsõna.	Laiendab pöördsõna, omadussõna või omadussõnaliselt tarvitatud sõnaliiki ja abisõna.	Laiendab lauset.

34. Analüüsida kõiki järgnevaid harjutusi siin-esitatud näite eeskujul! Lauseliikmete määramisel leida kõigepealt öeldis ja märkida see ö.-tähega! Selle järele leida alus ja teised lause-

liikmed! Lauseliikmete märkimiseks tarvitada järgmisi lühendeid: ö. = öeldis, a. = alus, öt. = öeldistäide, s. = sihitis, m.= määrus, t. = täiend, ll. = lauselaiend.

Murueide (t.) tütred (a.) lähevad (ö.) jaaniööl (m.) metsajärve (m.) ujuma (m.); rõivad (s.) panevad (ö.) nad (a.) järve äärde (m.) maha (m.). Noormees (a.) varitseb (ö.) põõsas (m.), võtab (ö.) neiude (t.) rõivad (s.) ära (m.).

Kui (ll.) murueide (t.) tütred (a.) järvest (m.) välja (m.) tulevad (ö.) ja (ll.) endid (s.) rõivaisse (m.) tahavad (ö.) panna (s.), märkavad (ö.) nad (a.), et (ll.) rõivaste (t.) varas (a.) on (ö.) neid (s.) varitsemas (m.). Ehmatuskisaga (m.) jooksevad (ö.) nad (a.) järve (m.) tagasi (m.). Rõivavargale (m.) lööb (ö.) murueit (a.) kepiga (m.) suu peale (m.) ja (ll.) mees (a.) jääb (ö.) eluajaks (m.) keeletuks (m.). „Nüüd (m.) ei võ i (ö.) sa (a.) hoobelda (s.), et (ll.) sa (a.) murueide (t.) tütreid (s.) oled näinud (ö.)," ütleb (ö.) murueit (a.) ja (ll.) kaob (ö.).

(J. Jõgever.)

35. Märkida eelmise näite eeskujul kõik lauseliikmed järgnevas palas!

Elutöö.

Valvetõkkest saadetakse kaks sõdurit luurama. Sõdurid viskavad püssid rihmale, kohendavad padrunikotte ja lähevad. Öö on imeilus, taevas sügav ja tähed selged. Ülal peade kohal lendavad põrisedes kahurikuulid nagu hiiglaparmud.

Sõdurid istuvad mättale, kuulatavad ööd ja vaatlevad taevast. Seal ütleb üks: „Kui ilus on taevas. Ei tahaks praegu surra. Tahaksin veel elada, liikuda valgustatud saalides ja lõbutseda. Tahaksin täita oma elutöö, mis jääks mälestuseks tulevastele põlvedele. Sooviksin näha oma kalmukünkal ausammast. Nüüd aga jääb tegemata su elutöö, lange siin nagu Mooses, keegi ei tea pärast su hauda, kustub su mälestus."

Ja vastab teine sõdur: „Ei ole minul midagi selle vastu, et langeksin täna ja et ei teata minu hauda. Ei taha mina mälestussammast oma hauale. Mina loon oma tööga ja eluga endale mälestussamba. Ehk küll kaob mu nimi, ei teata mu kalmuküngast, jääb ometi mu elutöö, jääb kodumaa parem tulevik. See on mu mälestussammas. Selle olen ise loonud ja seda ei võta minult keegi. Jääb püsima meie elutöö, meie loodud kodumaa parem tulevik."

Siis tõusid sõdurid mättalt, läksid täitma oma ülesannet.

Need sõdurid ei tulnud luurekäigult tagasi . . . langesid, ja nende hauda ei teata tänapäevani. Aga püsib nende elutöö, nende mälestussammas, püsib vaba, parem kodumaa.

(J. Parijõgi.)

Lause kõrvalliikmed.

Täiend.

36. Määrata järgnevais lauseis kõik lauseliikmed (nagu §-s 34)! Kriipsutada alla täiendid ja jälgida ühtlasi, missugused **sõnaliigid** võivad esineda täiendina!

Lapsel on lapse meel, rumalal on rumal keel. Roostetab rootsi raud, vanasõna ei roosteta. Õige hõlma ei hakka ükski. Igaüks on oma õnne sepp. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. Esimene päev koolis oli põnev. Neljandal sõja-aastal tõusis nälg haripunktile.

Murdunud puu lõigati katki. Meie ees avardus lainetav meri. Mul tõusis soov laulda. Poisil on tahtmine õppida. Vanaema oli meister muinasjutte jutustama. Küll ta on kange mees hooplema. Kas on põhjust nutta ning nuriseda? Aeg töötada on lühike.

Pärani aknast paiskus tuult tuppa. Alati töötamine on kurnav. Ammuli sui vahtisid lapsed lumimemme. Teda võib tunda sassis juustest ja kongis ninast. Sõprade keskele sattumine valmistas mulle rõõmu.

Kirjutada vihikusse, missugune sõnaliik esineb täiendina!

Täiendite liigid.

37. Analüüsida järgnevad laused ja kriipsutada alla kõik täiendid!

Raske töö toob rohket tulu. Keset avarat parki kasvab põline tamm. Viimased päevad olid koormaks põdurale Mardile. Põlenud maja varemeile kerkis silmapaistev pilvelõhkuja. Mälestagem lahkunud sõpru! Niisugune naljahammas on see Nipernaadi. Kaevaja härg kaotab sarve. Koer poiss tegi tempe.

Eelmistes lausetes esinevaid täiendeid nimetatakse **omadussõnalisteks täienditeks.**

Ülesanne. Märkida vihikusse, missugused sõnaliigid esinevad omadussõnalise täiendina!

38. Analüüsida järgnevad laused ja kriipsutada alla kõik täiendid!

Mina elan onu majas. Peremehe jäljed väetavad põldu. Venna arm on verine, sõsara arm sõklaline, isa arm erapooletu, ema arm on igavene. Raha on rikka jumal, uni vaese võõraspidu. Minu vend on vallavanem. Meie esivanemate ebausukombeid tuleb koguda. Tuhandete inimeste elujärg tahaks parandamist. Oodatava saabumine ei olnud üllatuseks. Lauluisa Kreutzwald suri Tartus.

Salkkond koolipoisse pidas lumesõda. Rühm sõdureid marssis tänaval. Osteti kast õunu. Seitse päeva sadas vihma. Kaks rongi põrkasid kokku. Soome sugu rahvaste minevik on olnud vaeva- ja võidurikas.

Videvikus lugemine on silmadele kahjulik. Kikivarbail kõndimine nõuab harjumist. Hoiatus ettevaatuseks pole iialgi tarbetu. Saha ja sirbiga töötamine toob tulu. Lahkumine külalisest oli südamlik. Balkoniga maja on puust seintega ja kivist katusega. Sabaga tähte nähakse harva.

Eelnenud lauseis esinevaid täiendeid nimetatakse **nimisõnalisiks täiendeiks.**

Ülesanne. Märkida vihikusse, missugused sõnaliigid ning mis käändes esinevad nimisõnalise täiendina!

39. Jälgida täiendi esinemist järgnevais lauseis!

Teol käimine oli raske kohustus meie esivanemaile. Ettekannet heeringapüügist kuulati huviga. Rikkailt palumine on raske. Mul pole usku ta võimeisse. Teise peale lootmine ei too iga kord tulu. Kalal ja jahil käimine on väga huvitav. Hommikuni istumine nõuab pingutust. Kas olete näinud saabastega kassi? Lapsed jõudsid saiast majakese juurde. Kiri vanemaile oli läinud kaduma.

Eelnenud näiteis sarnaneb nimisõnaline täiend vormilt määrusega.

Lisand.

40. Jälgida **nimisõnalist täiendit** järgnevais lauseis!

Eesti rahvuslik eepos „Kalevipoeg" ilmus 5. trükis. Kuperjanov, meie vabadussõja kangelane, sai Paju lahingus surmavalt haavata. Kohtasin metsavaht Siimu. Soome vabariigi pealinn Helsingi asetseb kaljusel pinnal. Ülikoolilinnas Tartus on vabadussõja võidusammas „Kalevipoeg".

Nimisõnaline täiend võib sisult väljendada sedasama, mida sisaldab põhisõna. Põhisõna mõistet teiste sõnadega väljendavat nimisõnalist täiendit nimetatakse **lisandiks** ehk **apositsiooniks.**

Koma lisandi puhul.

41. Jälgida koma tarvitamist lisandi puhul!

1. Kreutzwald, **„Kalevipoja" koostaja,** elas Võrus 44 aastat.
   Kreutzwald'ile, **„Kalevipoja" autorile,** oleme tänulikud.
2. Kreutzwald'i, **„Kalevipoja" autori** haud on Tartus.
   Kapten Irve ja kindral Põdra, **meie võidukangelaste** teod on kuulsad.
3. Mis ta **poisike** kipub meeste hulka.
   Mis ma **vaeseke** pean tegema!
   Meile **tütarlastele** sobib see riie hästi. (Vrd.: Mis me, **julged mehed,** enam ootame. Laps, **vaeseke,** kukkus maha.)
4. Elu **ülikoolilinnas** Tartus on rahulikum kui Tallinnas.
   Meie suuremaid lüürikuid Marie Under elab Tallinnas.
5. Kaasik **õpetajana** oli eeskujulik.
   Sooniste **otsitava rätsepana** teenis head raha.

Järeldused. **Põhisõna järel** asetsev lisand (ühes tema juurde kuuluvate laiendiitega) eraldatakse muist lauseliikmeist **komadega.** (Näit. 1.)

Kui põhisõna järel asetsev lisand on omastavas käändes, siis asetatakse koma ainult lisandi ette. (Näit. 2.)

Isikulise asesõna **ühesõnalist** lisandit, **põhisõna ees** asetsevat lisandit ja olevas käändes esinevat lisandit komadega muust lausest ei eraldata. (Näit. 3—5.)

Märkus. Kahemõttelisuse vältimiseks tuleb ka isikulise asesõna ühesõnaline lisand komadega eraldada. Vrd. näit. lauseid: *Meie, noored, ei olnud laisad* (= meie ei olnud laisad) ja *Meie noored ei olnud laisad* (= noored ei olnud laisad).

Olevas käändes esineva lisandi asemel tarvitatakse ka sidesõna *kui* ühenduses vastava lisandsõnaga. Näit.: M. Jänes kui suurkaupmees omas suurt tutvuskonda. U. Lehtsaar kui ametnik esines korralikult. Ta kõneles Tammsaarest kui kirjanikust.

Nagu olevas käändes esinevat lisandit ei eraldata komadega, samuti ei eraldata ka *kui*-lisandit.

42. Eelnenud komajuhiste põhjal asetada koma järgnevas tekstis!

Meil noortel on ees palju ülesandeid. Koidula meie ärkamisaja tulitäht siirdus kodumaalt Kroonlinna. Koidula meie esimese poetessi põrmgi puhkab Kroonlinnas. Kuulus Eesti vanem Lembitu langes Madisepäeva lahingus 1217. Lembitu kuulus Eesti vanem langes lahingus. C. R. Jakobson ja Jakob Hurt meie tähtsamaid läinud sajandi tegelasi sattusid vastuollu. Härra Linnus hingekarjasena on suures lugupidamises. Sulasega vaesekesega keegi ei kõnelnudki. Vabadussõja kibedail päevil ründasid meie väed juba Läti pealinna Riiat. Riia meie naaberriigi Läti pealinn asub Väina jõe kaldail. August Kitzberg meie algupärase draama meister suri 1927. a. Peremehed ei tahtnud Jaaguga kehvikuga läbi käja. Mis me vaesed nüüd teeme? Taat vaeseke ei jõudnud noorematega enam sammu pidada. „Tõde ja õigus" A. H. Tammsaare suurromaan on ilmunud viies osas. „Postimehe" ja „Päevalehe" meie vanemate päevalehtede keelega võib rahulduda. Madise ja Jaani minu lellepoegade maja asub orus. Peeter peeni poisikene lubas eesta taadi ruuna. Maie Tõrma neitsikene tantsis Tõrmastu mäella. Kanast sai Salme sula neitsi, tedrest Linda libe neitsi. Meie tütarlapsed olevat olnud eeskujulikud.

N ä i t.: Meil noortel on ees palju ülesandeid. Koidula, meie ärkamisaja tulitäht, siirdus . . .

Öeldistäide.

43. Kriipsutada alla järgnevais lauseis ö e l d i s t ä i d e!

Leitnant Kuperjanov oli eestlane. Töö on rikkuse alus. Nälg on kõige parem kokk. Peeter on taluperemees. Laenutaja on sõber, tagasinõudja vaenlane. Ema vits on villane, võõra vits on verine. Miks sa oled niisugune? Ära ole seesugune! Mina olin esimene. Mu vend oli üks langenuist. Sõber on teine matkajaist.

C. R. Jakobson oli tugevamaid tõe ja õiguse eest võitlejaid. Mihkel on Virumaa mehi. Punik on punast karva. Kustas on onu poolt sugulasi. Pärt on mu lellelapsi. Osa maast on karjamaad, teine metsa.

See korter on välja üürida. Talu on anda rendile. Ülesanne on lahendada. Põllud on künda ja äestada, hooned kohendada ning aiad korraldada.

Öeldistäiteks on **käändsõna** n i m e t a v a s ja o s a s t a v a s käändes ja **da-tegevusnimi.**

N i m e t a v a l i s t öeldistäidet nimetatakse **täisöeldistäiteks,** o s a s t a v a l i s t — **osaöeldistäiteks.**

44. Järgnevate näidete varal selgitada, millal tarvitatakse täis-, millal osaöeldistäidet!

Ants, Virve ja Sirje on **õpilased** (k e s nad on?).

Andja on hea mees, tagasinõudja paha mees.
Virgu Andres oli põllumees.
Joosep ja Jaan on kalurid.

Poeg on valgevereline ja suurekasvuline.
Pirnid on maitsvad (kõik).
Leem on liiga soolane.
Toit on maitsev.

Peedu ja Juku on meie kooli **poisse** (k e l l e h u l k a nad kuuluvad?).
Kust nurga mehi teie olete?

Andres on meie küla põllumehi.
Joosep on Peipsi-äärseid kalureid.
Poeg on isa nägu, valget verd ja suurt kasvu.
Ploome on punaseid ja kollaseid.
Kalu oli soolaseid ja magedaid.
Seeni on mürgituid ja mürgiseid.

45. Järgnevas harjutuses tarvitada õigesti kas täis- või osaöeldistäidet!

Lembitu oli meie muistse vabadussõja (vapraim vanem). Oleme Peetriga ühe kooli (õpilane) [s. o. kuulume sama kooli õpilaste hulka]. õed on (haige). õnn pole (püsiv). Vaeslaps on teiste (tõugatav ning lükatav). Koduloomad on (kasulik). Metsloomi on (kasulik ja kahjulik). Eksimine on (inimlik). Elts ja Tiiu on meie klassi (õpilane). Marie Under ja Henrik Visnapuu on meie tänapäeva (silmapaistvaim luuletaja) [s. o. kuuluvad nende hulka]. Jaak on meie klassi (parim õpilane) [s. o. a i n u k e parim]. Liis on lelle (noorem laps) [s. o. kuulub nooremate hulka]. Rõivaid on (villane, linane, puuvillane ja muu). Koer ja kass on (koduloom) [s. o. kuuluvad nende hulka]. Hobune on (targim loom) maailmas [s. o. kuulub targimate hulka]. Tobias on eesti (tähtis muusikamees).

M ä r k u s. Tihti võib tarvitada nii täis- kui ka osaöeldistäidet — vastavalt sellele, missugust mõttesisu me tahame lausele anda.

Sihitis.

46. Järgnevais lauseis kriipsutada alla s i h i t i s ning määrata selle s õ n a l i i k!

Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. Hea nõu võidab võõra väe. Ära naera vigast ega vaest. Sulane teeb seda, mida peremees käsib. Maaslamajat ei lööda. Töö kiidab tegijat. Me valvasime surnut. Õpilased harrastavad laulmist. Igamees kiidab iseennast, rebane kiidab oma hända. Meie kool kaotas Vabadussõjas seitse õpilast. Tänasida toimetusi ära viska homse varna! Viha võtab vilja põllulta, kadedus kalad meresta.

Laps tahab lugeda. Ma palun teid istuda ning pisut puhata. Võõras oskab majast minna, kui ta on osanud sisse tulla. Armastus ei lase ennast pilgata. Õpilane ei saanud täna vastata.

J ä r e l d u s. Sihitiseks võib olla... (missugune sõnaliik?).

47. Jälgida sihitise esinemist järgnevais näiteis!

Vii **kiri** tädile!	Ootasin kaua **kirja.**
Vii **kirjad** postkasti!	Kirjutasin **kirju** sugulastele.
Viisin **kirja** tädile.	
Lahenda **ülesanne**!	
Lahendatagu **ülesanded**!	Ma lahendan oma **ülesannet.**
Lahendasin **ülesande.**	Lapsed lahendavad **ülesandeid.**
Lahendasime **ülesanded.**	
Pesin **käe** puhtaks.	Käsi peseb **kätt.**
Millal maksan memme **vaeva**?	Seda **vaeva** ei jõutagi tasuda.

Nimetavas ja ainsuse omastavas esinevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks** ehk **totaalobjektiks.**	Osastavas esinevat sihitist nimetatakse **osasihitiseks** ehk **partsiaalobjektiks.**

Täis- ja osasihitise tarvitamine.

48. Jälgida s i h i t i s e e s i n e m i s l a a d i järgnevais lauseis!

T ä i s s i h i t i s.	O s a s i h i t i s.
Ema tõi terve **leiva** lauale (mille? l e i v a; kui palju? kõik, kogu leiva).	Ema lõikas perele **leiba** (mida? l e i b a; kui palju? osa).
Valasin **tindi** potist välja (kõik potis oleva tindi).	Valasin **tinti** potti suurest pudelist (osa tinti).
Kõik tänased **ülesanded** on lahendatud.	Lahendasime **ülesandeid** ja lugesime **romaani.**

Täissihitis väljendab t e r v i k u t või asja kogu ulatuses.	**Osasihitis** väljendab o s a või asjade ebamäärast hulka.

49. Jälgida, kuidas sihitise kääne sõltub põhisõnaks oleva pöördsõna tegevuslaadist!

Täissihitis.	Osasihitis.
Ma lõpetasin raamatu lugemise.	Ma jätkasin poolelijäänud lugemist.
Puusepp valmistas uue vankri (töö on lõpetatud).	Puusepp valmistas vankrit (töö oli käsil).
Talur koolitas poja pastoriks.	Vanemad koolitavad poega.
Õde sai koha kontorisse.	Vend otsis teenistuskohta.
Poiss joonistas pildi tahvlile.	Poiss joonistas parajasti pilti tahvlile, kui õpetaja astus klassi.
Krõõt tegi saunaeidele suure heateo.	Tehke head oma ligimestele!
Lõpuleviidud tegevuse puhul tarvitatakse **täissihitist.**	**Jätkuva, kestva** või **korduva** tegevuse puhul tarvitatakse **osasihitist.**

50. Jälgida sihitise esinemist järgnevais lauseis!

Täis- ja osasihitis.	Osasihitis.
Peremees palkas sulase.	Peremees ei palganud sulast.
Peremees kauples sulast.	
Õpilane võttis raamatud kaasa.	Õpilane ei võta raamatuid kaasa.
Õpilane võtab raamatuid kapist.	
Kohtuotsus kuulutatakse välja.	Kohtuotsust ei kuulutatud välja.
Kuulake kohtuotsust!	
Sulanegi tellis ajalehe.	Sulane ei telli ajalehte.
Sulane tahtis ajalehte tellida.	
Hunt murdis lamba.	Hunt hunti ei murra.
Hunt murrab lammast.	
Kui öeldis on jaatavas kõnes, siis tarvitatakse nii täis- kui ka osasihitist.	Kui öeldis on **eitavas** kõnes, siis esineb **osasihitis.**

Märkus. Mõningail juhtudel võib ka eitavas lauses esineda täissihitis. Näit.: Kõik inimesed ei ole ühe veega ristitud.

Eelmisi täis- ja osasihitise tarvitamise juhtumeid (§ 48—50) jälgides selgub, et

1) **täissihitist tuleb tarvitada,** kui **kõik** selle nõuded on rahuldatud (s. o. kui sihitis väljendab tervikut, kui tegevus on lõpule viidud, kui öeldis on jaatav);

2) **osasihitist tuleb tarvitada,** kui esineb v ä h e m a l t **üks** osasihitise nõudeist, s. o. a) sihitis väljendab osa, ebamäärast hulka, b) tegevus on kestev, jätkuv, korduv või c) öeldis on eitavas kõnes.

Näit. lauses *Isa kauples hobust* on kõnet hobusest kui tervikust, lause on jaatav, kuid osasihitist tuleb tarvitada sellepärast, et tegevus on kestev.

51. Jälgida, kuidas sihitis koos olevikulise põhisõnaga aitab väljendada lause tegevusaega!

T ä i s s i h i t i s.	O s a s i h i t i s.
Selle kirjandi teen ma kindlasti valmis.	Seda kirjandit teen ma juba mitu päeva.
Küllap peremees ostab varsti uue hobuse.	Peremees kaupleb laadal hobust.
Kingsepp parandab mu saapa.	Kingsepp parandab mu saabast.
Ma lasen oma raamatud uuesti köita.	Ma lehitsen oma raamatut.
Kavatsetav raudtee ühendaks Tartu Pärnuga.	Emajõgi ühendab Peipsit Võrtsjärvega.
Täissihitis koos olevikulise põhisõnaga võimaldab väljendada **tulevikku.**	Osasihitis ühes olevikulise põhisõnaga väljendab **olevikku.**

52. Jälgida sihitise esinemist ning nende põhisõna järgnevais näiteis!

Meie armastame oma kodumaad ja rahvast. Austage oma vanemaid! Kas kardate vaenlasi? Kuulake imeilusat laulu! Ma näen halli vanakest teel. Tänage Issandat! Kiitke seda heategijat! Me tunneme oma kirjandust. Tahame tarkust, laidame laiskust, püüame paremust. Kahetse oma pattu! Ma ihkan kurba vaikust oma rinnas kanda ning tunda hämarust kui vesimusta siidi. Ma arvestan kõiki raskusi. Arvestatagu elukutse valikul kindlasti huvisuunda.

Tundmust, tahtmust ja **meeltetegevust** väljendavad pöördsõnad nagu armastama, austama, kartma, kuulama, nägema, tundma, tahtma, ihkama, põlgama jne. nõuavad harilikult osasihitist (sest nad märgivad jätkuvat tegevust).

Märkus. Osasihitist nõudvate pöördsõnade laiendina võib esineda ka täissihitis, kui märgitakse, et tegevus on lõpetatud. Tegevuse lõpetatust rõhutavad sel puhul tihti sõnad nagu *ära, läbi* jne.

Näit.: Tundsin oma sõbra selles suures rahvakogus siiski kohe ära. Kas kuulasite tänase raadio-kõne lõpuni? Peremees kiitis sulase teo heaks. Ma vaatasin selle albumi läbi. Ema põlgas oma poja ära. Oodake ära tunni lõpp!

53. Järgnevas harjutuses tarvitada õigesti kas täis- või osasihitist!

(Kõik rahvalaulud) ei suudeta trükki anda. (Maailm) ei saa soojaks kütta. See pinnas ei kasvata (head kartulid). (Maa) küntakse mitu korda, (seeme) külvatakse üks kord. (Kõik inimesed) tahetakse tööle rakendada. (Piip) valva nagu varast öösi! Kes (tuul) külvab, (torm) lõikab. Anna (aeg ader) seada! Varane vares pühib (nokk), hiline siputab (tiivad). Kümme kokka kõrvetavad (puder) põhja. Orasest tuntakse (vili), tegudest (inimene). Magav koer ei taba (varas). Parem (leivakooruke) kodu närida kui võõrsil (sai) süüa. (Mets) ja (magaja) ei või usaldada. Suurest pudelist valati minulegi (piim). Kogudus kuulab pastori (jutlus). Kes oma (vanemad) põlgab, (see) vihatakse. Perenaine pakkus külalistele (kohv) ja (võileib). Kes on (see põld) üles kündnud? Isa ostis endale (uus koht). Onu otsib (paremad töötingimused). Korrake alati oma (endised ülesanded)! Puusepp parandab praegu meie vana (lootsik). (See töö) lõpetan ma peatselt. Ema oli (lapsed) kooli saatmas. Ka naaber saatis (omad lapsed) linna kooli. Küll ostan minagi endale (uus „Kalevipoeg").

Nimetavaline täissihitis.

54. Jälgida, mis käändes on täissihitis, kui öeldis on **käskivas kõneviisis**!

Pange päevik lauale! (Vrd. Panen päeviku lauale.) Too hobune koju! Aruanne esitatagu õigeks ajaks. Parandage kevadeks oma „puudulikud"! Igaüks rakendagu oma tööjõud isamaa teenistusse! Õpilane võtku teatevihik kaasa! Pidage põgenik kinni!

J ä r e l d u s. Täissihitis on . . .

M ä r k u s. Kui öeldiseks on pöördsõna *paluma* oleviku vorm käskivas mõttevarjundis ja öeldise laiendiks on da-tegevusnimi, siis esineb nimetavaline täissihitis.

N ä i t.: Palun maksta mu võlg! Palume otsustada see küsimus! Paluksin teha korralik töö. (Vrd. Me palusime teha korraliku töö.)

55. Jälgida, mis käändes on täissihitis, kui öeldis on **umbisikulises tegumoes!**

Enne töö tehakse, pärast palk makstakse. Sulane saadeti linna! (Vrd. Peremees saatis s u l a s e linna.) Hobune rakendati saani ette. Härg pandi kammitsasse. Raamat loeti läbi. Vanasti pandi lapsed liiga noorelt tööle. Õele osteti jõuluks klaver.

J ä r e l d u s. Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis täissihitis on . . .

56. Jälgida täissihitise esinemist, kui tema põhisõnaks on **da-tegevusnimi,** mis on lause a l u s e k s või a l u s e l a i e n d i k s!

Kirjand tuleb kirjutada valmis. Tarvis lõpetada oma ülesanne. (Vrd. Tahan lõpetada oma ülesande.) Kasulik on lugeda õpitükk juba õhtul hoolega läbi. Kiiduväärt on ohverdada oma varandus, tervis ja elu isamaa heaks. Meie ülesandeks on juhtida see ettevõte õitsele. Parem oleks ehitada uus karjalaut ja põhuküün. Minu ülesandeks on anda lühike ülevaade A. Kitzberg'i „Libahundist".

Mul tekkis soov lõpetada gümnaasium. Peremehel on mõte saata sulane külvama. (Vrd. Peremees mõtles saata s u l a s e külvama.) Vanemail avanes võimalus saata poeg keskkooli. Vennale juhtus õnn võita jalgratas. Advokaadil oli volitus müüa mõis.

J ä r e l d u s. Täissihitis esineb . . . . . käändes, kui sihitise põhisõnaks on da-tegevusnimi, mis on lause aluseks või aluse laiendiks.

Omastavaline täissihitis.

57. Jälgida täissihitise esinemist järgnevais lauseis!

Häda ajab härja kaevu, nälg õpetab sandi lugema. Ma lugesin romaani läbi. Saatsime poja ja tütre kooli. Tellisin ajalehe ja ajakirja. Viha võtab vilja põllult, pahandus suust palukese. Me

ostaksime uue talukoha. Täna lõpetame selle huvitava kirjandi. Itaalia kuulutas Abessiiniale sõja. Energiline noormees saab teenistuse meie äris. Tütarlaps pani palitu selga ja kübara pähe.

Omastavaline (ainsuse omastava kujuline) täissihitis esineb kõigil muil täissihitise tarvitamise kordadel, välja arvatud eelnenud nimetavalise täissihitise esinemisjuhud.

58. Võrrelda täissihitise esinemist järgnevais lauseis!

Ostsin **ühe** vihiku.	Ostsin **kaks** vihikut.
Kaubeldi **üks** tööline.	Peremees palkas **kolm** töölist.
Leidsin sõbra tööst **hulga** vigu.	Sa olid teinud **viis** viga.
Jõime **klaasikese** teed.	Lugesime läbi **tuhat** rida.
Joogem **klaas** teed!	
Kojamees tõi **koorma** puid.	Meie salk tabas **kolmkümmend kolm** ratsanikku.
Koorem puid veeti koju.	Ta tegi neist **paar** kimbukest.
Laps leidis **kimbukese** sinililli.	Ostsin **pool** kilo leiba (*pool* täh. siin kaalu).
Ostsin **poole** leiba (*pool* täh. siin leiva hulka).	Ema kinkis temale veel **pool** meetrit riiet.
Kinkisin õele **meetri** riiet.	Teenija pani töölistele kaasa **veerand** kilo võid (*veerand* täh. siin mõõtu).
Vennale kingiti **meeter** riiet.	
Teenija pani karjasele kaelkotti **neljandiku** leiba (*neljandik* täh. siin leiva hulka).	

Arvsõna **üks** ja **mõõtu** ning **hulka** väljendavad sõnad esinevad **nimetavalise** kui ka **omastavalise** täissihitisena.

Arvsõnad **kaks, kolm, neli, viis** jne., samuti kaarvsõnaliselt tarvitatav **paar** ning mõõtu väljendav **pool** ja **veerand** esinevad ainult **nimetavalise** täissihitisena.

59. Võrrelda **asesõnalist sihitist** järgnevais näiteis!

Nad päästsid mu (minu) hädaohust.	Päästa mind hädaohust!
	Mind päästeti hädaohust. (Vrd. Poiss päästeti hädaohust.)
Peremees palkas su (sinu) sulaseks.	Sind palgati sulaseks.
Arstisin su terveks.	Meid palgati teenistusse.
	Teid vallandati kohalt. (Vrd. Töölised vallandati kohalt.)
Lasksime su vabaks.	Sind lasti vabaks.

Peep jättis enese (enda) saatuse hoolde. Tahan anda enese su kaitse alla. Võtsin enese käsile. Vabastasin enese koormavaist lisakohustusist.	Kiiduväärt on ohverdada end ligimese eest. (Vrd. Kiiduväärt on ohverdada oma tervis ligimese heaks.) Seadke end korda! (Vrd. Seadke laud korda!)
Asesõnad m i n a, s i n a ja e n e s e (enda) esinevad ainult **omastavalise** täissihitisena.	Asesõnad m i n a, s i n a ja e n e s e (enda) ei esine nimetavalise täissihitisena. Selle asemel tarvitatakse neist **osastavalisi** vorme.

60. Tarvitada järgnevas harjutuses sihitist õigesti!

Hea ilm ei riku (kuub ega kasukas). Kevadel näed küll (oras), aga (vili) sügisel. Jaagupipäeval lüüakse (raudnael) rohu sisse. Laisa (linn) ei leita kuskilt. Kasukas ei karda (külm). Perenaine pani karjasele kaasa (pudel) piima. (Liiter) vett joodi janus. Teine koer tunneb (teine). Ma tundsin oma (vend) kohe ära. Ära naera (vigane)! Tee (töö) ja palu (Jumal)! Ma tänan oma (saatus). Mul tuli vajadus osta (uus hobune). (Võlg) maksti ära. Naine ärgu naergu (naine), tütarlaps ärgu teotagu (teine)! Saime (paar) toopi seeni. Jõime (klaas) limonaadi. (See poiss) lubati karistada. (Õpetaja) paluti (laps) ristima. Kas sa ei märganudki (see eksitus)? Põldur silitas (valmiv rukkipea). Arvestades (suur sissetulek) võime muretult elada. Ma pole sidunud (enese) lubadustega. Mul õnnestus leida temas (hea sõber). Ema on valmis oma (laps) tulestki välja tooma. Päästa (meie) kurjast! Palun kohe võõras (raamat) ära anda! Ostsin (üks) sule. Noorukil tekkis tahe luuletada (õnnesoov) emale. Kala otsib (sügavam), inimene (parem). (Mis) nooruses külvad, (see) vanaduses lõikad. Jumal ei jäta (hea töö) tasumata. Kaeva (muld), siis saad (kuld). Lase (sant) sauna, sant tahab (viht), anna (viht), tahab sant (leil). Karda ise oma (nõrkus)! Perenaine tõi (lõunasöök) lauale. Võõralegi pakuti (lõuna). Kevadel ostan enesele (suviülikond). Visake (päästerõngas) vette! (Teie) võeti kooli vastu. (Vaene) tuleb aidata. (Vaene inimene) tuleb jalule aidata. (Julgus) tuleb tunnistada suureks vooruseks. (Metsnik) vallandati teenistuskohalt. Ta püüdis (hulk) vähke. Nägin (hulk)

lennukeid. Aiast korjati (hulk) maasikaid. Peremees ostis (uus lehm). Osteti ka (tore hobune). (Maaslamaja) ei lööda. (Ma) tabati teolt. Taluril oli vaja ehitada (uus saun ja kuivati). Mihkel tuli (härg) müüma. (Pilt) saadeti mulle pärast järele. Ema andis lapsele (lusikatäis) mett. Laena mulle (kannel), Vanemuine!

Määrus.

61. Kriipsutada alla määrused järgnevais lauseis ja jälgida, missugused s õ n a l i i g i d võivad esineda määrusena!

Laevnik purjetas avarale merele. Tuiskava tuulehoona kihutasid ratsanikud metsast lagedale väljale. Toots oli Venemaal mõisavalitsejaks. Ta on läinud uhkeks. Noorena oli ta kidur. Esimesena tuli isa tuppa. Onu käis meil külas.

Lind lendas p u u o t s a. S o o d e ja m e t s a d e t a g a asetses väike talu. Sõitsime majakõrguse k i v i j u u r d e. I l m a m i n u t a ei oleks teie kuidagi ü l e j õ e pääsenud.

Sulane läks külvama. Tõttasin joostes vargale järele. Kas olete käinud kalastamas? Õpilased tahavad suusatama minna.

Eemalt lähenes üksik rändur. Meie kavatseme varsti üles mägedele minna. Vihaselt ulub sügistorm. Minu vanemad elavad kaugel. Täna kuld, homme muld. Poiss oli pisut arg. Midagi kukkus sulpsti vette.

Märkida vihikusse, missugused sõnaliigid võivad määrusena esineda!

Määruste liike.

62. Jälgida, mida tähendavad määrused järgnevais lauseis! Tähele panna ühtlasi, missugustele küsimustele need määrused vastavad!

Hommikul (millal?) sadas lund. Laev sõitis **Tallinnast** (kust?) **Helsingisse** (kuhu?). **Rumalasti** (kuidas?) küsida on kergem kui **targasti** vastata. Hea kirjanduse **muretsemiseks** (milleks?) hoidke raha! Ära tülitse **tühja pärast** (mispärast?)! Poisike värises **kui haavaleht** (kui mis? võrdlus). See raamat on minu **venna** (kelle tehtud? kes on tegija?) köidetud. Äsjailmunud „Kalevipoeg" kaalub **üle kilogrammi** (kui palju?). Vanamees oli **hirmus** (kuivõrd?) vihane. Helgat pean oma **sõbratariks** (kelleks?). **Usinuselt** (mille poolest?) ületavad vaesed **tihti** rikkaid. Onu kõneles **mulle** (kellele?) **Vabadussõjast** (millest?).

Nagu esitatud näiteist selgub, võib määrus vastata väga mitmesugustele küsimustele. Määrus võib märkida **aega, kohta, viisi, otstarvet, põhjust, võrdlust, hulka** ja **määra, ainet, tegijat** ja mitmesuguseid muid **suhteid** ehk vahekordi põhisõnaga.

Tuletada meelde, missuguste sõnaliikide laiendiks on määrus (vt. § 29)!

Ajamäärus.

63. Vaadelda, missugustele küsimustele vastab ajamäärus!

Elu oli **vanasti** (millal?) väga raske. **Jaanipäeval** (millal?) on ilus ilm. Usin läheb **sigadega** magama, tõuseb **kanadega** üles (millal?). Direktor sõitis **nädalaks** (kui kauaks?) Soome. **Nääripäevast** (mis ajast?) **küünlapäevani** (mis ajani?) töötati metsas. Tüdruk oli esimest **korda** (mitmendat korda?) kirikus. Olin Pärnus terve **suve** (kui kaua?). Omnibus ei peatunud külas **tundigi** (kui kaua?).

Ülesanne. Leida lauseid, kus ajamäärus vastaks küsimusele *millal?* ja *kui kaua?*

64. Jälgida, missugustes käänetes esineb ajamäärus, kui ta vastab küsimusele: *millal?*

Poiss jäi **hommikul** kooli hiljaks. Lõuna **ajal** on raske töötada. Käesoleval **nädalal** ei ole maalritel aega, kuid tuleva nädala **lõpul** asuvad nad tööle. Ärge segage mind praegusel **hetkel!**

Väino sünnipäev on vana kalendri järgi **juulis**, uue järgi **augustis.**

Vabadussõda lõppes 3. (kolmandal) **jaanuaril** 1920. a. (tuhande üheksasaja kahekümnendal **aastal**).

Laev lahkus sadamast **kell neli.** Isa tuli alati koju õhtul **kell pool kuus.**

Märkida vihikusse! Ajamäärus, mis vastab küsimusele: *millal?*, esineb ..... käändes. Kuude nimetused on sel korral ..... käändes; kui aga märgitakse ka kuupäev, siis on ajamäärus ..... käändes. Kellaaega märgitakse ..... käändega.

65. Võrrelda ajamääruse (küsimusele: *kui kaua?*) ja sihitise käändeid!

Ajamäärus (küsimusele: *kui kaua?*).	Sihitis.
Elasin Tallinnas terve **nädala.**	Ostsin laadalt uue vankri.
Ela terve **nädal Tallinnas!**	Osta laadalt uus vanker!
Ma ei elanud **nädalatki** Tallinnas.	Ma ei ostnud laadalt vankrit.

Ajamäärus, mis vastab küsimusele: *kui kaua?*, esineb nimetavas, omastavas või osastavas vastavalt sihitise reegleile.

Ülesanne. Tuletada meelde, millal esineb sihitis o s a s t a v a s, n i m e t a v a s ja o m a s t a v a s!

66. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti ajamäärust!

Möödunud (talv) olin (esimene kord) haige. Soomlased olid Eestis terve (päev). Kaupmees ei tahtnud enam (tundki) siin viibida. Jaan Poska suri (7. jaanuar 1920. aasta). Rong jõuab jaama (kell 17.35). (Käesolev aasta) ei tule lund vist (veebruargi). Olge ka teie (üks kuu) vanglas! Pidu kestis terve (öö-päev). Meid oodati (üks nädal). Kas sa (esmaspäev) kooli lähed?

Kohamäärus.

67. Kriipsutada alla järgnevais lauseis kohamäärused ja märkida sulgudesse määruse kõrvale küsimus, millele kohamäärus vastab!

Nüüd on vesi ahjus ja tuli ojas. Käbi ei kuku kännust kaugele. Perenaine läks turule. Ülekohus ei seisa kotis. Kaugelt näen kodu kasvavat. Istusin mere kaldale ja vaatasin lainete mängu. Üksik puri libiseb üle Riia lahe. Siit pöördub tee koolimaja poole. Onu lubas Tallinnast Tartusse sõita. Poiss läks suplema. Raamat ilmus trükist.

Viisimäärus.

68. Kriipsutada alla viisimäärused ja märkida küsimused (nagu eelmises §-s)!

Õppige hästi ning usinasti! Teekäija sammus aeglaselt. Oma palgehigis pead sa leiba sööma. Katus on vajunud viltu. Toomas kukkus karmauhti jõkke. Palja jalu ja katkises kuues liikus kerjuslaps ühest talust teise. Siin talus elatakse jõukuses. Ta raius puid kirvega. Olen täiesti rahata. Lähen jalutama sõbraga. Valelik teeb rohkem meelega kui keelega.

Otstarbemäärus.

69. Kriipsutada alla otstarbemäärused ja märkida vastavad küsimused!

Koolis käiakse õppimiseks. Sõitsin Narva-Jõesuhu ennast kosutama ja oma tervist parandama. Kodumaa kaitseks olgu iga mees valmis. Võtsin raamatukogust paar raamatut lugemiseks. Õppeabinõud ei ole määrimiseks.

Põhjusmäärus.

70. Kriipsutada alla põhjusmäärused ja märkida vastavad küsimused!

Loomgi väriseb hirmust. Laiskuse tõttu sai Heino jõuluks kolm „nõrka". Eks ta saanud oma hooletuse eest karistada. Haiguse pärast puuduvad täna mitmed õpilased.

Võrdlusmäärus.

71. Kriipsutada alla võrdlusmäärus!

Aus nimi on kallim kui kuld. Teras on tugevam rauast. Arm aitab enam kui hirm. Enam tehakse nõuga kui jõuga. Ta oli tugev nagu karu. Ta oli kartlik nagu keeva veega kastetud koer.

T ä h e l e p a n n a! Võrdlussõnade puhul ei tarvitata kunagi koma *kui, nagu* ees.

Hulga- ja määramäärus.

72. Kriipsutada alla hulga- ja määramäärused!

Jooksurada on sada meetrit pikk. Kott on kolm kilo raske. Lauri on kaheksa aastat vana. Mu isa sai seitsekümmend aastat vanaks.

Koorem oli hobusele liiga raske. Koljat oli kasvult väga suur. Seda tööd pidas Jaak kaunis kergeks. See vaev oleks peaaegu täiesti asjatu.

N ä i t: Jooksurada on sada meetrit pikk.

73. Jälgida hulgamäärust, mis vastab küsimusele: *kui palju?*!

Võrrelda hulgamääruse käändeid ja esinemisviisi sihitise ja ajamääruse esinemisviisiga (vrd. § 65)!

Pakk kaalus terve **kilogrammi.** Pakk ei kaalunud **kilogrammigi.** Sõudsime **paar** kilomeetrit jõgepidi üles. Ma ei sõudnud **paari** kilomeetritki. Laev sõidab **viisteist** kilomeetrit tunnis. Laps kõndis **ühe** kilomeetri tunnis.

Ainemäärus.

74. Kriipsutada alla ainemäärused järgnevais lauseis!

Puust ei saa pulmi teha ega lepaokstest leiba. Ega sinugi suu sarvest ole. Paljud meie sillad on valmistatud raudbetoonist. Kas maja katus on plekist või kivist?

Tegijamäärus.

75. Kriipsutada alla tegijamäärus järgnevais lauseis ja jälgida, missugustes vormides see esineb!

Jäta see töö minu teha. See riit on vanaema laotud. Ega minu lõõtspill ole igaühe mängida. Lase hobusel sõita! Ema käskis lastel töötada. Olev, vaenlastest piiratud, tungis ikka edasi. Saksa veealuste paatide poolt inglastele sünnitatud kahju oli väga suur. Vihma läbi rikutud põllud jäid sööti.

Mitmesugused suhtemäärused.

76. Kriipsutada ka järgnevais lauseis alla kõik määrused!

Rikkuse poolest (mille poolest? mis suhtes?) ei saa keegi Märdiga võistelda. Käitumiselt on Lehtmets eeskujulik. Ta on näolt nägus ja teolt tark. Poiss hakkas parajasti kirjutama (mida tegema?). Soomlane Nurmi on väle jooksma. Rein on osav ujuma. Andres jutustas mulle oma jahilkäikudest. Kaua oleme unistanud vabadusest. Ärge lootke temale! Olge mu väiksema venna vastu lahke! Andke inimestele tööd ja leiba! Meil on kõike küllalt. Vanamees hakkas lõpuks öövahiks. Inimene läheb aasta vanemaks, kaks targemaks. Õde töötab perenaise abina.

Üte.

77. Jälgige jämendatud kirjaga lauseliikmeid!

Laena mulle kannelt, **Vanemuine**! Miks sa nutad, **lillekene**, nupud sul täis pisaraid? Kas sa rasket hingevalu, **hellake**, ka tunda said? Nüüd, **mehed**, maast lahti ja tööle! **Õpilased**, soovin õnne ning edu teie ettevõtteile! Jõudke, jõudke, **jõulukesed, niki-näki näärikesed**!

Selle nimetust, kelle või mille poole pöördutakse kõnetamisega, kutsutakse **ütteks.**

Kirjavahemärkide tarvitamine ütte puhul.

78. Jälgida järgnevaid näiteid!

1. Kas sina, **sõber**, mõistad mind?
   Sõber, kas sina mõistad mind?
   Kas sina mõistad mind, **sõber**?
2. **Sangarid**! minevik tiivustagu teid uutele tegudele!
   Lapsed! **lapsed**! kuhu te ometi kipute!

3. **Armsad vanemad!**
Toon tervitusi teile kaugeilt mägismailt ja . . . .

Austatud proua Siirak.
Pean teadustama Teile neist sündmusist, mis . . . .

Isand Eessaar.
Teie kirja peale on mul au teatada, et . . . .

Ütе ühes tema juurde kuuluvate laienditega **eraldatakse** muist lauseliikmeist harilikult **komadega.**

T u n d m u s r õ h u l i s e l t toonitatud ütte järele asetatakse **hüüumärk.**

Kirja algul tarvitatava ütte järele pannakse punkt, kui üttele ei soovita anda erilist tundmusvarjundit.

Ülesanne. Moodustada viis üttega lauset, asetada kirjavahemärgid õigesti ning jälgida, mis käändes esineb üte!

Kirjutada kolm kirja algust ühes üttega!

79. Järgnevas tekstis panna koma, kuhu vaja!

Issand surres jätan maha Sinu hoolde isamaa! Sest mu süda ära kaugelt tõsist õnne otsi sa. õieke õieke ära nii hellasti õilmitse; lilleke lilleke kiire on kaduma kevade! Oh kanarbik oh lilleke nii kõle, kõle sügise! Puhake paremad pojad pärjatud olgu te kalm! Sind teretame kuldapäike sind õierikas kevade! Lõpe, lõpe põllukene helele, helele, saa otsa saarekene helele, helele! Laula, laula suukene liigu linnu keelekene mõlgu marja meelekene ilutse südamekene! Helise, helise ilma kõmise, kõmise kõrbi hüüa vastu hiisi suuri laula vastu laasi laia kuku vastu kuusemetsa paugu vastu palgimetsa! Ole terve memmekene teiseks terve taadikene! Tule oh kevade! Mehed isamaa on hädaohus!

Ühildumisküsimusi.

80. Vaadelda järgnevaid lauseid!

K o e r j o o k s e b tänaval. K o e r a d j o o k s e v a d tänaval.

S u u r t u b a oli inimesi täis. S u u r e s t o a s oli külm. Selles korteris on kõik s u u r e d t o a d.

Mina jalutasin metsas. Teie jalutasite puiestikus.

Sõnade muuteline vorm (samuti nende asetus) lauses sõltub suurel määral teistest lauseliikmetest. Nii ei saa näiteks olla alus ainsuses ja öeldis mitmuses (mitte *laps nutavad*), vaid alus ja öeldis peavad olema samas arvus *(lapsed nutavad)*. Seesugust sõnade vastastikust sõltumist lauses nimetatakse **ühildumiseks** ehk **kongrueerumiseks.**

Aluse ja öeldise ühildumisest.

81. Jälgida, milles seisab aluse ja öeldise ühildumine järgnevais lauseis!

Lill õitseb peenral. Lilled õitsevad peenral. Orav jooksis puu otsa. Oravad jooksevad kiiresti. Lind laulab aias. Linnud laulavad metsas. Mina töötan hoolsasti. Sina töötad samuti. Meie töötame põllul. Kuhu teie tõttate? Nemad luiskavad.

Järeldus. Öeldis ühildub täisalusega.... ja ... (milles? kas arvus, käändes, pöördes vm.?).

82. Jälgida, kuidas ühildub öeldis osaalusega!

Lilli **õitseb** peenral. Linde **pesitseb** aias. Töölisi **oli** rohkesti tööl. Vihma **sajab.** Vaenlasi **tormas** külla. Surnuid ja haavatuid **jäi** lahinguväljale.

Järeldus. Osaaluse (või osaaluste) puhul on öeldis alati .... (missuguses pöördes?).

83. Missuguses arvus on öeldis, kui täisaluseid on mitu? Kirjutada järgnev harjutus vihikusse ja märkida õigesti öeldised!

Isa ja ema (läks . . .) kirikusse. Mees ja naine (töötas . . .) hoolsasti. Luule ja Virve (heegeldab . . .). Vanapagan ja Kaval-Ants (oli . . .) vaenlased. Küün, ait ja laut (põles . . .) maani. (Tuli . . .) Andres lõõtspilliga ja Mihkel viiuliga. Lombakas, küürakas ja pime (kõndis . . .) sama teed. Luik, haug ja vähk (vedas . . .) kord ühist koormat. Võru ja Valga linn (s. o. Võru linn ja Valga linn) (asetseb . . .) Lõuna-Eestis. Kollane ja roheline maja (oli . . .) kõrvuti.

Järeldus. Kui täisaluseid on mitu, siis on öeldis... (arv?).

84. Jälgida öeldise pööret järgnevais lauseis!

Mina ja onu **olime** kahekesi jahil. Mina ja sina **oleme** ühepik-

kused. Kas sina ja Jaan **käisite** laadal? Sina ja su sõber **olite** tublid. Kaarel ja mina **karjusime** appi.

J ä r e l d u s. Kui aluseid on mitu, siis on öeldis mitmuses. Seejuures 1. isikul on eesõigus . . . ., 2. isikul on . . . . ,

85. Märkida vihikusse, missuguses arvus on öeldis, kui alus tähendab hulka, määra või mõõtu!

R a h v a s **sõitis** pühapäeval kirikusse (vrd. Inimesed sõitsid . . .). S a l k mehi **lärmitses** tänaval. H u l k vaeseid **ootab** toetust. R ü h m sõdureid **liikus** teel.

V a k k kartuleid **jõudis** pärale. H u n n i k heinu **läks** mädanema. Meie kandis **elutses** juba aastaid t o o n e k u r e p a a r.

86. Jälgida a r v s õ n a l i s e a l u s e ja öeldise ühildumist!

Aluseks on arvsõna ilma omadussõnalise täiendita.	Aluseks on arvsõna, mille juurde kuulub omadussõnaline täiend.
V i i s meest **töötab** põllul.	Need v i i s meest **töötavad** hoolikalt.
K o l m päeva **oli** vaikne.	Viimased k o l m päeva **olid** rasked.
K ü m m e õpilast **jäi** istuma.	Need k ü m m e **olid** kõige laisemad.
Pingil **istus** s e i t s e naist.	Pingil **istusid** need s e i t s e naist, kes olid kuriteolt tabatud.

J ä r e l d u s. Kui aluseks on arvsõna, siis on öeldis harilikult . . ., kui see arvsõna on aga lähemalt määratud, siis on öeldis...

M ä r k u s. Arvsõnalise aluse puhul, millel omadussõnaline täiend puudub, võib m i t m u s l i k u t ä h e n d u s e märkimiseks öeldis esineda ka mitmuses.

N ä i t.: Kolm meest l ä k s i d linna poole ja v e s t l e s i d omavahel. Kaks poissi p i l d u s i d teineteist lumega.

Vrd. Kaks näitavad tuld, neli teevad aset, üks heidab magama.

87. Vaadelda, mis arvus on ö e l d i s, kui a l u s e k s on **dategevusnimi!**

Lugeda on kasulik. Suusatada oli mõnus. Tuleb õigesti kirjutada.

Need raamatud **tuleb** raamatukogusse viia. Vaenlased **tuleb** maalt välja saata. Vead **oleks tulnud** korralikult parandada.

Kui aluseks on da-tegevusnimi, siis on öeldis ainsuses.

88. Kirjutada järgnevas tekstis sulgudes antud sõnadest puuduvad öeldised!

Heinalisi (tulema) luhast. Kirikulised (minema) kirikusse. Lund ja lörtsi (sadama). (Tulema) ilusasti lugema ja laulma õppida. Vend ja õde (õppima) ühes koolis. Mina ja Jüri (astuma) reaalkooli. Põld ja aas (haljendama) kevadel. Kas sina ja su sõber (minema) jalutama? Salkkond poisse (rüselema) mänguplatsil. Koorem puid (jõudma) kohale. Kompanii sõdureid (laulma) tänaval. Abielupaar (elama) õnnelikult. Umbrohud (tulema) väljadelt kõrvaldada. Kas sina ja Kustas (olema) sõbrad? Logelemine, hoolimatus, ükskõiksus ja laiskus (pidama) koolist kaduma. Ka hooletus ja lohakus (tulema) eemaldada koolist. Ann ja Mart Sarapuu (paluma) meid külla. Vaesus ja viletsus (saama) tema sõpradeks. Need üheksa eidekest (elama) vaestemajas. Üks suu ütleb, kümme kõrva (kuulma); üks käsi teeb, sada suud kohut (mõistma). Akna- ja ukseklaas (purunema). Eksimused (tulema) heaks teha, vead (tulema) parandada.

Aluse ja öeldistäite ühildumisest.

89 a. Jälgida omadussõnalise öeldistäite esinemist ja võrrelda seda öeldise esinemisega!

Pilt on **ilus.**	Pildid on **ilusad.**	Pilte on **ilusaid.**
Laps on **väike.**	Lapsed on **väikesed.**	Lapsi on **väikesi.**
Raamat on **huvitav.**	Raamatud on **huvitavad.**	Raamatuid on **huvitavaid.**

Omadussõnaline öeldistäide ühildub alusega . . . . ja . . . .

b. Võrrelda omadussõnalise öeldistäite ühildumist järgnevais lauseis!

Isa on **haige.**	Isa ja ema olid **haiged.**
Poiss on **töökas.**	Poiss ja tüdruk on **töökad.**
Laud on **katkine.**	Laud ja tool olid **katkised.**

Järeldus. Kui aluseid on mitu, siis omadussõnaline öeldistäide . . . .

90. Jälgida nimisõnalise öeldistäite esinemist! Selgitada ühtlasi järgmiste rühmade tähenduslikku vahet!

Koer on koduloom.	Koerad on (metsinimese ainukesed) koduloomad.	Koer on (arenenumaid) koduloomi (on olemas ka teisi koduloomi).	Koerad on (arenenumaid) koduloomi.
Raamat on õppevahend.	Raamatud on (tema ainukesed) õppevahendid.	Raamat on õppevahendeid (s. o. kuulub õppevahendite hulka).	Raamatud on (parimaid) õppevahendeid.
Olen Tartu elanik.	Oleme Tartu elanikud.	Olen Tartu elanikke.	Oleme Tartu elanikke.

Ülesanne. Märkida vihikusse, mida tähendab nimisõnaline osaöeldistäide! Vaadelda ka järgmisi lauseid!

Inimesi on kelme ja vargaid. Loomi on mitut tõugu. Meie oleme tulevane eesti haritlaskond. Rätsep ja kingsepp on käsitöölised. Peeter ja Jaak on väikekohapidajad. Elts ja Tiiu on meie kooli paremaid õpilasi.

Nagu selgub, oleneb nimisõnalise öeldistäite vorm lause sisust.

Täiendi ühildumisest.

91. Jälgida, kuidas ühildub omadussõnaline täiend oma põhisõnaga!

Me istusime **lopsakale** rohule **kõrgete** emaleppade salus. Läbi **tihedate** latvade tungis **kitsas** lint **kuldkollast** päikesevalgust üle meie peade ja langes **rohelisse** vette. Järve taga, puude **sinise** seina kohal tõusis **hele** suvitaevas **pika valge** pilvega nagu päikese käes **sätendava** tiivaga. Meie ees rohetas **noor** kalmuste mets ja selle kohal tantsis kaks **sinist** kiili armastustantsu. (Fr. Tuglas.)

Ülesanne. Kirjutada vihikusse kõik ainsuse ja mitmuse käänded sõnust *„väike laps“* ja märkida, missugustes vormides omadussõnaline täiend ei ühildu oma põhisõnaga.

92. Asetada järgnevais lauseis omadussõnaline täiend nõutavasse vormi!

Poiss oli sattunud (lai) teele. Ta ei osanud kuidagi suhtuda (see) nähtusesse. Peeter oli (korralik) elukommetega noormees. Advokaat oli (tume) juustega. Laps ei teinud haiget (vähimgi) loomale. Ka (seltskondlik) elus esineb väärnähtusi. Ta lõi (kõik) sellele käega ja läks minema. Raske on elada (võõras) rahvaste keskel. Astusime (suur) majja. (Väike) lapsena kõndisin ma neil radadel. Poisike unistas (kauge) randadest ja (kummaline) imemaadest. Toomas alustas tööd (vale) otsast.

93. Jälgida nud-, tud-kesksõna ühildumist omadussõnalise täiendina!

Paranenud haavale ei tee soe vesi halba. Igal aastal mälestatakse **langenud** kangelasi. Ema otsis kõikjalt oma **kadunud** tütart. **Põhjavajunud** varandusi ei suuda enam keegi päästa.

Praegune maailm nõuab **haritud** kodanikke. Sel õhtul nägi Jaan viimast korda oma **armastatud** töölooma. **Oodatud** jõulud liginesid visalt. Jälle näen ma neid pillirooga **ümbritsetud** kaldaid.

Märkida vihikusse järeldus! nud-, tud-kesksõna omadussõnalise täiendina . . . . . oma põhisõnaga.

94. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti omadussõnalist täiendit!

Kes nüüd enam parandab (lagunenud) hooneid? Riik vajab (vilunud) tööjõude. Ta ei leia (kordaseatud) talule oma laste hulgast peremeest. Ta kahetses oma (mõtlematu) tegu. (Levitatud) kuulujuttu uskusid kõik. Vanamees hakkas (mahamaetud) varandust otsima. Väeti viidi (leitud) laste varjupaika. Ladina keelt on nimetatud (surnud) keeleks. Aidake (õnnetu) inimest! Mõisnikud ajasid taga (ärapõgenenud) orje. (Kadunud) päevad ei tule iial enam tagasi. Koos oli rohkesti (lugupeetud) seltskonnategelasi. (Purunenud) lennuki rusud leiti linna lähedalt. (Kohkunud) näoga tuli ta mulle vastu. Mina ei armasta (vallatu) lapsi.

T ä h e l e p a n n a! Tuleb hoolikalt eraldada tud-lõpulist kesksõna tu-lõpulisest omadussõnast.

95. Jälgida omadussõnalise täiendina ka p ä r i s n i m e k u j u l esinevate omadussõnade ühildumist!

Meie noorem põlv oskab enam hinnata **eesti** kirjandust (vrd. Tema teostes leidus **puhteestilisi** motiive). Näitus andis täieliku ülevaate **rootsi** kunstist. Omapärasel **vene** muusikal on silmapaistev koht helikunsti-valdkonnas. Lapsed sõitsid **soome**

kelkudel. Oksjonil müüdi isegi **pärsia** vaipu. Loengul anti ülevaade **läti** keelest.

96. Võrrelda „o m a“ esinemist täiendina järgnevais lauseis!

Ta näeb küll pindu teiste silmas, aga palki **omas** silmas ei pane ta tähelegi.	**Oma** t ö ö s oli ta alati korralik ja täpne.
Ärgu nähtagu suurt ainult võõras kunstis, vaid osatagu jälgida ka meie **omade** kunstnikkude tööd!	Ta on neid küsimusi tihti käsitlenud **oma** k i r j u t i s t e s.
Eks igaühel ole **omad** hädad südamele kõige lähemal.	Merimees jutustas meile **oma** s e i k l u s t e s t kaugetel võõrastel maadel.
Oma käändub, kui ta on rõhutatud.	Kui *oma* ei ole eriti rõhutatud, siis ta ei käändu.

97. Tarvitada õigesti järgnevais lauseis omadussõnalist täiendit!

Peremees jättis (kogu oma) varanduse (vanem) tütrele, kuna ta (teine) tütardele ei pärandanud midagi. Nii korratult (tehtud) töid pole ma senini tõesti veel näinud. (Südametu) ärimeest ei suutnud liigutada (vaene) abipalujate palved. Ära kogu asjatult (maine) vara! Ka (eesti realistlik) kirjanduses leidub (küps ja õnnestunud) teoseid. Käesolev luulevalimik sisaldab rea (valitud) palasid. Vanamees kõneles (keegi) naisest, kes kartvat (kuri) silma ja alati hoidvat (oma) tallekesi võõraste eest varjul. Mida suutsid meie esivanemad teha (relvastatud) võõraste vastu. Eks ole (vaene) töölise elu surutud (kitsas) raamidesse. Vaeslaps leinas (kadunud) omakseid. Need noad on valmistatud (rootsi) terasest. (Suur ja tähtis) isikutele annetati (kullatud) aumärke. Kes senini on orjanud (võõras) isandat, see teab, mida tähendab — olla peremees (oma) põllul, elada (oma) hoones. (Kõik hea) lastele toob jõuluvana midagi. Sõitsime (auklik ja konarlik) teel. (Moodne) hoonetes ei puudu veevärk. Autor pühendas raamatu (oma armas) sõbrale.

98. Jälgida omadussõnalise täiendi ühildumist ka järgnevais lauseis!

Ta oskab **eesti, soome** ja **saksa** k e e l t (mitte *keeli*). Kaustikus leidus **punase** ja **musta** t i n d i g a kirjutatud märkmeid. **Suur** ja **väike** m a j a on kõrvuti. **Varahommikune** ja **hilisõhtune** p ä i k e ei kõrveta.

J ä r e l d u s. Kui põhisõnal on mitu ainsuses esinevat täiendit, siis on põhisõna .....

99. Vaadelda nimisõnalise täiendsõna ühildumist põhisõnaga, mis tähendab arvu, mõõtu või hulka!

K a k s **meest** oli tänaval juba ootamas. K ü m m e **vangi** paigutati ü h t e **kongi.** Talumees sai hobuse eest k a k s s a d a **krooni.** Varas põgenes k a h e **tagaajaja** eest. Metsas nähti k a h t **väejooksikut.** Mehed rivistusid k a h t e **ritta.** Aupauke lasti k o l m e s t **kahurist** korraga. Arstiabi anti k o l m e l e **haavatule.** Peremees sõitis ühes oma k a h e **tütrega** külla.

V a k k **kartuleid** oli vankril. Ülikonnaks kulub kolm m e e t r i t **riiet.** Minult nõuti s ü l l a **puude** raha, kuigi oli toodud ainult p o o l **sülda.** See sai on tehtud kahest k i l o s t **jahust.** Poisike kavatses sõita Ameerikasse kolme k r o o n i **rahaga.** Ta pidas kõnet s a a l i t ä i e l e **rahvale.**

Taeva all lendas p a r v **linde.** Orus varjas ennast terve h u l k **kaabakaid.** Puu all leidus hulk **õunu.** Tungiti peale terve p o l g u **sõduritega.** Linnas kõneldi s a l k a d e s t **vaenlastest** (vrd. **vaenlase** s a l k a d e s t).

Nimisõnaline täiend, mis esineb arvu, mõõtu või hulka tähendava põhisõna järel, ü h i l d u b o m a p õ h i s õ n a g a k ä ä n d e s, samuti kui omadussõnaline täiendsõna. Kui põhisõna on ainsuse nimetavas, on täiend osastavas.

100. Võrrelda järgmisi lauseid!

Ostsin k o o r m a **puid.**	Maksin k o o r m a **puude** eest viis krooni.
Andres viskas k a p a t ä i e **vett** kerisele.	K a p a t ä i e **vee** sees ei saa keegi end uputada.
Kerjus ootas minult t ü k k i **leiba.**	Kodus ei olnud t ü k k i g i **leiba.**

Kui arvu, mõõtu, hulka tähendav põhisõna on sihitiseks, siis sellele järgnev täiend on alati o s a s t a v a s käändes.

101. Moodustada lauseid, kus sõnad *kaks kaupmeest, salk poisse* ja *kotitäis kompvekke* oleksid ainsuse nimetavas, omastavas, osastavas, seestütlevas, alalütlevas ja kaasaütlevas! Kriipsutada alla täiend ja jälgida selle ühildumist!

N ä i t.: Kaks **kaupmeest** sõitis laadale.

Lisandi ühildumisest.

102. Jälgida järgnevais lauseis lisandi ühildumist selle põhisõnaga!

Ta teeb imet oma **tööriista** labidaga. Oma koerast, **truust saatjast**, ei lahkunud ta iialgi. Nägime heinamaal **pikakõrvalist haavikuemandat** jänest. Meile **suvitajaile** olid põuased ilmad mõnusad. Oma vanaduspäevil süvenes ta ikka enam piiblisse, **sellesse raamatute raamatusse.** Tuvikesi, **oma lemmiklinde**, armastas vanaema alati hommikuti toita.

J ä r e l d u s. Lisand ühildub oma põhisõnaga... ja...

103. Vaadelda, kuidas ühildub lisand oma põhisõnaga, kui põhisõnaks on kohanimi!

Tööstuslinnas Narvas elab ligi 25 000 elanikku. Rong lähenes **pealinnale** Tallinnale. Minu vend tuli hiljuti **maailmalinnast** Londonist. Juba ammu unistasin Hispaaniast, **härjavõitluste maast.** Eks seo eestlasigi purunematud sidemed **tuhande järve maaga** Soomega.

J ä r e l d u s. Kui põhisõnaks on kohanimi, siis lisand.....

T ä h e l e p a n n a! Mõnikord võib olla lisand ka vastavas väliskohakäändes, kui põhisõna on sisekohakäändes, ja ümberpöördult. Näit.: Tema rikas onu elab ju **kullamaal** Ameerikas. Eestis, **meie kodumaal**, on ikka kõige parem elada. Juudid rändavad Palestiinasse, **Pühamaale.**

104. Kirjutada vihikusse järgnevad laused ja tarvitada lisandit õiges vormis!

Oma (armsaim mänguriist) viiulit mängib Ülo ainult pühapäeviti. Kas olete kunagi olnud (Mulgimaa pealinn) Viljandis? Olen tihti läbi sõitnud (meie piirilinn) Valgast. Ruttasime Munamäele, (Eesti kõrgeim koht). Saatkond külastas ka Vatikani, (paavstide kuulus asupaik). (Meie naaberriigi pealinn) Riias võeti meid hästi vastu. Mis temast (hulgus) kõnelda! (Metall) plaatinast valmistatakse väärtuslikke sulatamisriistu.

105. Jälgida lisandi ühildumist põhisõnaga, kui lisandiks on e e s n i m i ja põhisõnaks on p e r e k o n n a n i m i või hüüdnimi! Kumb neist muutub, kumb ei muutu?

Eduard Vilde't peetakse tähtsaimaks eesti vanema põlve realistiks. Tuntud riigimehel **Jaan** Tõnisson'il on ikka olnud nii austajaid kui ka vastaseid. **Kristian Jaak** Peterson'i loomingut hakati hindama alles käesoleval sajandil. **Jakob** Hurda töö rahvaluule kogumise alal on ülisuure väärtusega.

Ajalugu jutustab meile **Aleksander** Suure sõjakäikudest. **Nikolai** Teise (tavaliselt II) valitsusaeg oli Vene riigile õnnetu.

Kirjutada vihikusse järeldus!

Kui lisandiks on eesnimi ja põhisõnaks perekonna- või hüüdnimi, siis lisand ...., põhisõna ....

106. Vaadelda lisandi ühildumist põhisõnaga, kui lisandiks on a m e t i t, s u g u l u s a s t e t, a u n i m e või mingit muud suhet märkiv sõna ja **põhisõnaks on isikunimi.**

1. Kõnelesin **öövaht** Tõnisega. Saatsin **sepp** Jaanile juba sõna. Kutsusime ka **vend** Juhanit kaasa. **Onu** Mihkliga saan ma hästi läbi. Paraadil nägin ka **kindral** Reek'i. Kohtasin laadal **sõber** Tõnist. Kas tunnete **sõdur** Sassi lugusid?

2. **Vennad** Soosaar'ed on suured vembumehed. Meie parajasti kõnelesime **vendadest** Soosaar'test. **Õekseid** Nõmmik'uid tabas suur õnnetus. **Klaunid** Kukelmann'id esinevad oma parimate tõmbenumbritega. Meid tutvustati ka **vennastele** Tamm'edele.

3. Isa kõneles ettevõttest o m a **pojale** Jaanile. Oma v a n e m a l e **vennale** Peetrile kinkis ta uue ülikonna. Talu e n d i s e s t **saunamehest** Madisest ei teadnud keegi midagi. Need lilled on toodud m õ i s a **aedniku** Tõnise käest. Kohtasin tänaval t u t t a v a t **kaupmeest** Heinisto't.

4. Täna läks halvasti **õpilasel** Lainiidul. Kas teie tunnete Mäe talu **sulast** Oskarit? **Üliõpilasel** Raudna'l on rikkad vanemad. **Töölisest** Antsust kõneldi kõiksuguseid jutte.

J ä r e l d u s.

Kui p õ h i s õ n a k s on **isikunimi** ja l i s a n d märgib **ametit, sugulusastet, aunime** või mingit muud suhet, siis

1) l a i e n d i t a l i s a n d a i n s u s e s **ei ühildu** põhisõnaga,

2) lisand m i t m u s e s **ühildub** põhisõnaga,

3) laiendiga lisand **ühildub** põhisõnaga ka ainsuses,

4) ne-lõpuline lisand **ühildub** alati põhisõnaga.

107. Laiendada lisandit järgnevais lauseis mõne täiendiga ja jälgida seejuures ühildumist!

Peatusin kaupmees Padrik'u juures. Lell müüs lehma lihunik Undla'le. Kas sa tunned noorkotkas Pärn'a? Ametnik Ussisoo'le tehti ülesandeks selle küsimuse kohta materjali koguda. Sündmusest teatati kapten Kaudre'le. Kavatsesin sõber Velloga minna kalastama. Rahvas ei armastanud opman Winter'it. Vallavanem Koitmets'a talus oli väike pidu. Vili viidi mölder Oja juurde jahvatada. Ega vanamoor Kadrit ole alati kodus! Vanem Lembitult küsiti nõu.

Näit.: Peatusin tuttava **kaupmehe** Padrik'u juures.

108. Märkida vihikusse järgnevad laused ja tarvitada õigesti lisandit!

Sortsid tungisid mitu korda (kangelane) Kalevipojale kallale. Politsei olevat sattunud (suurpettur vend) Lank'ide jälile. Liina ei tahtnud (kosilane) Leemetist midagi teada. Meie valla (käskjalg) Peeti ei kohutanud ähvardused. (Kunstnik) Laikmaa'lt osteti mitu maali. Sain Moskvas tuttavaks (venelane) Andreiga. (Parun) Rosen'itele jäeti tarvitada võrdlemisi suured maa-alad. Kas olete kuulnud midagi soome tuntud (odaheitja) Järvinen'ist? Meie külas on kõige enam püügiriistu (kalur) Kuidla'l. Tervitasin parajasti oma uut (külaline) Kaasik'ut, kui tuli kustus. Laenasin vankri oma (naaber) Mäelt.

109. Jälgida lisandi ja põhisõna muutmist, kui põhisõnaks on teoste, ajalehtede, ajakirjade, organisatsioonide, äride, laevade jne. **nimetused,** lisandiks aga sõna, mis märgib vastavat liiki!

Väga paljud on lugenud Tammsaare **romaani** „Tõde ja õigus". (Vrd. Paljud on lugenud Tammsaare „Tõde ja õigust".) Henrik Visnapuu **luuletises** „Kodumaa laul" ülistatakse vabadust. See luuletis algab **sõnadega** „Maarahva, talupoege vaba maa". Kas olete näinud Johann Köler'i **maali** „Truu valvur"? Vilde **jutustises** „Kännud ja käbid" käsitletakse mõisniku ja talupoja vahekorda (vrd. Vilde „Kändudes ja käbides" käsitletakse...). Arvustis August Jakobson'i **novellikogu** „Reamees Mattias" kohta

ilmus **ajakirjas** „Looming“. **Ajalehes** „Päevaleht“ on alati kõige rohkem kuulutusi. **Spordiseltsi** „Tervis“ poolt korraldatud võistlused õnnestusid hästi. Selle vihiku ostsin ma **paberiärist** „Kodumaa“. **Metallitööstuses** „Tegur“ valmistatakse häid põllutööriistu. **Tarvitajateühistul** „Tulu“ on Tartus mitu äri. Ta oli **kindlustusseltsi** „Eesti“ teenistuses.

J ä r e l d u s. Kui **põhisõnaks** on mingi **teose, asutise vm.** pärisnimeline **nimetus** (pärisnimi asetatakse sel puhul j u t u m ä r k i d e s s e), siis **käändub lisand, pärisnimi** aga **jääb muutumatuks** (s. o. ainsuse nimetavasse käändesse).

110. Võrrelda eelmiste näidetega ka järgmisi lisandeid!

Arvu „kolmteist“ peetakse nii õnnetuse kui õnne toojaks. **Kirjavahemärki** „koma“ tarvitatakse kõige sagedamini. **Tähte** x ei esine eesti sõnades. **Ülesannet** number kakskümmend kolm (harilikult nr. 23) ei osanud keegi õpilastest lahendada.

111. Kirjutada vihikusse järgmised laused ja tarvitada õigesti p õ h i s õ n a ja l i s a n d i t!

Kas teie lapsed loevad (mida? kuukiri „Laste Rõõm“)? Hiljuti nägin (kus? kino „Heli“) (mida? film „Käharpeake“). Laksin parandada oma kingad (kus? saapaäri „Tugev“). Eduard Vilde (milles? romaan „Külmale maale“) kirjeldatakse Väljaotsa Jaani elu. Hiljuti lugesime Oskar Luts'u (mida? näidend „Kapsapea“). Aino Kalda (mida? teos „Mare ja ta poeg“) etendati (kus? teater „Estoonia“). Ka õigekirjutusküsimusi on käsitletud (kus? ajakiri „Eesti Keel“). Kes ei tunneks küll A. Reinwald'i (mida? luuletis „Kuldrannake“). Minu vend teenis (millel? aurulaev „Lembit“). Mitu silpi on (milles? sõna „valitseja“)? Sellest on kõneldud (kus? paragrahv 56). Mida teate (mille? šokolaad „Jääkülm“) väärtusest? Kas olete maitsnud (mida? kakao „Mesikäpp“)? Võidke oma jalatseid (millega? kingavõie „Nahaläik“)! Vahest olete tarvitanud (mida? hambapasta „Nivea“)? Ostsin enesele uued saapad (kust? äri „Kiirkäik“). (Kellele? Metsnik Pärnik) anti uus ametikoht. Soome (kus? pealinn Helsingi) tulid paljud eesti laskurid esikohale. (Kellele? Maailmameister maadluse alal Kristjan Palusalu) annetati talu. „Eesti entsüklopeedia“ on ilmunud (kelle? kirjastus-osaühing „Loodus“) kirjastusel.

112. Korrata lisandi tarvitamise küsimusi! Jälgida kordamiseks järgnevat ülevaadet!

Lisand.	Põhisõna.	Ühildumine.
1. (Haarasin oma ainukese) **terariista**	**noa** (vt. § 102).	**Üldreegel.** Lisand ühildub põhisõnaga arvus ja käändes.
2. (Kõnelesime) **tsaaride linnast**	**Moskvast** (vt. § 103).	
3. Lisandiks eesnimi.	Põhisõnaks perekonnanimi.	Lisand ei muutu, muutub põhisõna.
(Kõigile on tuntud) **Juhan**	**Liiv'i** (luuletised) (vt. § 105).	
Lisand märgib sugulusastet, elukutset, aunime vms.	Põhisõnaks isikunimi.	
4. (Ootasin) **vend**	**Jaaku** (vt. § 106).	Laiendita lisand ainsuses ei muutu, muutub põhisõna.
5. (Ootasin) vanemat **venda**	**Jaaku** (vt. § 106).	Laiendiga lisand ühildub põhisõnaga.
6. (Ootasin) **sulast**	**Jaani** (vt. § 106).	ne-lõpuline lisand ühildub põhisõnaga.
7. (Kohtasin) **klaverikunstnikke**	**Lemba'sid** (vt. § 106)	Mitmuses ühildub lisand põhisõnaga.
Lisand märgib põhisõna liiki.	Põhisõnaks teose, asutise vms. pärisnimeline nimetus.	
8. (Loen) **ajalehte**	**„Postimees"** (vt. § 109).	Lisand muutub, põhisõna ei muutu.

113. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti l i s a n d i t ja p õ h i s õ n a!

(Gustav) Suits'u (millega? luuletiskogu „Elu tuli") algab meie luules uus ajajärk. Parimaks (August) Kitzberg'i näidendiks peetakse (mida? draama „Libahunt"). Meie kõik peaksime tundma oma rahvuslikku (mida? eepos „Kalevipoeg")! Isa asus (kelle? poeg Jaan) juurde elama. Inglane peab lugu (millest? vanasõna „Aeg on raha"). Tõin lilli (kust? lilleäri „Flora"). Möödunud suvel olin ma (kus? suvituslinn Kuressaare). Keegi härra otsis (keda? saunanaine Krõõt). Tellisin oma nimekaardid (kust? trükikoda „Edu"). Nägin laadal üht oma vana (keda? tuttav Andres). Kas oled midagi kuulnud meie kadunud (kellest? koolivend Kullap)? Need kivid tuleb saata (kellele? pottsepp Savimaa). Kohalikus (kus? haridusselts „Lootus") oli möödunud pühapäeval pidu. Laval esinesid tantsijannad (õde Laineste). Siin ei kõnelda sugugi head (kellest? tädi Mari). Ma kõnelesin selle kohtuasja üle (kellega? advokaat Maramaa). Parimad Fr. Tuglas'e novellid on ilmunud (kus? kogu „Saatus").

114. Mõningaid lisamärkmeid lisandi esinemise kohta.

1. Jakob Hurt, meie agaramaid **rahvaluulekogujaid**, suri Peterburis 1907. aastal. Eduard Vilde, meie tähtsamaid **realiste**, reisis palju välismail.

Kui põhisõna on nimetavas, võib lisand olla ka osastavas. Sel korral märgib lisand põhisõna kuuluvust millegi hulka või mingile alale (vrd. § 106).

2. Õnnistan teid **Jeesuse Kristuse** nimel. Paluge **Issandat Jumalat**! Sõnad **Jeesus** ja **Issand** ühilduvad lisanditena oma põhisõnaga (vrd. § 105).

3. L u g u p e e t u d **härra** Eiaste'le pakuti kõrget ametikohta. Palun vabandust a u s t a t u d **preili** Laansoo'lt. Kirjad saadetagu **härra magister** Kaaruste'le. Viige see sedel **härra doktor** Rehesaar'ele.

Viisakussõnad *härra, proua, preili, neiu, isand* jne. ei ühildu oma põhisõnaga ka siis, kui nendel on täiend. Samuti ei ühildu kokkukuuluvad lisandid nagu *härra direktor, härra inspektor, härra professor* jt. (vrd. § 106).

4. Sünnipäeva puhul tervitavad teid Ann ja Mart Sarv (mitte Sarv'ed). Kingitus anti pidulikult üle Kaarel ja Leena Kaasik'ule (mitte Kaasik'utele).

Võrreldagu ka järgnevaid näiteid!

Olen elanud Narva ja Tartu linnas (mitte linnades, sest kumbagi linna on ainult üks). Kaarel külastas oma sugulasi Vesneri, Raadi ja Luunja vallas.

Lauseliikmete muutelisest sõltuvusest.

115. Jälgida lauseliikmete m u u t e l i s t s õ l t u v u s t järgnevais näiteis!

Ametnik Niinepuu s u h t u s oma **ametikohustusisse** täie tõsidusega. Vanaema surm m õ j u s **Joosepisse** rusuvalt. K o r r u t a g e seitse **kolmega**! L i i t k e kümme **kaheksaga**! J a g a g e kaheksateist **kuuega**! Varjud p e e g e l d u v a d **vees.** Sabur tahtis n a i t a oma tütart **Tiiut** asunik Saarendiga. Saarend aga ei n õ u s t u n u d selle **sooviga,** sest ta tahtis n a i d a kedagi teist **neidu.** Saunaeit Sohvi lootis, et Saarend n a i t u b tema **tütrega.** Olgem t e a d l i k u d oma ülesannete **tähtsusest.** Meie elusaatus s õ l t u b suurel määral meie **töötahtest, püsivusest** ning järjekindlast **püüdlusest** paremuse poole. Koolid a l l u v a d **haridusministeeriumile.** Kahjuks e i a r v e s t a iga noor vanemate häid **soove,** vaid mõnedki a l i s t u v a d elutuulte **tõukeile.**

Näiteist selgub, et ka p õ h i s õ n a d e (eriti pöördsõnade) sisust võib sõltuda l a i e n d i m u u d e. Seesugust põhisõna ja laiendi muutelist sõltuvust nimetatakse **rektsiooniks.**

M ä r k u s. Sõnavormide vastastikust seost oleme märganud juba näiteks sihitise puhul (vt. § 49 jj.) ja ühildumise käsitlusel (vt. § 80 jj.).

116. Jälgida järgnevate sõnade käändelist rektsiooni!

alluma kellelegi (= alla kuuluma)
alistama kedagi kellelegi (= alla heitma)
alistuma kellelegi (= end alla heitma)
arvestama **midagi**
eastama kedagi (= kellelegi täisealise õigusi andma)
eelistama midagi millelegi
ennetama kedagi (= kellestki ette jõudma)
erinema millestki
eristama midagi millestki (= vahet tegema, diferentseerima)
esindama kedagi
halastama kedagi (või kellegi peale)
halvustama kedagi (= halvaks panema, halvaks pidama)
hoiduma millestki, kuhugi
hüvitama kedagi millegagi (= heaks tegema, kellelegi tasuma)
jagama millegagi (arvu); midagi kellelegi
jumalaga jätma kedagi
jälestama midagi (= jäledaks pidama, jäledust tundma)
jälgima midagi (= silmas pidama, uurima); kellelegi (= järel käima)
jälitama kedagi (= taga ajama)
järgima kellelegi (= järeletulijaks, järglaseks olema); midagi (= midagi silmas pidama, millegi järgi tegema, näit. seadust järgima)

kaasuma millegagi (= kaasas olema, kaasas käima, liituma)
kahjustama kedagi (= kahju tegema kellelegi)
kaostama midagi (= tegema nii, et keegi millestki ilma jääks, midagi kelleltki ära võtma)
kavaldama midagi kelleltki (= kavalusega välja petma)
keelduma millestki
keelitama kedagi (= veenma, kallutama millekski)
kelmama kedagi (= kellelegi kelmust tegema)
kihama millestki
kiinduma millessegi, kellessegi
kiivama, kiivustama kedagi (= armukadestama)
kodundama kedagi millegagi (= kodunema panema)
kohaldama midagi millelegi (= rakendama millelegi, kohale paigutama)
kohandama, kohastama midagi millegagi (= kohaseks tegema, näit. oludega kohandama, olude kohaseks tegema, oludele vastavaks tegema)
kohane millele
kohanema, kohastuma millegagi
kohtama kedagi (= kokku saama)
kohtlema kedagi (= ümber käima kellegagi)
kohtuma kellegagi (= kokku saama)
kohustama kedagi millekski või midagi tegema
kohustuma millekski või midagi tegema
koosnema, koostuma millestki (= koos seisma)
koostama midagi millestki (= kokku seadma)
korrutama midagi millegagi
korvama midagi (= asendama, tasuma)
kulgema midagi (= midagi mööda käima, liikuma); millestki (läbi, üle minema)
kuuletuma kellelegi (= kellegi sõna kuulma)
kõnetama, kõnetlema kedagi (= kellegagi rääkima hakkama)
kõrvutama midagi millegagi (= kõrvu seadma)
käendama kedagi (= käemeheks olema kellelegi)
käitama midagi (= käia laskma; käima panema, tegevuses hoidma)
käitlema midagi (= tarvitama, kohtlema, ümber käima)
käivitama midagi (= käima, liikvele panema)
kärsima midagi teha (= läbema, maldama)
käsitsema midagi (= kätega tarvitama, käe abil ümber käima)
käsundama kedagi (= ülesandeks tegema kellelegi)
külgnema millegagi (= külgepidi kokkupuutumises olema)
labuma millegagi (= muganema, kohanema, millegi järgi seaduma)
laenama midagi kelleltki (= laenuks saama)
laenutama midagi kellelegi (= laenuks andma)
liikima kellegagi (= läbi käima, suhtlema)
***liitma* midagi millegagi**

liituma millegagi (= kokku liituma, ühinema, liitu astuma); millelegi (= osana külge liituma)
lõunatama kedagi (= lõunasööki andma kellelegi)
läbima midagi (= millestki läbi minema)
läbistama midagi (= millestki läbi torkama, läbi puurima)
meelduma millessegi (näit. lauses: ma olen meeldunud sellesse = mulle on see hakanud meeldima, mulle meeldib see)
mugandama midagi millegagi (= kohandama)
muganema millegagi (= kohanema)
mõjuma millelegi (välimusele, välispidiselt, näit.: vihm mõjus viljale värskendavalt), millessegi (sisemusse, sisemiselt, näit.: kaotus mõjus minusse rusuvalt)
*mööndu*ma millelegi (= järele anduma, leppima millegagi)
naalduma millelegi (= nõjatuma)
naitma kedagi (= abielluma panema)
naituma kellegagi (= abielluma)
nakatama kedagi millessegi (= mingit haigust andma kellelegi, näit.: sõber nakatas mindki grippi)
nakatuma kelleltki millessegi
nõudlema midagi (= nõudeid esitama, pretendeerima millelegi)
nõustama kedagi (= nõu andma kellelegi)
nõustuma millegagi (= nõusse hakkama, nõus olema)
ohustama kedagi millegagi (= hädaohtu saatma)
omama midagi
omastama midagi (= omaks tegema, omavoliliselt endale võtma)
omistama kellelegi midagi (= omaks andma)
osastama midagi millestki kellelegi (= osaks andma, osa andma)
osutuma millekski
peegelduma kuski
pettuma milleski
piirnema millegagi (= piiridega kokku puutuma)
piisama millestki (= jätkuma, küllalt olema)
puutuma millessegi
põhinema, põhjenema millelgi
põhjendama midagi millegagi
põlvnema kuskilt, millestki
rajama, rajandama midagi millelegi
rajanema millelegi
rahulduma millegagi
reageerima millelegi (= millegi suhtes tähelepanelik olema, millestki hoolima, millelegi kostma); millessegi (=vastutoimet avaldama, keemiliselt toimima)
rikas millestki
rikastuma millestki
rinnastama midagi millegagi (= rinnu seadma, reastama)
rõõmustuma millestki (= rõõmsaks minema, rõõmus olema)

rõõmutsema millestki (= rõõmu tundma)
rõõbiti millega
samane millegagi
samastama midagi millegagi
sarnane **millegagi**
sarnanema, sarnlema **millegagi** (= sarnane olema)
sarnastama midagi millegagi
sarnastuma millegagi, kellegagi (= sarnaseks muutuma)
seltsima kellega
sisaldama midagi
sisendama kellessegi midagi
soostuma millegagi (= nõusse hakkama, nõus olema)
suhe millegagi (= vahekord)
suhtlema kellegagi (= läbi käima)
suhtuma, suhtumine **millessegi**
suunduma millegi poole, kuhu (= end suunama, liikuma millegi poole)
sõltuma millestki (= olenema)
takistama kedagi milleski või tegemast midagi
taotama midagi (= kätte püüdma, haarata katsuma, saavutada tahtma)
taotlema midagi (= korduvalt, püsivalt taotama)
teadlik **millestki**
teesklema midagi
tegelema, teotsema millegagi
toimima millelegi (pinnale mõjuvalt), millessegi (sisemusse tungivalt); kellenagi
tõrelema kellegagi; kedagi
unustama midagi tegemata
vaenama kedagi (= taga kiusama, kellelegi vaenlikult kallale tungima)
vaenustama midagi (= vaenu avaldama millegi vastu)
vaevuma midagi teha (= vaevaks võtma, end vaevama)
vaidlustama midagi (= midagi vaidlusaluseks tegema, millelegi vastu vaidlema)
veenduma milleski
vihjama millelegi (= kaudselt märku andma, mõista andma)
viitama millelegi (= juhtima, saatma millelegi; vihjama)
viivitama millegagi, midagi teha
võimustama kedagi (= kellelegi võimu andma, kedagi võimuga varustama)
võrdne **millegagi**
võrduma **millegagi**
võõrandama midagi kelleltki
võrrutama midagi millegagi (= võrdseks tegema, võrdseks seadma)
vältima midagi (= kõrvale hoiduma, põikama millegi eest)
ühildama midagi millegagi
ühilduma millegagi
ühtima millegagi (= ühte langema, kokku langema millegagi).

Märkus. Kui eelnenud rektsiooniloendis on laiendi käändena mär-

gitud osastav (näit. *sisaldama* midagi), siis võivad sel puhul esineda ka teised sihitise käänded vastavalt sihitisreegleile (vt. § 47—53); näit.: Kast sisaldas v a k a kartuleid.

117. Tähele panna järgnevaid näiteid!

Arvestati õpilase suurt püüdlikkust. Mehi kohustati astuma käitseväkke. Laiskuses ei kahtlustata tänapäeva noori. Vend nakatas ka õe sarlakisse. Sõber kõnetas sõpra. Mustlane kaval-das talurilt hobust. Meie õpilaskonda esindas õpilasvanem.

Paul tegeles mitmesuguste kõrvalülesannetega. Noored suht-lesid üksteisega vägagi sõbralikult. Eevi kleit sarnleb õie klei-diga. Isa tõreles pojaga. Ärgu sõneldagu minuga asjata! Ärge riielge kellegagi!

P õ h j u s t a v a t ja t e o s t a v a t tegevust väljendavad pöördsõnad liitega -ta- (-sta-, -nda-, -lda-, -rda-) nõuavad harili-kult s i h i t i s t.

V a s t a s t i k u s t tegevust väljendavad pöördsõnad liitega -[e]le- nõuavad tavaliselt laiendit k a a s a ü t l e v a s käändes.

118. Jälgida järgnevais näiteis täiendsõna käänet (põhi-sõnaks on sihilise pöördsõna käändeline muude)!

aegaviitev	ajaviitmine	ajaviitja
meeltülendav	meeleülendamine	meeleülendaja
tuulttallav	tuuletallamine	tuuletallaja
mõõtupidav	mõõdupidamine	mõõdupidaja
põhjapanev	põhjapanemine	põhjapanija
headtegev	heategemine	heategija
seadustandev	seaduseandmine	seaduseandja
tuldpurskav	tulepurskamine	tulepurskaja
korda-armastav	korra-armastamine	korra-armastaja
hirmuäratav	hirmuäratamine	hirmuärataja

Isikulise tegumoe o l e v i k u k e s k-s õ n a nõuab **osas-tavalist** täiendsõna.

T e o n i m i s õ n a (teonimi ja tegija-nimi) nõuab **omastavalist** täiendsõna.

119. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse!

Eerik kohtas oma (sõber Vello). Sõbrad kohtlesid (teine-teine) südamlikult. Aeg kohustas (nad) rahulduma (pisut) ning hoiduma (asjatud kulud). Seltskond koosnegu (üllas liige)! Kui-

das mõjus (teie) venna surm? (See kaotus) ei suuda korvata miski. Päikese ja õhu toime (keha) on tervendav. Neli suhtub (kaks) nagu kaks (üks). Korrutage viis (kakskümmend neli)! Korrutis jagage (kaheksa)! Ärge kahtlustage (põldur laiskus)! Sa pole arvestanud läinud aasta (puudujääk). Koolist laenutati (raamatud) õpilasile. Tahtsin (teie) küsitleda, kas mööndute (need soovid). Tema suhtumus (mina) oli õige tagasihoidlik. Kõikide vaated ühtisid kõneleja (vaated). Olen veendunud (omad väited), olen täiesti teadlik ka teie (vastuväide), kuid nõustuda teie (seisukoht) ei saa. (Need mõtted) ei saa samastada (endine väide). „Lembitu" osutus J. V. Widmann'i (luuleteos). Piirdugem vaid (lühimärkus)! Olen teadlik (see), et haritlaskonnal tuleb taotleda (õilsad eesmärgid). Meie rahvas põlvneb (vana) uurali (algkänd). Peeter nõudles priimuse (koht). Ametnik allus otsekohe (direktor). Aalo tegeles (matemaatiline ülesanne). Uus ülesanne sarnanes (eelmine ülesanne). Elts kahtles oma (osavus ning võimed). Mitmed eelistavad (teater kino). Laps ei osanud eristada (jorjen) moonist. Ära hoople (suur jõud)! Rahe kahjustab (põldur). (Aus sõdur) ärgu kahtlustagu (äraandmine)! Venelane kavaldas meie (naaber uus vanker). Nõnda kelmavad hobuseparisnikud sageli meie (talur). Isa kohustas oma (poeg) hoolsasti õppima. Puude varjud peegelduvad (vesi). Raamatule omistati raamatuaasta puhul (suur tähtsus). Ühes muinasjutus teeskles rebane (surnu). Tegelda tuleb (kasulik ettevõte). Omadussõnaline täiend ühildub oma (põhisõna) käändes ja arvus. Ärge unustage (kirjand kirjutama)! (Vead) tuleks kirjandeis vältida. Venna töökoorem pole võrdne minu (oma). (Kes) sa seal tõreled?

Koondlause.

120. Määrata järgnevais lauseis kõik lauseliikmed ja korduvatele samanimelistele lauseliikmetele (näit. korduvatele alustele, öeldistele, täienditele jne. samas lauses) tõmmata alla kriips!

Isa ja ema sõitsid kirikusse. Tähtsaimad Eesti loodusvarad on: põlevkivi, fosforiit, kips, turvas ja mets. Lapsed jooksid, vallatlesid, mängisid. Mõni inimene kardab isegi koeri ja kasse. Sügisesed teed on tihti porised ja põhjatud. Kerjus oli poolnäljane, vilets ja haige. Meie aias kasvab kapsaid, kartuleid, por-

gandeid ja kaalikaid. Vanamees kannab sama palitut nii suvel kui talvel. Olen olnud aednikuks, kutsariks, kokaks, toapoisiks, uksehoidjaks, kelneriks ja isegi möldriks. Kuuldus meeste, naiste ja laste hääli.

N ä i t.: Isa (a.) ja (ll.) ema (a.) sõitsid (ö.) kirikusse (m.).

Lauset, milles esineb **mitu samanimelist lauseliiget**, nimetatakse **koondlauseks.**

121. Kriipsutada alla ja määrata järgnevais lauseis korduvad lauseliikmed! Jälgida seejuures neid eraldavaid kirjavahemärke ja sidesõnu!

Onu **ja** onunaine olid parajasti heinamaal. Õues jalutasid kanad, kuked, kalkunid, pardid **ja** haned. Kuusk, mänd **ja** kadakas on meie levinumad okaspuud. Laual vedeles vihikuid, raamatuid **ja** pabereid.

Jõulu-vaheajal uisutasime, suusatasime **ja** kelgutasime. Maja ehitamisel raiuti, saeti, hööveldati **ja** tehti muid töid.

Tuba on koristamata, must, räpane **ja** pime. Pühade mune oli rohelisi, kollaseid, punaseid ja siniseid.

Laulupeole oli tulnud **nii** noori **kui ka** vanu. Täna tuleb kas vihma **või** rahet. Mul oli seljas sabakuub **ehk** frakk. Poiss libises **ning** kukkus. Ma ei armasta **ega** vihka teda. Meie jalutasime **ehk** promeneerisime veidi kõnniteel. See raamat ei ole sisukas **ega** huvitav.

Ta ei hoiatanud, **vaid** laskis. Sulane Peet oli küll väike, **kuid** tugev. Mitte ainult sõbrad, **vaid** ka vaenlased austasid teda.

Koondlauses esinevad **korduvad alused, öeldised** ja **öeldistäited,** mis ei ole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega, nii . . . kui ka,** eraldatakse alati **komadega.**

122. Tarvitada järgnevais koondlauseis õigesti komasid!

Ants Peeter ja Mihkel läksid omavahel tülli. Majal puudusid veel aknad uksed ja ahjud. Mäel kaevati ning otsiti varandusi. Ilm oli tuuline pilvine ja külm. Uus õpilane polnud tark hoolas ega töökas. Peol tantsiti lauldi ja mängiti ringmänge. Peavarjuta jäänud lesknaine ei kaevanud nutnud ega ahastanud. Inimesi on häid ja halbu heatahtlikke ja pahatahtlikke. Ma ei ole kunagi valetanud varastanud ega petnud. Niihästi mehed kui ka naised olid laulust vaimustatud. See asjaolu ehk seik ei teinud talle millalgi peavalu. Kirja kirjutamiseks ei olnud tinti sulepead ega paberit. Lehmad ja lambad aeti karjamaale. Kapid

riiulid lauad toolid ja muud asjad asetsesid põlenud hoone lähedal murul.

123. Kriipsutada alla ka järgnevais lauseis korduvad laseliikmed! Jälgida, millal need eraldatakse komadega, millal mitte!

Meie keeles esineb lühikesi, keskpikki **ja** ülipikki (missuguseid pikkuselt?) häälikuid.

Isa ostis mütsi, ülikonna **ja** palitu (mille?).

Kraavides, ojades, jõgedes **ja** heinamaadel (kus?) lainetas kevadine suurvesi.

Onu olevat sel suvel olnud Pärnus, Kuressaares **ja** Haapsalus (kus?).

Ta oli unine **nii** hommikul, lõunal **kui ka** õhtul (millal?).

Eesti (missuguse?) keele (mille?) lühikesed (missugused?) häälikud kirjutatakse ühekordse tähega.

Isa tahtis mütsi (mida?) osta (mida teha?).

Suurvesi voolas ojades (kus?) kevadel (millal?) väga (kuivõrd?) kiiresti (kuidas?).

A. H. Tammsaare sündis Järva-Madise kihelkonnas (kus kihelkonnas?) Albu vallas (kus vallas?) Tammsaare-Põhja talus (kus talus?).

Friedrich Kuhlbars suri 28. jaanuaril (mis kuul?) 1924. aastal (mis aastal?).

Samalaadsed ja **samaväärsed** (samale küsimusele vastavad) **täiendid, sihitised** ja **määrused,** mis pole seotud sidesõnadega ja, ning, ehk, või, ega, nii ... kui ka, **eraldatakse komadega.**

Erilaadseid täiendeid (näit. nimisõnaline ja omadussõnaline täiend), **sihitisi** (näit. nimisõnaline ja da-tegevusnimes esinev sihitis) ja **määrusi** (näit. koha- ja ajamäärus), mis ei vasta samale küsimusele, **komadega ei eraldata.**

Lauses *Ta elas suures punases kivist majas* ei eraldata täiendeid sellepärast komadega, et *suures* märgib maja suurust, *punases* värvi, *kivist* aga ainet, millest maja ehitatud. Aja-, samuti kohamäärused eraldatakse siis komadega, kui nad on samaväärsed [näit. *Veerandaasta maks tuleb maksta märtsis, juunis, septembris ja detsembris* (mis k u u s?), *Töötasin Paides, Rakveres ja Haapsalus* (missugustes linnades?)]. Kui aga üks ajamäärustest märgib aastat, teine kuud, kolmas kuupäeva,

neljas kellaaega jne., või üks kohamäärustest tähendab riiki, teine maakonda, kolmas kihelkonda, neljas valda, viies küla jne., siis koma ei tarvitata. (Näit.: *Ma sain pühapäeval, 8. detsembril 1935. aastal 15 aastat vanaks* — siin on *pühapäeval* ja *8. detsembril* vahel koma sellepärast, et mõlemad tähendavad sama päeva.)

124. Kriipsutada alla ja määrata järgnevais lauseis korduvad samanimelised lauseliikmed ja tarvitada õigesti komasid!

Puude okste külge olid riputatud väikesed punased kollased rohelised ja sinised laternakesed. Ema oli jõuluks muretsenud saia liha vorste küpsiseid ja isegi kompvekke. Klassis peavad õpilased korralikult istuma hoolikalt kuulama ja seletusi tähele panema. Salakaupa ei leitud toast laudast aidast ega keldristki. Märt toimis alati ettevaatlikult tasa ja targu. Päikese kuumus ei lase mind magada töötada ega ka rännata. Iga päev loeme meie ajalehti ajakirju ja raamatuid. Tädi oli tol korral tuliuues triibulises seelikus. Kirjanik Hugo Raudsepp sündis 28. juunil 1883. aastal Laiuse kihelkonnas Vaimastvere mõisas aedniku pojana. Karl Ast on kirjutanud reisukirju Indiast Aafrikast ja mujaltki. Ehitisi valmistatakse puust kivist savist ja isegi raudbetoonist. Igatseva pilguga vaatas ta järele lõunasse lendavatele kurgedele hanedele ja luikedele. Puuris oli mingi karvane urisev loom. Nägime suuri linnu uhkeid losse kõrgeid mägesid ja laiu jõgesid. Laev lahkus sadamast neljapäeval 8. augustil kl. 8 hommikul. Olen korduvalt käinud Hallistes Karksis ja Paistus. Ühel ilusal suvisel päeval otsustasin minna kalastama.

Märkus. Kui teatavad lauseliikmed tuleb komadega eraldada, siis eraldatakse ühes vastava lauseliikmega ka kõik selle laiendid muust lausest. Näit.: Kavatsesin suvel puhata, rohkesti supelda, kalu püüda ja paadiga sõita.

125. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti komasid! Silmas pidada seejuures ka vastavaid s i d e s õ n u !

Tubli mees saab hakkama niihästi maal kui linnas kuival kui ka merel. Vanamees ei osanud eesti vene ega saksa keelt. Õhuke jää pragises ning murdus käija jalge all. Kas teie soovite osta ahvenaid kiisku või hauge? Ta ei löönud naelu puusse haamriga vaid kirvega. Poiss ei tundnud peaaegu sugugi grammatikat ehk keeleõpetust. Too päev oli selge päikesepaisteline kuid haruldaselt külm. Läbi metsade rabade ja soode läks põgeniku tee. Aralt kartlikult nagu kõheldes lähenes koer oma

peremehele. Neiu oli kahupeane elav rõõmus ja nõtke kui osi. Eile ja üleeile punusin pärgi kauneid pärgi õitsvaid pärgi. Meil tuleb kas võita või kaotada. Raskesti langes tugev rautatud uks vangide järel kinni. Partisane nähti nii siin kui seal. Laulud kõlasid julgelt mehiselt võimsasti. Oskar Luts sündis 26. detsembril 1886. aastal Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Posti talus. Meid lasti enne joosta siis hüpata. Ei ole kelmust Peetris ega tema vennas. Karu tapja ei olnud minu vaid tema isa.

Kui samanimelised korduvad lauseliikmed ei ole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega, nii... kui,** vaid mõnesuguste muude siduvate või eraldavate sõnadega (näit. kuid, vaid, aga, ent jne.), siis asetatakse nende sõnade ette **koma.** Näit.: Peremees ei sõimanud, **aga** pilkas.

126. Vaadelda järgnevaid lauseid, kus lause korduvad samanimelised lauseliikmed on esitatud l o e n d i kujul!

Kolmnurgad on kolmesugused: teravnurksed, täisnurksed **ja** nürinurksed. Lauseliikmed on järgmised: alus, öeldis (pealiikmed); öeldistäide, täiend, sihitis, määrus ja lauselaiend (kõrvalliikmed).

Kui korduvad samanimelised lauseliikmed on esitatud loendi kujul, siis **loendi ette** p a n n a k s e **koolon.** Pikema loendi puhul, kusjuures loendatavad lauseliikmed on esitatud rühmiti, **eraldatakse** l o e n d i s e s i n e v a d **rühmad** üksteisest **semikooloniga.**

M ä r k u s. Kui loend on lühike, mõnesõnaline, siis jäetakse koolon loendi eest harilikult ära. Näit.: Selles linnas elab eestlasi, sakslasi ja venelasi. Lause pealiikmeteks on alus ja öeldis.

127. Jälgida kirjavahemärke järgnevais lauseis, kus loend on lause alguses!

Õpilased, õpetajad, vilistlased, lastevanemad — **kõik** võtsid osa kooli juubelipidustuse korraldamisest. Autosõidud, külaskäigud, kinosistumised, pidustused — **miski** ei suutnud teda enam lohutada. Alatine norimine, hädaldamine, tülitamine, kaebamine — **see kõik** oli teda kaelani tüüdanud.

Kui lause alguses esinevale loendile järgneb kokkuvõttev sõna (näit. kõik, see kõik, ei miski jne.), millele omakorda järgnevad muud lauseliikmed, siis **kokkuvõtva sõna ette** a s e t a t a k s e pikema pausi märkimiseks **mõttekriips.**

M ä r k u s. Kui ei soovita kokkuvõtva sõna ees pikemat peatust märkida, siis võidakse mõttekriipsu asemel tarvitada ka koma.

128. Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgnevais lauseis!

Rohkesti tulu toovad meie kodulinnud kanad haned pardid ja kalkunid. Joosta mängida laulda hõisata kõike seda võis vabas looduses. Sõnaliike on üheksa nimisõnad omadussõnad arvsõnad asesõnad (käändsõnade liigid) määrsõnad kaassõnad sidesõnad hüüdsõnad (abisõnade liigid) ja pöördsõnad. Haritlased ärimehed majandustegelased kõik pidid endid punaste eest varjama. Ööbik kuldnokk lõoke need on meie armsamad laululinnud. Meie kodumaa suuremad linnad on Tallinn ja Tartu. Selles äris müüdi kõiksuguseid muusikariistu klavereid viiuleid lõõtspille mandoliine kitarre ja isegi suupille. Kirves ja saag need on metsamehe talvised tööriistad. Eesti tähtsamateks ajalehtedeks on „Päevaleht" „Postimees" „Uus Eesti" ja „Vaba Maa". Sihitis võib esineda järgmistes vormides nimetavas omastavas osastavas ja da-tegevusnimes. Õhust metsadest rabadest soodest ja veesügavustest kõikjalt võib leida elusolevusi.

129. Kirjutada vihikusse kokkuvõte selle kohta, millal tarvitatakse koondlauses 1) koma, 2) koolonit, 3) semikoolonit ja 4) mõttekriipsu.

Liitlause.

Liitlause mõiste.

130. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Lihtlause.	Liitlause.
Hiir hüppas. Kass kargas.	Hiir hüppas, kass kargas **ja**
Vana karu lõi trummi.	vana karu lõi trummi.
Kits läks kiideldes mäele. Hunt läks hoobeldes järele.	Kits läks kiideldes mäele, hunt läks hoobeldes järele.
Tõde tõuseb. Vale vajub.	Tõde tõuseb, **aga** vale vajub.
Õpilased olid klassis. Õpetaja tuli tundi.	Õpilased olid klassis, **kui** õpetaja tuli tundi.
Kas tunnete teed linna?	Kas tunnete teed, **mis** viib linna?
Mets kohab. Tuul tõuseb.	Mets kohab, **sest** tuul tõuseb.
Luiged lähevad. Lund hakkab tulema.	Kui luiged lähevad, **siis** hakkab lund tulema.
Peet tahtis keskkooli astuda. Tema vanemad aga olid vaesed. Ta pidi koju jääma.	Peet tahtis keskkooli astuda, **aga** tema vanemad olid vaesed, **seepärast** pidi ta koju jääma.

Liitlause koosneb lihtlauseist, mis on ühendatud s i d e s õ n a d e g a või eraldatud k o m a d e g a.

131. Järgnevas tekstis ühendada lihtlaused võimaluse korral liitlauseiks!

Läänekaarele kerkisid pilverünkad. Tuul tõusis. / Pilved paisusid. Nad katsid kogu läänetaeva. / Sähvis välkusid. Kõuemürin muutus aeg-ajalt kuuldavamaks. / Teele tõusis tolmujuga. Kõrrekesed ja lehekesed lendlesid õhus. Tuul aina suurenes. / õhk muutus vesihalliks. Ilm hakkas hämarduma. / Oli pisut õudnegi. Lõi heledat välku. Suur raksatus täitis õhku. / Tõusis torm. Mets nagu vetrus tuules. Põllud lainetasid. Suur oli tänase tuule jõud. / Sadas äikesevihma. Rahetki rabistas vastu akent.

Rindlause.

132. Jälgida järgnevate liitlausete osade (lihtlausete) iseseisvat tähendust!

Vanemad sõitsid kirikusse,	lapsed jäid koju.
Suvel hauguvad suured koerad,	sügisel pole kutsikaidki kuulda.
õhtu tuleb õnnega,	hommik tuleb hoolega.
õhtu jõuab	ning päike loojub.
Küll kaasik kasvatab	ja paju painutab.
Ma värisen kogu ihust:	nii külm on mul.

L i i t l a u s e t, mille osad võivad ka i s e s e i s v a t e l a u s e t e n a esineda, nimetatakse **rindlauseks** ehk **parataksiks.**

Rindlause ühendusviisid.

133. Jälgida järgnevate lihtlausete ühendust rindlauseiks!

L i h t l a u s e.	L i i t l a u s e.
Peremees külvab. Sulane seemendab.	Peremees külvab **ja** sulane seemendab.
Liis loeb. Kersti kirjutab. Arvo joonistab.	Liis loeb, Kersti kirjutab **ja** Arvo joonistab.
Taevas on pilves. Sajab lund.	Taevas on pilves **ning** sajab lund.
Ei vihm jää taevasse. Ei kõik lumi lange lagedale.	Ei vihm jää taevasse **ega** kõik lumi lange lagedale.
Kas hakkame jalutama minema? Tahad veel õppida?	Kas hakkame jalutama minema **või** tahad veel õppida?

Lihtlause.	Liitlause.
Tüli talu hävitab. Vaen valla kaotab.	Tüli talu hävitab, vaen valla kaotab.
Õela õnn ei õitse. Kurja kari ei sigi.	Õela õnn ei õitse, kurja kari ei sigi.
Pindu näeme venna silmas. Palki omas silmas ei pane aga tähele.	Pindu näeme venna silmas, **aga** palki omas silmas ei pane tähele.
Mina tahaksin koolis käia. Isa ei luba seda.	Mina tahaksin koolis käia, **kuid** isa ei luba seda.
Ma jäin ootama. Teised ruttasid appi kaaslastele.	Ma jäin ootama, **aga** teised ruttasid appi kaaslastele.
Peeter ei viitsi õppida. Ta on hooletu.	Peeter ei viitsi õppida, **järelikult** on ta hooletu.

Lihtlaused ühendatakse rindlauseks harilikult sidesõnadega ja, ning, ega, või, ent, aga, kuid, vaid jne. Rindlause osad, mis ei ole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega,** eraldatakse **komadega** (vt. § 121 ja 135).

Kiillause.

134. Jälgida järgnevaid lauseid!

Teie nõudmised on, n i i n ä i b v ä h e m a l t m u l l e, täiesti põhjendamatud. Otsekohe sügisel õppima hakata, k o r d a n t e i l e, õ p i l a s e d, on teie ülesanne. Selle kerge ülesandega, u s u m e, saate kindlasti hakkama. „Meie maa," ü t l e s k õ n e l e j a, „peab jääma vabaks igavesti!" Mina istusin toolile, Henn jäi — aidas oli ka voodi — voodi ette seisatama.

Mõnikord võib rindlause i s e s e i s e v o s a esineda vahelekiilutuna ka sama lause teiste osade vahel. Sääraseid mõtte täienduseks või lisamärkuseks lausesse v a h e l e k i i l u t u d iseseisvaid lisalauseid nimetatakse **kiillauseiks** ehk **parenteesideks.**

M ä r k u s. Sageli esineb kiillause asemel kiilsõnu. Näit.: Meie vanaemake, k a h j u k ü l l, puhkab juba mullas. See jutt, t ä h e n d a b, oli siiski õige.

Kiilsõnu eraldatakse **komadega.**

Sidesõnad ja kirjavahemärgid rindlauses.

135. Jälgida järgnevaid rindlauseid!

Päike tõuseb **ja** kari aetakse metsa. Lehm lüpsab suust **ja** kana muneb nokast. Kaupmehe vankri telg murdus **ning** koorem kukkus ümber. Tüürimees keeras rooli **ning** laev pöördus paremale. Suits suus ei tee poissi veel meheks **ega** muuda saapad plikat saksaks. Omadussõnaline täiend ühildub põhisõnaga **ehk** — ligemalt seletatud — esineb sellega samas käändes. Kas lähed sõbra juurde korterisse **või** on sõber juba lõpetanud kooli? Kas ostame ühise õpperaamatu **või** kingib onu sulle selle isegi?

Kui rindlause osad on ühendatud s i d e s õ n a d e g a **ja, ning, ehk, või, ega,** siis nende sidesõnade ette **koma ei panda.**

136. Jälgida k o m a tarvitamist järgnevais lauseis!

Kevad ärkab, rohunina tärkab. Tegija käed leiavad tööd, magaja magu näeb nälga. Tütarlaps tahtis ojast vesiroosi murda, **aga** sügav vesi takistas. Hoiatasin sõpra, **kuid** ta ei võtnud mind kuulda. Pada sõimab katelt, **ent** ühed mustad mõlemad. Koht ei tee inimest ausaks, **vaid** inimene teeb koha ausaks. Palavik on kõrge, järelikult pole ma terve. Kõik tütarlapsed armastavad korda, eriti hoolitseb puhtuse eest klassis väike Viiu.

Kui rindlause osad pole ühendatud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega,** siis **lahutatakse nad komaga.**

M ä r k u s. Ainult erandlikult võib esineda rindlauses *ja, ega, ehk* ja *või* ees lahutav koma, kui rinnastatud lauseosad on s i s u l i s e l t v a s t a k a d. Näit.: On juba südaöö, ja (= aga) sa ikka töötad. Sa külastad mind homme, või (= vastasel korral) ma loobun su sõprusest! Ma kutsusin arsti, ehk (= vahest) on sul siiski temast abi. Ma ootan teda asjata, ega ta ikka tule.

137. Panna puuduvad k o m a d!

Maad küntakse mitu korda seemet külvatakse üks kord. Mustad pilved on taevas kuid vihma ei tule. Kukk talupoja kell päike peremehe kubjas lõuna saksa ärkamise aeg. Enne jaani pole vihma pärast jaani valab vihma. Igasse kotti ei heideta ega igale palujale anta. Kohtu-uksed on laiad sisse minna aga kitsas on neist välja tulla. Kõik ei ole saamapäevad muist on ikka söömapäevad. Ühtegi hunti ei lastud karja ligidale vaid kõik hirmutati metsa tagasi. Õhtu jõuab ja päike veereb. Päike tõuseb ja töölised ruttavad tööle. Kutsusin sõpra kalale kuid ta ei tulnud. Laiskus lase mind lahti peremees peksab sind ja mind. Rut-

tasime küll kuid rong oli siiski enne välja sõitnud. Me ei külasta mitte lelle vaid lell sõidab meile külla. Tahaksin küll edasi õppida kuid see pole praegu võimalik. Ta silmad olid väsinud ilmega ja ta käed värisesid. Haigel oli kõrge palavik kuid ta püsis meelemärkusel. Kas maksad meile kõrgemat palka või me läheme kraavitööle! Ta silmis peegeldus kartus ent ta ei kaotanud tasakaalu. Seisa või ma lasen!

138. Jälgida kirjavahemärkide tarvitamisviisi järgnevais **rindlauseis!**

Koma. Nüüd võeti kogu tammik maha, isegi külameestel lubas härra sealt tarbepuid tuua. Ühed tõid, teised ei toonud. Võeti kõik maha, ainult väike võsastik jäi mäenõlvale allika ümber järele. Tuli kevad, puud hakkasid lehtima, Hiiemäe võsastikust kuuldi haledat nuttu.

Rindlauses esineb **koma,** kui ühendatavad lihtlaused o n omavahel m õ t t e l i s e l t t u g e v a s t i s e o t u d.

Semikoolon. Noored ja vanad, mehed ja naised olid seal tööl; kõigil oli kibe, kõigil oli rutt. Laisalt lainetab viljaväli, tuhmilt kostab kuskilt taeva alt lõokeste sillerdus; tuul tuleb ja tõmbab mööda minnes jahedalt üle mõtleja näo. Üks räägib aeda, teine aia auku; üks kiidab koera, teine koera hända.

Sõiduk peatus; ühe akna taga süüdati tuli; keegi jooksis välja ning avas midagi; autolaternad valgustasid suuri raudväravaid. Mõned loomad on juba söönud ja mäletsevad varjul puude all; üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema; kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksi; koer kase all ajab oma sabaotsa taga.

Semikoolonit tarvitatakse rindlauses, kui ühendatavad lauseosad on p i k a d või kui nad p o l e m õ t t e l i s e l t omavahel küllalt t i h e d a s t i s e o t u d. Semikoolon on tarvilik eriti siis, kui lauses esineb vähemate osade lahutamiseks komasid.

Koolon. Pahal põrsal ikka viga: suvel kärss kärnas, talvel maa külmunud. Põhjasõda oli hävitavaimaid nähtusi meie rahvale: siis laastati maad ja laostati linnu. Eks ole täna hea ilm: päike paistab heledasti ja soe tuuleõhk mõjub kosutavalt. Peep tahtis kodumaale olla kasulik: kohe astus ta vabatahtlikuna kaitseväkke, sest vaenuväed ründasid idapiiri.

Rindlauses tarvitatakse **koolonit** lause osa ees, mis eelneva lause mõtet s e l e t a b või p õ h j e n d a b.

Märkus. Mõnikord tarvitatakse rindlauses väljajäetud sõnade asemel ka mõttekriipsu.

Näit.: Isa tahtis minna jahile, poeg — kalale (= poeg *tahtis minna* kalale).

Kui üks sõna on välja jäetud, siis on mõttekriips tarbetu.

Näit.: Isa läks jahile, poeg kalale.

139. Jälgida kirjavahemärkide esinemisviisi järgnevais kiillauseis!

Kui tahad rahu, **ütleb rooma vanasõna,** siis valmistu sõjaks. „Nende püramiidide otsast," **olevat Napoleon ütelnud oma sõdureile,** „vaatavad nelikümmend sajandit teie tegusid."

Minu kadunud meheke — **Issand õnnistagu teda!** — oli hoolas tööinimene.

Tulevane suvi — **seda ütlevad kõik vanainimesed** — tuleb vilu ning vihmane.

Siis otsis Toots rohusarve üles **(see oli tükk ajalehepaberit natukese püssirohuga)** ja pani selle sinna kõrvale.

Nii seisid nad, umbes 25 poisikest **(tüdrukud olid kõik koju läinud)** tihedalt koolitoa õueaia juures.

Kiillause eraldatakse kas **komadega, mõttekriipsudega** või **sulgudega.**

Komadega eraldatakse kiillaused, mida ei taheta muust lausest eriti esile tõsta.

Mõttekriipsudega eraldatakse kiillaused, kui tahetakse nad esiletõstvamalt lahutada. Mõttekriipse tarvitatakse eriti pikemate kiilosade puhul.

Sulgudega eraldatakse muu lausega nõrgasti seotud täiendavad märkused ja seletused.

140. Järgnevas tekstis tarvitada õigesti kirjavahemärke!

Vanasõna ei valeta ega kustunud piip põleta. Suur osa vanasõnu pole tekkinud meie kodumaal vaid nad on rännanud siia muilt mailt. Kas me peame kaua ootama või tuled sa peagi jälle tagasi? Kuiv aasta on ahtra lehma eest nälg jätab üsna ilma. Mure ei lase magada suur hool aelda mure kütab külje all hool põues põletab. 24. veebruar on meie ajaloos tähtis päev sel päeval 1918. aastal kuulutati Eesti iseseisvaks vabariigiks. Eesti peab jääma nii mõtleb iga meie kodanik igavesti vabaks. Kas Tõnu lõpetab kevadel keskkooli või jääb tal veel aasta õppida? Vahimehel oli mõisas mitmesuguseid ülesandeid täita tal tuli kanda

mõisa käsud laiali valvata mõisa viljaväljasid teha luudi ta pidi olema mõisa rehepapile abiks tema kohus oli muretseda pereköögi puid ja köögitüdrukule süsi eks tema püüdnud ka kokale kalu ja hoolitsenud selle eest et koerapoiss viiks hurti igapäev jalutama. Ligipääs suvituskohta oli hõlpus peale raudtee pääses sinna laevaga ja omnibuseühenduski ei puudunud. Hea perenaine on maja hele päike esimesena jätab ta hommikul voodi annab perele einet ja siis ruttab ta karja lüpsma. Küll see maailma elu on ikka imelik ei jää sinust pärast surma midagi järele muudkui sinu asjad inimestel on siis kahju sinust ja nad leinavad ning nutavad. Kõigest sellest tegid poisid ühe järelduse raudkullidele oli meeldinud vareste pesa eriti aga selle paik. Sõna on inimese võimas relv ta pole mitte ainult meie mõtete tundmuste ja meeleolude väljendaja vaid ta võimaldab tekitada ka teistes mõtteid tundmusi ja meeleolusid. Paistis päike aga ta nagu poleks soojendanud laulsid linnud aga nad nagu poleks rõõmustanud jõgi nagu kiirgas vähem männid olid turba-aukude taga rabal nagu veel rässakamaks ja üksiklasemaks muutunud isegi kõrge väljamägi tundus madalamana. Ja mina ütlesin siis Maurusele meie oleme ju umbes ühe-ealised ütlesin: meil on liiga vähe õigeid kirjamehi Kirjameeste Seltsis sellepärast minnaksegi nii hirmus riidu. Õpetaja on kui ma vahest ei eksi juba ammugi tunnis. Lombak Jurka nii oli selle kummalise vanamehe nimi oli võõra valla inimesi. Olen orb see tähendab vaeslaps ja mul pole kuskilt abi loota.

Põimlause.

141. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Lihtlause.	Liitlause.
Uks avati.	Uks avati (milleks?), **et õpilased sisse pääseksid.**
Isa lootis.	Isa lootis (mida?), **et külalised õigeks ajaks kohale jõuavad.**
Veski põles hiljuti maani maha.	Veski (missugune veski?), **mis seal tee ääres seisis,** põles hiljuti maani maha.
Ma ärkasin.	Ma ärkasin (millal?), **niipea kui kellad helisema hakkasid.**
See ei leia õnne.	**Kes kardab,** see ei leia õnne.

Esitatud liitlaused koosnevad kahest osast, milledest üks võib esineda lihtlausena, teine aga oleneb mingist lihtlause liikmest. (Lihtlausena esinedes jääks selline lause puudulikuks. Missugune mõte on näiteks järgnevail lauseil üksikuna: *et õpilased sisse pääseksid, niipea kui kellad helisema hakkaksid* jne.?) Seda liitlause osa, mis iseseisvana võib esineda, nimetatakse **pealauseks.** Lause see osa, mis sõltub teisest lausest, on **kõrvallause.** Pea- ja kõrvallausest koosnevat liitlauset nimetatakse **põimlauseks** ehk **hüpotaksiks.** Põimlause oluliseks tunnuseks on see, et üks liitlause osa oleneb teisest ehk alistub teisele.

142. Leida järgnevate lausete hulgast p õ i m l a u s e d, tõmmata p e a l a u s e t e l e alla üks kriips ja k õ r v a l l a u s e t e l e kaks kriipsu!

Uks avati, õpilased pääsesid kooliruumidesse. Kui uks avati, pääsesid õpilased sisse. Kell, mis ukse kõrval seisis, helises tugevasti. Ära sulgi enne nopi, kui lind käes! Rohunina tärkab, künnimees ärkab. Kes korjab, see leiab. Vana sõber on nagu kuld, mis ei roosteta. Seda lammast pöetakse, kellel on villa. Anna hobusele süüa, kui tahad sõita! Kus palju koos, sinna koguneb veel juurde. Rikkast perest osta hobune, vaesest vallast võta naine! Kes kahju kardab, see kasu ei saa.

143. Jälgida kõrvallausete paigutust ja kirjavahemärke!

Pealause	Meie esivanemad uskusid,
Kõrvallause	**et kord saabub vabadus.**
Pealause	Vabadus, on nüüd saabunud.
Kõrvallause	**millest nii kaua unistati,**
Pealause	külastan oma sõpra.
Kõrvallause	**Kui ma linna sõidan,**
Pealause	Ka sa tead,
1. kõrvallause	**kelle oma on see lootsik,**
2. kõrvallause	**mis seal lebab?**
Pealause	Vaadake,
1. kõrvallause	**kuidas tuli, kord-korralt kustuma hakkab.**
2. kõrvallause	**mis lõõmab seal,**
3. kõrvallause	**kus asetseb värnitsavaat,**
Pealause	see kardab alati,
Kõrvallause	**Kes põgeneb, et teda tabatakse.**

Nagu eelmistest lausetest selgub, võib pea- ja kõrvallausete paigutus olla väga mitmesugune. Samuti kui kõrvallause alistub pealausele, võib teine kõrvallause alistuda omakorda esimesele jne.

Kõrvallause eraldatakse lausest, millele ta alistub (harilikult pealausest), alati **komadega.**

Kõrvallause liigid.

144. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Laiendatud lihtlause.	Põimlause.
Koerusetegija saab kolkida.	**Kes koerust teeb,** saab kolkida.
Sulasmees on talu raskemate tööde **tegija.**	Sulasmees on see, **kes kõik talu raskemad tööd teeb.**
Tuul puhus läbi **pragunenud** seinast.	Tuul puhus läbi seinast, **mis oli pragunenud.**
Meie vaatlesime rakettide **lendamist.**	Meie vaatlesime, **kuidas raketid lendasid.**
Kalevipoeg kavatses sõita maailma **lõppu.**	Kalevipoeg kavatses sõita sinna, **kus lõpeb maailm.**

Esitatud näiteist selgub, et kõrvallause võib asendada teatavaid lihtlause liikmeid (õieti kõikide lauseliikmete asemel — välja arvatud öeldis — võib esineda kõrvallause). Nagu lihtlause liikmed sõltuvad põhisõnast, nii olenevad ka kõrvallaused vastavast põhisõnast, mida nad laiendavad.

Näiteks lauses *Tuul puhus läbi pragunenud seinast* on sõna *pragunenud* laiendiks sõnale *seinast*, seega siis täiend. Põimlauses *Tuul puhus läbi seinast, mis oli pragunenud* on kõrvallause *mis oli pragunenud* samuti laiendiks sõnale *seinast*, seega laiendab nimisõna ja vastab täiendile. Niisugust kõrvallauset nimetataksegi sellepärast täiendlauseks.

Ülesanne. Selgitada, missuguseid lauseliikmeid asendavad eelmistes põimlausetes jämendatult märgitud kõrvallaused!

Märkus. Kui kõrvallause on laiendiks sõnale *see* (harilikult asetseb sel korral *see, selle, seda* jne. pealause alguses või lõpus), siis oleneb kõrvallause liik sellest, missuguse lauseliikmena esineb kõrvallause mõtet kokkuvõttev sõna *see*. Näiteks lauses *Kes ootab, see õndsaks saab* esineb sõna *see* pealause alusena ja sellepärast võime selle juurde kuuluvat kõrvallauset pidada aluslauseks (vrd. *Ootaja saab õndsaks*).

145. Jälgida, missuguseid p õ h i s õ n u laiendavad järgmised kõrvallaused!

langeb ise sisse.

Kes teisele augu kaevab,
(kes langeb?)

Noormees **kahetses,**
et ta kodust oli lahkunud.
(kahetses mida?)

külastan oma **onu,**
Kui aega saan, kes elab Pööraveres.
(millal külastan?) (missugust onu?)

Laps **lootis,**
et **isa,** jälle tagasi tuuakse.
(lootis mida?)
kes ära viidi,
(missugune isa?)

Samuti kui laiendi liik oleneb põhisõnast (näit. nimisõna laiend on täiend jne., vrd. tab. § 33), oleneb ka kõrvallause (alistuva lause) liik sellest, missugusele põhisõnale alistub kõrvallause.

Silmas pidada, et kõrvallausel võib olla omakorda alistuv kõrvallause!

146. Leida järgnevais lauseis p õ h i s õ n a d, mida laiendavad vastavad kõrvallaused! Jälgida seejuures ka küsimusi, millele vastab kõrvallause!

Oli kord kuningriik, kus maksid parimad seadused maailmas. Need seadused olid pärand vanalt kuningalt, kes nendega oma pikal eluajal oli alamate elu-olu korraldanud, et oma maad ja rahvast õnnelikuks teha . . .

Siis saadeti välja viissada väledat ratsanikku, kes nagu tuul pühkisid kõigi nelja ilmakaare poole. Igal teel ning jalgrajakesel, igas elamus nii linnas kui maal ning igas metsanurgaski küsitlesid nad, kas on kedagi, kes võiks seletada, mäherdune hädaoht kuningriiki ähvardab. (H. Rikand.)

Aluslaused.

147. Kriipsutada alla järgnevais vanasõnus kõrvallaused ja jälgida, missugust lauseliiget nad asendavad!

Kes hästi tahab surra, peab hästi elama. Kes ei tee silmi lahti, peab kukru lahti tegema. Mis ruttu ei lähe, läheb pikkamisi. Mis kaunisti õitseb, ruttu närtsib. Kes kõverust külvab, s e e viletsust lõikab.

Kõrvallaused, mis asendavad pealause a l u s t, on **aluslaused** (subjektlaused).

Nagu eelmistest lausetest näha, tarvitatakse kõrvallauset harilikult siis, kui sedasama mõtet on raske väljendada vastava pealause (või kõrvallause) liikmega. Ebasobiv oleks näiteks öelda: *Hästi surra tahtja peab hästi elama.*

Öeldistäidelaused.

148. Kriipsutada alla järgnevais põimlauseis kõrvallaused ja jälgida, missuguse lauseliikme asemel nad esinevad!

Töö on see, mis maailma võidab. Eks mässujuht ise olnudki see, keda püüti. Juhan oligi, kes kõigile oma tempudega hirmu tegi. Mis mulle eriti meeldis, oli tema rahulik käitumine.

Kõrvallaused, mis asendavad ö e l d i s t ä i d e t, on **öeldistäidelaused** (predikatiivlaused).

Täiendlaused.

149. Kriipsutada alla kõrvallaused ja jälgida, missugust sõnaliiki nad laiendavad! Tähele panna ka komade tarvitamist!

Rindel on alanud pealetung, mille eesmärgiks on Pihkva vallutamine. Löögiosad on koondatud Irboskasse, kust rühitakse võideldes edasi. Enamlaste meeleheitlikud rünnakud, mis on siin kestnud üle paari kuu, on kaotanud oma hoo. Nende haarangutel, mida on teostatud uute puhanud väeosadega, pole olnud suuremat edu. Nüüd on tekkinud nende väeosades rahutusi, mis tunduvalt nõrgendavad nende vastupanu. Nende rinne, mis seni visalt vastu pani, on äkki avatud. Meie löögiosad ja soomusautod hakkavad nüüd otsekui jõgi, mis seisnud paisu ees, tormitsedes ja vahutades edasi voolama. Vaenlase patareid ja voorid, mille liikumine pole küllalt kiire, langevad ründajate saagiks.

(A. Gailit'i aineil.)

Nimisõnu või nimisõnaliselt tarvitatud sõnaliike laiendavaid kõrvallauseid nimetatakse **täiendlauseiks** (atribuutlauseiks).

Sihitislaused.

150. Moodustada kõrvallauseid, mis laiendavad antud sihilisi pöördsõnu ja vastavad sihitise küsimustele!

Kõneldakse, **et**...
Kas Juku teab, **kust**...
Vaadake, **kuidas**...
Isa küsis, **miks**...
Ärge kartke, **et**...

Kas sa usud, **mis**...
Ei maksa loota, **et**...
Näidake, **kuidas**...
Ma ei mäleta, **millal**...
Vaene palus, **et**...

Sihilist pöördsõna laiendavaid ja sihitise küsimusele vastavaid kõrvallauseid nimetatakse **sihitislauseiks** (objektlauseiks).

Määruslaused.

151. Kriipsutada alla kõrvallaused, mis asendavad määrusi, ja märkida kõrvallause järele, missugust määruse liiki see asendab!

Sõidan maale siis, kui töö on lõppenud (vrd. Sõidan maale töö lõppemise järel). Sealt, kus veski on, pöördub tee paremale (vrd. Veski juurest pöördub tee paremale). Ta kõndis, nagu oleks ta haige (vrd. Ta kõndis kui haige). Käime koolis, et õppida (vrd. Käime koolis õppimiseks).

Määrust asendavaid kõrvallauseid nimetatakse **määruslauseiks** (adverbiaallauseiks). Määruslaused on samuti kui määrused kas pöördsõna, omadus- või abisõna laiendiks.

152. Jälgida, missugustele k ü s i m u s t e l e vastavad järgmised määruslaused ja missuguste **sidesõnadega** on nad seotud! Kriipsutada alla kõrvallaused! Silmas pidada ka määruslausete liike!

1. **Ajalaused** (temporaallaused).

Kui me lähenesime majale, kostis plahvatus (millal kostis plahvatus?). Niipea kui hinnad tõusevad, algab kaubanduses elavam tegevus. Ära kiida hobust, enne kui oled sõitnud! Tao rauda seni, kuni ta on soe! Kui tuli juba räästas, siis on hilja kustutada.

2. **Kohalaused** (lokaallaused).

Kus on suitsu, seal on ka sooja (kus on sooja?). Kus lammast niidetakse, sinna langeb villu maha. Mõni otsib vigu ka sealt, kus neid ei olegi. Ärge minge sinna, kus teid vihatakse!

3. **Viisi- ja tagajärjelaused** (modaal- ja konsekutiivlaused).

Ta jooksis, nii et jalakannad välkusid (jooksis kuidas?). Rong sõitis edasi, ilma et ta vähemates jaamades oleks peatunud. Õppige nõnda, et teil kõik meeles püsiks!

Laps oli nii nõrk, et teda tuli kanda (kui nõrk ta oli? Nõrkuse tagajärjel tuli teda kanda). Ära pinguta nõnda tugevasti, et sa enesele liiga teed!

4. **Otstarbelaused** (finaallaused).

Me sööme, et elada (milleks sööme?); ei ela, et süüa. Et ennast ametialal täiendada, sõitis ta Saksamaale. Kas sa tulid siia selleks, et tukkuda? Tormati lahingusse, et kas võita või surra.

5. **Põhjuslaused** (kausaallaused).

Kirikukellad helisesid (mispärast helisesid?), seepärast et oli püha. Et laps alles rumal oli, laskis ta ennast kodust eemale meelitada. Eit ei saanud töötada, sest et ta oli haige.

6. **Võrdluslaused** (komparatiivlaused).

Rong rappus (millega oli võrreldav rappumine, rappus kuidas?), nagu oleks ta sõitnud munakividest sillutisel. Pea huugab, nagu oleks seal sepipaja sees. Kuidas lükkad, nõnda läheb; kuidas tõmbad, nõnda tuleb. Kuidas külvad, nõnda lõikad. Mida vanemaks saad, seda targemaks lähed.

7. **Tingimuslaused** (konditsionaallaused).

Kui iga kodanik pühib oma ukse eest, siis on kõik tänav puhas (missugusel tingimusel on tänav puhas?). Kui sa oma nahka armastad, siis ära löö teist! Kui ma oskaksin, ma teeksin selle töö ise valmis.

8. **Mööndlaused** (kontsessiivlaused).

Ehk küll poissi hoiatati, läks ta ometi nõrgale jääle (hoolimata millest läks poiss jääle?). Kuigi kõik tagavarad olid ära kulutatud, ometi leidus külaliste vastuvõtteks suupistet. Olgugi et teekond oli hädaohtlik, sooritas ta selle siiski hiilgavalt. Ehkki ta lubas tulla, jäi ta ometi ilmumata.

Nagu eelmistest näidetest selgub, võivad määruslaused märkida **aega, kohta, viisi, tagajärge, otstarvet, põhjust, võrdlust, tingimust ja mööndust.**

153. Kriipsutada alla järgnevais lauseis kõrvallaused ja tarvitada õigesti komasid!

Kui torm märatseb siis on juba hilja purjesid rehvida. Kust, suitsu tõuseb seal on ka tuld. Sulane Jaan töötas nii et higi voolas. Ilm on nii pime et ei näe sõrmegi suhu pista. Sõideti merele et kalu püüda. Koer haugub seni kuni külaline tuleb. Kes hakkab paremat otsima leiab halvema. Kui kassi kodu ei ole siis on hiirtel pidu. Kus ei ole kaebajat seal ei ole ka kohtumõistjat. Köstri Kusta mängis nii et pilli keeled katkesid. Naised läksid metsa et marju ja seeni korjata. Vanaeit ei pannud signaali tähele seepärast et ta oli kurt. Süda valutab nagu tahaks

ta lõhkeda. Kuidas keegi metsa hüüab nõnda kostab mets vastu. Mida kaugemal sa õlgi tule eest hoiad seda vähem võivad nad põlema minna. Kui karjane peksab koera siis koer enam ei lähe karja. Ta näib noor kuigi ta on kaunis vana. Kui häda kõige suurem siis abi kõige lähem. Kõik peame minema ükskord sinna kust ei tule keegi tagasi. Kõik olid nii vagusi et kärbse lendamist võis kuulda. Talupojad rändasid Venemaale et pääseda mõisniku surve alt. Poiss ei julgenud sellepärast vette minna et ta ei osanud ujuda. Kuidas sa looma toidad nõnda ta veab. Kuigi oli teateid vaenlase vägede arvust tormati siiski lootusrikkalt lahingusse.

154. Jälgida k o m a d e tarvitamist järgnevais lauseis!

Pea- ja kõrvallause vahel sidesõnad *ja, ning, ehk, või, ega.*	Rinnu esinevate (teineteisele mitte alistuvate) kõrvallausete vahel *ja, ning, ehk, või, ega.*
Labidas, millega ma kaevasin, **ja** kirves, millega ta raius, lebasid veel maas.	Leiti, et maja põles **ja** inimesi polnud kodus.
Kas soovite elada maal, kus on palju avarust, **või** linnas, kus pole teil karta igavust?	Keegi ei teadnud, kust ta tuli **või** kuhu ta läks.
Tal ei olnud ühtegi sõpra, kes teda oleks võinud aidata, **ega** ainustki sugulast, kelle poole ta hädas oleks võinud pöörduda.	Oli ju teada, et ei lähe seetõttu vaesed rikkaks **ega** muutu seepärast ka rikkad heldeks.
Murdus jää, millel ma sõitsin, **ning** hobune langes vette.	Kõneldi, et kuul olevat teda tabanud **ning** ta olevat surnuna lahinguväljale langenud.
Pea- ja kõrvallause vahele asetatakse koma alati, hoolimata sellest, missugune sidesõna järgneb.	Rinnu esinevate kõrvallausete vahele, mis on seotud sidesõnadega *ja, ning, ehk, või, ega,* **ei asetata koma** (vrd. § 135). Kui üks kõrvallause alistub teisele, siis eraldatakse see loomulikult komaga (vrd. § 143).

155. Jälgida k o m a tarvitamist sidesõnade **et** ja **kui** ees järgnevais lauseis!

, et	, seepärast et . . . , ilma et . . . jne.
Peeter nägi, et jõgi oli ületujumiseks liiga lai.	Peeter ei julgenud jõest üle ujuda, seepärast et jõgi oli liiga lai.
Isa ütles, et ta läheb tööle.	Meie laulsime, nii et mets kõlas.
Jaak ruttas kaldale, et meid aidata.	Jaak ei aidanud meid, olgugi et ta meist kõigist oli tugevam.

, kui	, niipea kui . . ., et kui . . . jne.
Ma tervitan teda, kui ma teda näen.	Enn tervitas onu, niipea kui ta teda nägi.
Laps nutab, kui teda kaasa ei võeta.	Laine ütles, et kui teda kaasa ei võeta, siis ta läheb üksi laadale.
Ta tõreles lastega, kui oli vihane.	Ta silmitses mind vihaselt, nii kui oleks ta pahane.

Kõrvallauseid alustavate sidesõnade **et** ja **kui** ette asetatakse koma. Kui need sidesõnad aga moodustavad ühes teiste sidesõnadega ühise terviku, nagu näiteks ühendeis *seepärast et, sest et, nii et, olgugi et, ilma et, seks et, niipea kui, enne kui, et kui, nii kui, niikaua kui, sest saadik kui,* siis asetatakse koma nende **ühendite ette,** mitte vahele.

Erandlikult võib koma esineda nende s i d e s õ n a d e v a h e l ainult siis, kui l a u s e m õ t e seda nõuab. Näit.: Kas oleme meie töötanud ainult selleks, et tema võiks laiselda?

156. Jälgida k o m a tarvitamist sidesõnade **kui** ja **nagu** ees!

Kui, nagu kõrvallause alguses.	**Kui, nagu** võrdlussõna ees.
Ära luba rohkem, **kui** sa teha suudad!	Ootasime teda **kui** päikest pilve alt.
Purilennuk liugles õhus, **nagu** kannaksid teda kellegi nähtamatud käed.	Poiss oli terane **kui** naaskel.
Ta kõndis, **nagu** oleks ta haige.	Ta seisab üksi **nagu** rohukõrs heinamaal.
	Ta kõndis **nagu** haige.
Kõrvallauseid alustavate **kui, nagu** ees **on alati koma.**	Võrdlussõnade ees olevate **kui, nagu** ette **ei asetata koma.**

157. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti k o m a s i d!

Maantee oli nii sile nagu oleks siit teehöövel alles äsja üle läinud. Ei väljadel mida oli kõrvetanud põud ega heinamaadel kust voolas läbi kitsas jõenire polnud tänavu õiget elu ega tööd. Raamatud mida ta oli lugenud ja vihikud mitmesuguste märkmetega lebasid veel laual. Toomas põgenes vaenlase leerist seepärast et ta ei talunud vangipõlve piinu. Loodeti et ärevus väheneb ja meeled rahunevad. Niipea kui ma ärkasin märkasin hädaohtu. Uus sulane töötab nii et rõõm on vaadata. Laps oli tal nagu silmatera. Ta töö on hea olgugi et ses on mõned vead. Ta ütles et kui ta pühapäeval ei tule siis hiljem teda ärgu enam oodatagu. Peremees oli märg kui ta läbi vihma koju jõudis. Enne kui asuda küsimuse lahendamisele on tarvis põhjalikult tutvuda materjalidega. Me teame et on olemas kahte liiki inimesi: ühed kel on hea südametunnistus ja teised kelle südametunnistus on halb. Oleme lugenud et inimesed kes kuriteo on korda saatnud end tihti ametivõimude kätte annavad. Inimese tahtejõud on mõnikord olulisem kui tema andekus. Poiss kartis inimesi olgugi et keegi teda ei põlanud. Lahkusime ilma et oleksime isegi oma sõpru saanud jumalaga jätta. Eero oli kõige targem kuigi ta oli kõige pisem.

158. Tarvitada õigesti k o m a s i d järgnevas katkendis!

Haugisid võib kevadel püüda ka jõe ääres kui on peaaegu kogu heinamaa päikese soojendatud vett täis nii et solista kas poolest säärest või ka üle põlve sees. Siin süstavad havid nooltena ühest kohast teise ja ikka ninapidi samblasse kust neid võib kinni püüda kui on osav käsi ja silm. Aga ometi pole see midagi selle vastu kui võid võtta õnge millel kork küljes ning visata lausa jõkke kupulehtede vahele kus ujuvad punasilmalised särjed ja tumedavöödilised ahvenad.

Kui Indrek korki vahtides näeb et kala nokib siis on tal tundmus nagu nokiks keegi tema oma südant rinnas — valusasti ja valusasti aga nõnda et on ütlemata hea ja tahaks seda kannatada ööd ja päevad. Mõnikord kui Ants jääb kraavide vahele loomi tõrjuma et need jõe äärde ei pääseks ja kui Indrek tundi kaks kupulehtede vahel õngekorki vahib valutab tal süda veel kaua aega pärast seda valutab öösigi nii et magusa valu pärast ei saa õieti magada. Aina tunned nagu nokiks mõni särg või ahven õnge kallal ja õngekork omakorda sinu südame nurga kallal.

(A. H. Tammsaare.)

Lausestik.

159. Vaadelda järgnevaid lauseid ning panna tähele sidesõnu ja kirjavahemärke!

1. Viljelge oma keelt, seda meie esivanemate väärtuslikemat pärandit, mille kõlade saatel juba Lembitu juhatas oma malevat; hoidke seda suurt aaret, suurimat, mis on antud inimessoole looduselt; kasustage vääriliselt seda võimsat relva: meistrite kätes on ta võimeline imesid tekitama.

2. Kõnniteede äärel konutavad nadised saapaviksijad: postkontori ees oma lauakese taga istub avalik kirjutaja, kirjaoskamatule piigale postpakki adresseerides või mullakarva emakesele soldatikirja sepitsedes; kokkulangenud majade terveksjäänud urgastes või nende ees õmblevad rätsepad, kopsivad kingsepad, taovad plekisepad: iga urgas, mis pakub vihma ja tuule eest vähegi varju, kas aknaga või ainult uksega, on muudetud töökojaks, poekeseks või ka korteriks. (E. Vilde.)

Eelnenud näited koosnevad mitmest pea- ja kõrvallausest, mis on kujundatud ühtlaseks ja tihedaks mõttetervikuks.

Sääraseid tihedasti ühendatud keerukaid liitlauseid nimetatakse **lausestikkudeks** ehk **perioodideks.**

Perioodi analüüsides selgub, et see jagub kahte (erinevasse) ossa: esimene osa arendab mingisugust mõtet (harilikult astenduslikult), teine osa on mõtteavalduse lõpetamiseks, kokkuvõtteks või järelduseks.

Lausestiku ehitust võiksime kavastada järgmiselt:

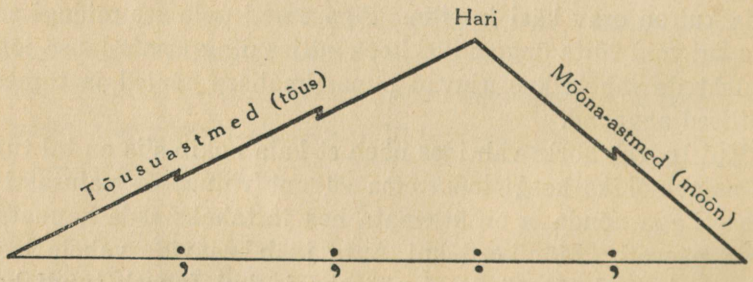

Harilikult on lausestiku tõus esimeses, mõõn teises osas. Perioodi tõusu- kui ka mõõna-astmed eraldatakse omavahel **semikooloniga** (mõnikord ka komaga), hariastme märkimiseks tarvitatakse **koolonit.**

Periood on omane pidulikule, tundmusrohkele väljenduslaadile.

160. Analüüsida järgnevad l a u s e s t i k u d, asetada vastavad kirjavahemärgid ja kujutada nende ehitust skemaatiliselt!

1. Lõhnast heldinuna ärritatuna pöördus poiss ja oli valmis õie poole kummarduma aga jahmatades jäi ta paigale ja ta palgeilt kustus leegitsev jume liblikat püüdes oli ta kõik lilled ära tallanud. (A. H. Tammsaare.)

2. Istu nüüd taadi põlvile jäta käekesed rahule ja kuulata mida pajatab taat muistseist aegadest millal veel vald mõisa orjas millal lõpmatutes laantes hundid ja karud kimbutasid inimesi millal pilakus põles pird ja rehed peksti koodiga mineviku päevadest millal veel veod veeti vooridega ja linnade vahet sõideti posthobustega kõigest sellest pojuke on kord huvitatud sinugi lapselapsed.

3. Kus Peipsi ja Läänemere vood piiravad maad kus põldur hoiab oma töökaid käsi kindlalt adra küljes kus valge öö tähistaeva kaunis sära saadab rändajat maal ja merel kus põhjamaa päikegi ei jäta oma lapsi iialgi maha kus pälk pikker ja torm avaldavad tagasihoidliku looduse vägevust ning võimsust seal on mu kaunis kodumaa seal on meie isamaa seal tahame elada töötada ja surra.

Lausete lühendamisest.

161. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Põimlause.	Lihtlause.
Vaatlesin puid, mis olid tormis murdunud.	Vaatlesin tormis murdunud puid.
Märkasin, et ta käed värisevad.	Märkasin ta käsi v ä r i s e v a t.
Kui linna sõitsin, nägin tee ääres jänest.	Linna s õ i t e s nägin tee ääres jänest.
Ta möödus minust, ilma et mind oleks tervitanud.	Ta möödus minust (ilma) mind t e r v i t a m a t a.

Nagu lihtlause üksikut liiget võis asendada kõrvallausega (vt. § 144), nii on ka ümberpöördult võimalik kogu kõrvallauset asendada vastavate lihtlause liikmetega. Säärast **põimlause** m u u t m i s t **lihtlauseks** nimetatakse **lause lühendamiseks.**

Eelnenud näiteist selgub, et lause lühendamisel k a o v a d s i d e s õ n a d ja muutub tavaliselt kõrvallause öeldis. Samuti muutuvad lihtlauses tarbetuks ka k o m a d, mis põimlauses kõrval-

lauset pealausest eraldavad. Erandlikult jäävad komad püsima mõningatel üksikjuhtudel, kus lühendatud lause ei ole täiesti kaotanud kõrvallause iseloomu.

162. Jälgida järgnevate a j a l a u s e t e lühendamist!

	Põimlause.	Lühendatud lause.
1.	Kui Jaan koduteel oli, kohtas ta sõpru.	Koduteel **olles** kohtas Jaan sõpru.
2.	Kui päike loojus, jõudis Jaan koju.	P ä i k e s e **loojudes** jõudis Jaan koju.
3.	Kui Jaan oli koju jõudnud, heitis ta magama.	Koju **jõudnud,** heitis Jaan magama.
4.	Kui päike oli loojunud, muutus õhk jahedaks.	P ä i k e **loojunud,** muutus õhk jahedaks.

Ajalausete lühendamisel on tarvis jälgida:

1) kas **tegevus** pea- ja kõrvallauses on **samaaegne** või **eriaegne** ja
2) kas pea- ja kõrvallausel on **sama alus** või **eri alused.**

Kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne, siis tarvitatakse lühendamisel **des-tegevusnime,** on tegevus aga eriaegne, siis on võimalik kõrvallauseid lühendada ainult **nud-, tud-kesksõna** abil. (Lauses „Kui varemed olid lammutatud, algas uue hoone ehitamine" sünnib kõrvallause tegevus enne pealause tegevust. Sellepärast saame seda lauset lühendada ainult järgmiselt: „Varemed lammutatud, algas uue hoone ehitamine.")

Kui pea- ja kõrvallauses on s a m a a l u s, siis on ka lühendatud lauses **üks alus** (vt. näit. 1 ja 3), on aga pea- ja kõrvallauses k a k s e r i n e v a t a l u s t, siis lause lühendamisel asetatakse kõrvallause alus kas **omastavasse** (kui lause on des-tegevusnime abil lühendatud) või **nimetavasse** (kui lause on nud-, tud-kesksõna abil lühendatud; vt. näit. 2 ja 4).

Hoiduda tuleb lause lühendamisel sellest, et k a h e e r i n e v a l a u s e p u h u l k õ r v a l l a u s e a l u s t h o o p i s ä r a e i j ä e t a k s. Nii saame näiteks lauset „Kui me järve äärde jõudsime, tõusis päike" lühendada ainult järgmiselt: „Meie jõudes järve äärde tõusis päike." (Kui me lühendaksime: „Järve äärde jõudes tõusis päike", siis tuleks seda lauset mõista, nagu oleks päike jõudnud järve äärde ja ühtlasi tõusnud.)

163. Lühendada järgnevad ajalaused! **nud-** ja **tud**-kesksõna abil lühendatud laused eraldada komadega!

Kui vedru katkes, jäi seinakell seisma. Kui tuli oli kustunud, lahkusid tuletõrjujad. Kui vesi oli alanenud, võis alata kraavikaevamine. Kui laadale jõudsime, tahtsid mustlased meile tulevikku ennustada. Kui töö olime lõpetanud, sõitsime puhkusele. Kui isa koju sõitis, jäi ta haigeks. Kui ma metsas kõndisin, kuulsin ööbiku laulu. Kui üks jutt lõppes, alustati teine. Kui ema kooke küpsetab, siis lapsed rõõmustuvad. Kui ta maale tagasi tuli, hakkas ta sulaseks.

164. Jälgida komasid järgnevais lühendatud lauseis!

1. **Kooli lõpetanud,** hakkas ta põllumeheks. **Vikatid luisatud,** võidi asuda niitmisele. Ta läks, **eksamid sooritanud,** otsekohe välismaale ennast täiendama.

Kui kõrvallause on lühendatud **nud-, tud-kesksõna** abil, siis **eraldatakse ta** pealausest **komadega** (vt. § 163).

2. Mehed olid, **tungides läbi vaenlase rindest,** saanud hakkama erakordse julgustükiga. Kummardusin rutuga uuesti trepiavause kohale, **otsides käega elektrinööpi.** Auvahid seisavad tumedates peakatetes, **hoides käes haljaid mõõku.**

Vanamees silmitses meid teravasti, **varjamata oma ilmset meelepaha.** Ta sammus oma eluteed kindlalt, **kordagi kõrvale kaldumata omaksvõetud suunast.**

-des ja **-mata** abil lühendatud p i k e m a d l a u s e d, mis järgnevad pealausele või on pealause vahel, **eraldatakse komadega.**

Lühemaid -des ja -mata abil lühendatud lauseid, mis esinevad vastavate lauseliikmetena, **komadega ei eraldata.** Näit.: P u i d r a i u d e s vigastasin sõrme. Tundsime igavust o o d a t e s. Läksin u j u d e s üle jõe. A e g a v i i t m a t a ruttasime teele.

3. Mees seisis, **müts peas,** keset tuba. Poisike kaebas, **näol nutuvõru,** mulle oma häda. Ema tuli turult, **korvis õunu ja marju.**

Kui lühendatud lauses p ö ö r d s õ n a puudub ja mõni sõna on **nimetavas** või **osastavas,** siis e r a l d a t a k s e lühendatud lause k o m a d e g a.

165. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti komasid!

Tänasime rannavahti naerul nägudega soovides aumärki peatselt ta rinda ehtima. Uhked isandad torukübarad peas ja sabakuued seljas ootasid lossi ees kuningat. Varises Meeme tabatud

vaenlase noolest. Ta naeris sütitavalt varjates käega suud. Kummardudes liginesin ma koopasuule. Silmi pilgutamata lähenesime hädaohule. Jälgides Eduard Vilde elukäiku näeme et see on vaheldusrikas ja töörohke. Ta suri naeratus huulil. Lahendanud esimesena ülesande lahkus Jaak klassist iseteadvus kõnnakus ja näol. Seina kombates tundsin et see oli kivist. Sirgete ridadena sammusid sõdurid püssid õlal. Ruttasin jättes oma haavatud seltsimehed võsa varju kiiresti abi otsima. Laps tõttas kooli raamatupakk kaenlas. Sõpru ootamata asusime rongile. Pliiatsit teritades veristas poisike oma sõrme. Metsast väljudes kohtasin naabripoissi. Oma elutöö lõpetanud pani Pikksaare peremees kaks kätt rinnale. Jõudnud kõik oma vaenlased maalt lahkuma sundida võis eesti rahvas oma riigielu korraldama hakata.

Otsene ja kaudne kõne.

166. Järgnevas tekstis eriti tähele panna p õ i k k i r j a s antud osi ja k i r j a v a h e m ä r k e!

„Mispärast sa alles nüüd kooli tulid? Meie tulime juba mineval nädalal,“ algas Teele.

„Haige olin, ei saanud ennem tulla.“

Siis oli jälle vaikus, ja siis küsis Teele:

„Mis haigus sul oli? Kas sarlakid?“

„Ei olnud sarlakid. Pea valutas ja palavik oli. Ema arvas esiti küll, et on sarlakid, aga ei olnud.“

„Aga sarlakid on hirmus haigus: kes korra haigeks jääb, ega see enam terveks saagi.“

„Noh, saavad ikka kah. Meil oli sulane, sai terveks küll.“

„Ah, sulane oli haige? No kas sa ei kartnud, et sinule külge hakkab?“

„Ei. Ema ütles, et kes nii väga kardab, sellele just hakkabki külge.“

*

I m e l i k: *Sa ära topi oma palitut võõra nagi otsa.*

T o o t s: *Narr, just seda tahtsin mina sulle praegu ütelda. See on minu nagi.*

I m e l i k: *Ei, see ei ole sinu nagi.*

T o o t s: *Ei, see on minu nagi.* (O. Luts.)

Eelnenud tekstis on o t s e n e k õ n e trükitud põikkirjas (kursiivis).

167. Jälgida järgnevaid näiteid!

Otsene kõne.	Kaudne kõne.
„Küllap leian minagi õnne,“ lohutas end vaeslaps.	Vaeslaps lohutas end, et küllap leiab temagi õnne.
Õpilane ütles: *„Ma loeksin meeleldi Tuglas'e töid.“*	Õpilane ütles, et ta loeks meeleldi Tuglas'e töid.
Sant palus saunalast: *„Ole hea laps ja aita mind sauna!“*	Sant palus saunalast, et see olgu hea laps ja aidaku teda sauna.
„Kas see on tõsi,“ küsis Teele Arnolt, *„et isa tahtvat sind linna kooli panna?“*	Teele küsis Arnolt, kas see on tõsi, et isa tahtvat teda linna kooli panna.
Otsene kõne (oratio recta) on kellegi isiku ütluse **sõnasõnaline** kordamine.	**Kaudne kõne** (oratio obliqua) väljendab kellegi ütlust **ümberjutustatuna.**

Märkus: Kaudse kõne pöördsõnavormid võivad erineda otsese kõne vormidest ainult pöördeis, kuna arvus, ajas ja kõneviisis nad ühtivad otsese kõne vormistikuga.

Kirjavahemärgid otseses kõnes.

168. Jälgida kirjavahemärkide tarvitamist järgnevais näiteis!

Teele ütles: *„Mina jään talutüdrukuks.“* Arno küsis: *„Kas sa tõesti mõtled jääda talutüdrukuks?“* Teele kinnitas: *„Ma jään tõesti talutüdrukuks!“*

„Mina jään talutüdrukuks,“ ütles Raja Teele. *„Kas sa tõesti mõtled jääda talutüdrukuks?“* küsis Arno Tali. *„Ei Teele jää iialgi talutüdrukuks!“* hüüdis Toots.

„Mina jään talutüdrukuks,“ ütles Teele, *„sest talwelu on kõige huvitavam.“* *„Kas sa siis tõesti jääd Rajale,“* imetses Arno, *„sa siis ei lähegi linna?“* — *„Parandage kõik oma „puudulikud“,“* manitses klassijuhataja, *„siis valmistate vanemailegi pühaderõõmu!“*

Juhataja hüüdis: *„Palun rahu!“* ja kõlistas ägedasti kella. Perenaine hõikas: *„Tulge lõunale!“* ja ise viipas käega. Kerjus halises: *„Halastage vaest vigast!“*, kuid keegi ei pannud teda tähele.

O t s e n e k õ n e on **jutumärkides.**

Kui otsene kõne on l a u s e l õ p u s, siis eraldatakse ta eelmisest osast **kooloniga.**

Otsese kõne k e s k e l o l e v l a u s e o s a asetatakse **komade vahele.**

Otsese kõne juurde kuuluvad kirjavahemärgid on s e e s p o o l jutumärke.

Otsese kõne lause algab s u u r t ä h e g a.

Kui otsene kõne on lause algul, siis j ä r g n e v l a u s e o s a algab v ä i k e t ä h e g a.

169. Panna järgnevas tekstis õiged k i r j a v a h e m ä r g i d!

Aga seda lugu pole sa mulle veel enne jutustanud vanaema ütleb Arno mõteldes.

Ega ma vist ole vastab vanaema. Eks ta tulnud mulle nüüd meelde eks ta ole ikka päris sündinud lugu.

Ah siis ikka oli niisugune sepp?

Jah seal meie pool. Seal kus mina ja vanaisa enne elasime.

Ma arvan ka ega see vanapõlve jutt küll ei ole. Ütle mispärast ta kalakausi isa eest puruks tahtis lüüa!

Kes teab. Eks ta tahtnud isale nagu meelde tuletada et vaat sina lõid siis meie kalakausi nurka katsu nüüd kas on hea kui mina sinu eest löön.

Aga ei löönud?

Ei löönud. Andeks andis. Ei tahtnud enam isa niipalju kurvastada.

Aga mis sa arvad vanaema kui ta oleks löönud mis siis oleks saanud?

Mine tea. Ei tea kedagi kas siis isa olekski joomise maha jätnud. Eks isa näinud kah ära et poeg nii halb ei olnud kui tema seekord oli ja tahtis ka nagu pojale head meelt teha jättis joomise maha. (O. Luts.)

Sõnade järjestusest lauses.

170. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Ristmetsa nime võtavad lauluisa v a n e m a d ja otsesemad elus olevad sugulased.	Ristmetsa nime võtavad lauluisa otsesemad ja vanemad elus olevad sugulased.
K a t e m a võttis lahingust osa.	Tema võttis k a l a h i n g u s t osa.
Tuledega varustatud auto sõitis sillast üle.	Auto sõitis tuledega varustatud sillast üle.

Sõnade järjestus lauses on tähtis tegur mõtete väljendamisel.

Põhisõna ja laiendite vastastikust seost tuleb keeletarvitajal hoolsasti silmas pidada.

171. Jälgida a l u s e ja ö e l d i s e paigutust järgnevais lauseis!

Esä istus lävel ning kuulas. Ta hall särk oli rinna eest lahti. Valged juuksed rippusid poolpaljalt pealt kondiseile õlgadele. Sinikollased silmalaud olid peaaegu kinni. Üksikud hallid habemekarvad paistsid mullakarvalisel näol. Peened viisunööridega ristatud põlved puutusid ühte väriseva lõuaga. (Fr. Tuglas.)

A l u s s e i s a b h a r i l i k u l t ö e l d i s e e e s.

172. Jälgida omadussõnalise täiendi asetust järgnevais näiteis!

Punakollased pedakad tukkusid kasvavas õhtus niiske söödi serval. Päeval väljaimbunud vaigupisarad tardusid kollases tules. Üksikud ülalt hallid ning alt tumepunased pilvelindid rippusid nagu nahkhiire tiivad veereva päikese kohal. (Fr. Tuglas.)

O m a d u s s õ n a l i n e t ä i e n d o n o m a p õ h i s õ n a e e s.

M ä r k u s. Kui omadussõnaliseks täiendiks on nud- või tud-kesksõna, millel on oma laiendid, siis võib see täiend ühes oma laienditega paikneda ka põhisõna järel. Näit.: *Vaigupisarad, päeval välja imbunud, tardusid kollases tules.* Sel puhul eraldatakse täiend komadega. (Vrd. koma lisandi puhul, § 41.)

173. Jälgida n i m i s õ n a l i s e t ä i e n d i asetust järgnevais lauseis!

Kääbusmändide ladvad veretasid. Kurgede laul kustus kaugel umbvete taga. Vagunite uksed hoiti kinni. Reisijate näos peegeldus väsimus.

Kirjanik Tuglas elab ülikoolilinnas Tartus. Kunstnik Vikerpuule sooviti õnne. Kunstnik Vikerpuud, meie tänast juubilari, tervitati soojalt.

Omastavas käändes esinev nimisõnaline täiend on oma põhisõna ees.

Lisand võib esineda põhisõna ees kui ka järel!

174. Jälgida tegevusnimelise täiendi kohta järgnevais näiteis!

Kunst kõnelda on juba väga vana. Rõõm elada olgu kõigil suur. Tungi õppida peaks omama iga noor. Julgus isamaad kaitsta ärgu puudugu kellelgi! Küll Ants on poiss hüppama. Palusalu on tugev mees maadlema.

Tegevusnimeline **täiend** on alati oma põhisõna järel.

Märkus. Luulekeeles võivad omadussõnaline ja nimisõna omastavaline täiend esineda ka põhisõna järel. Näit.: *Südames on süte vakka, põues tuli punane. Seep oli hääli vaeselapse, seep oli nuttu naise noore. Tundmus, suur ning sügav, täitis rinda.*

Seesugust ebatavalist sõnade järjestust nimetatakse **inversiooniks.**

175. Jälgida sihitise ja määruse paigutust järgnevais lauseis!

Ema kasvatas kanu. Sulane lõhub puid. Peremees veab heinu. Vanemad koolitavad poega. Laps tahtis lille murda.

Lind laulab ilusasti. Vend õpib koolis. Hani ujub tiigis. Kütt tuli saagiga koju. Poiss hakkas pliiatsiga kirjutama.

Ema kasvatas hoolega kanu. Sulane vedas linna puid. Perenaine lüpsab laudas lehmi. Tädi andis lastele leiba.

Sihitis ja määrus esinevad harilikult oma põhisõna (pöördsõna) järel. Kui ühel põhisõnal on laiendiks sihitis ja määrus, siis harilikult paigutatakse määrus sihitise ette.

Siiski jääb keeletarvitajal nende lauseliikmete paigutuses teatav vabadus.

Rõhk sõnade järjestuse määrajana.

176. Võrrelda sõnade järjestust järgnevais näiteis!

T ä n a algab õppetöö.	Õppetöö algab t ä n a.
E i l e hakkasid sa kirjandit kirjutama.	Sa hakkasid kirjandit kirjutama e i l e.
P e r e m e e s (ise) jootis kaevul hobust.	Kaevul jootis hobust p e r e m e e s (mitte sulane).
H o b u s t (mitte lehma) jootis peremees kaevul.	Peremees jootis kaevul h o b u s t (mitte lehma).
K a e v u l (mitte mujal) jootis peremees hobust.	Peremees jootis hobust k a e v u l (mitte tiigil).
R a a m a t pane käest ära!	Võta kätte v i h i k!

Sõna rõhutamisest lauses sõltub ka sõnade järjestus. P e a r õ h u l i n e l a u s e l i i g e p a i g u t a t a k s e k a s l a u s e a l g u s s e v õ i l õ p p u.

Öeldis aluse ees.

177. Jälgida sõnade järjestust järgnevais lauseis (öeldise laiend on lause algul)!

Mahapõlenud vabriku tahab juhatus uuesti üles ehitada. (Mitte *Mahapõlenud vabriku juhatus tahab* ...) Lahtise suuga vahtisid poisid uut purilennukit. Suure isuga näris kerjus leivatükikest. (Vrd. *Suure isuga kerjus näris* . . .) Vihaga tungisid Reinu kaaslased kulli kallale. Tagant tõukamise abil pääses auto läbi liiva. Harilikult usaldab sõber sõpra.

K u i ö e l d i s e l a i e n d o n l a u s e a l g u l, s i i s s e i s a b ö e l d i s a l u s e e e s.

178. Jälgida sõnade järjestust järgnevate näidete p e a l a u s e i s (pealause ees on määruslause)!

Kui õhtu saabub, siis hakkavad tähed särama (Mitte *Kui õhtu saabub, siis tähed hakkavad särama*). Kui olin koju jõudnud, ruttas ema mulle vastu. Kui Liis nägi tädi, tervitas ta teda. Et laps kurja tegi, seepärast sai ta karistada. Et ilm oli vihmane, jäid tüdrukud koju. Kuigi olime juba väsinud, pidime siiski töö lõpetama. Olgugi et sadas vihma, tuli sulasel minna põllule. Ehkki oleme alaealised, tuleb meilgi abistada vanemaid töös.

Ö e l d i s o n p e a l a u s e s h a r i l i k u l t a l u s e e e s, k u i p e a l a u s e e e s o n m i n g i m ä ä r u s l a u s e (eriti aja-, põhjus- või mööndlause).

179. Jälgida lauseliikmete järjestust järgnevais näiteis!

Kohus otsustas, arvesse võttes kaebealuse noorust, karistada teda tingimisi.	Arvesse võttes kaebealuse noorust otsustas kohus karistada teda tingimisi.
Siseminister otsustas, arvestades Perekonnanimede korraldamise seaduse § 8 eeskirja, rahuldada nimeandmise vastuvaidlus.	Arvestades Perekonnanimede korraldamise seaduse § 8 eeskirja otsustas siseminister rahuldada nimeandmise vastuvaidlus.

Mitte *Siseminister, arvestades Perekonnanimede korraldamise seaduse § 8 eeskirja, otsustas...*

Mehed jõudsid, teinud tööd suure hoolega, õigeks ajaks õhtule.	Teinud tööd suure hoolega, jõudsid mehed õigeks ajaks õhtule.

Mitte *Mehed, teinud tööd suure hoolega, jõudsid...*

Öeldist ei lahutata alusest pikemate laienditega.

180. Jälgida liitpöördsõna osade järjestust järgnevais lauseis!

Lapsed **läksid** toast **välja.**	Kui lapsed **välja läksid,** heitsin puhkama.	Lapsed tahtsid **välja minna** (mitte *minna välja*).
Õpilased **võeti** kooli **vastu.**	Ei ole teada, kas kõik õpilased **vastu võeti.**	Osa õpilasi jäeti **vastu võtmata.**
Saada see kiri **ära.**	Isa soovis, et ma selle kirja **ära saadaksin.**	Ta peab selle kirja **ära saatma.**

Pealauses asetseb **määrsõna** oleviku ja lihtmineviku vormides pöördsõna **järel.**	Kõrvallauses asetseb **määrsõna** alati pöördsõna **ees.**	Tegevusnimedes asetseb **määrsõna** pöördsõna **ees.**

Liitpöördsõna täis- ja enneminevikus on **määrsõna** pöördsõna **ees.** Näit.: Heinatöö oli juba enne vihma ära lõpetatud. Kas olete tähele pannud, et laululinnud on juba kohale jõudnud?

Kõrvallause paigutusest.

181. Jälgida kõrvallause paigutust järgnevais näiteis!

Hakkasime platsil mängima palli, mille olime koolist kaasa võtnud. (Mitte *Hakkasime palli mängima platsil, mille olime koolist kaasa võtnud.*) Teel kohtasime tuisus sumavat eidekest, kes tahtis minna kirikusse. Osteti maale hea talu, kuhu kavatseti elama asuda. (Vrd. *Osteti hea talu maale, kuhu taheti elama asuda.*) Kinkisin ilusa pildiraamatu oma väikesele vennatütrele, kes oskas juba lugedagi. (Mitte *Kinkisin vennatütrele ilusa pildiraamatu, kes oskas juba lugedagi.*) Arne sõitis linna onuga, kes pidi tooma sealt klaasi, mida vajati uue elumaja aknaiks.

Kõrvallause paigutatakse oma põhisõna järele.

Märkus. Kõrvallause ei järgne omastavale, kui omastav esineb lauses täiendina või määrusena. Seepärast on vigane näit. järgnev lausekehitus:

Perepoeg nülgis jäneste, keda oli jahisaagiks saadud rikkalikult, nahad ja riputas need rehetoa, mis oli soojaks köetud, parsile kuivama.

Sama mõtet võiks väljendada teisiti, näit.:

Perepoeg nülgis rikkalikult jahisaagiks saadud jäneste nahad ja riputas need soojaksköetud rehetoa parsile kuivama.

Mitte *Ta läks peremehe, keda ta tundis, juurde sulaseks,* vaid *Ta läks tuttava peremehe juurde sulaseks.*

Vrd. *Peremees kauples sulase, keda ta tundis ammu.*

182. Jälgida pöördsõna liitvormide esinemist kõrvallause öeldisena!

Kui lamp oli põlema süüdatud, hakkas vanaema ketrama. (Mitte *Kui lamp põlema süüdatud oli, hakkas ...*) Lapsed soovisid, et vanaema oleks jutustanud neile muinasjutte. Kui sõber meil käis, siis rääkis ta, et ta olevat kohanud onu, kellest polnud ammu midagi kuulnud. Kui me selle küsimuse olime läbi arutanud (mitte *läbi arutanud olime* ega *olime arutanud läbi*), siis tegime otsuseks toetada kannatajaid. Sa saabusid alles siis, kui päike oli loojunud. (Mitte *Sa saabusid alles siis, kui päike loojunud oli.*)

Pöördsõna liitvormides esinevaid *olema*-vorme ei paigutata lause lõppu.

Elliptiline lause.

183. Analüüsida järgnevaid lauseid ning märkida puuduvad lauseliikmed!

Vasemalt metsa tagant hakkas paistma hele maja. Ererohelise uste ja luukidega, millele maalitud punased ornamendid. Madal roheline aed. Tee vastas lai värav. Ristseliti lahti. Ootamas. Ühel pool väravat suur kivi. Laiguti rohekas sammal peal. Muidu hall. Teisel pool pikk kuusk. Alt paljaks laasitud. Üleval otsas vaid tutt oksi. Needki käbisid täis. (A. Niitmaa.)

Eelnenud tekstis peale esimese lause puuduvad mõned lauseliikmed (pealiikmed). Mõnes lauses puudub alus, mõnes öeldis, mõnes puuduvad muud lauseliikmed.

Seesugused puudulikud laused esinevad tihti erutatud, rutulises kõnes või jutustuses. Igapäevseski kõnes leidub seesuguseid väljendisi. Näit.: *Oh seda last küll! Tervist! Hüvasti! Jõudu! Jätku leivale! Kus tegijaid, seal nägijaid.*

Neid puudulikult ehitatud lauseid võib aga mõttes täiendada, puuduvad liikmed juurde mõtelda. Näit.: *Tänu kõigile!* = Ma ütlen tänu kõigile! *Tervist!* = Ma soovin (me soovime) tervist (teile)! *Tööd tegijal, und magajal* = Tööd on (leidub) tegijal, und on magajal. (Vrd. § 7.)

Lauseid, kus mõned lause pealiikmed on avaldamata, nimetatakse **elliptilisteks** ehk **vaeglauseteks.**

Märkus. Teoste pealkirjad, aadressid, allkirjad, ärisildid, reklaamplakatid jne. on harilikult elliptilised laused. Näit.: *„Külmale maale“, „Üle kodumäe“, Soola, suhkrut, heeringaid* jne....

Kirjavahemärkide tarvitamisest.

Punkt.

184. Jälgida punkti tarvitamist järgnevas koosoleku-kutses!

V. a.

hr. dr. Uusna.

Laugna Noorte Kirjanduse Ringi juhatuse koosolek on esmaspäeval, 10. II 1936. a. kl. 20 koolimaja ruumides. Palutakse Teid koosolekust lahkesti osa võtta.

A. Tõstre,
LNKR-i sekretär.

Punkti tarvitatakse:

1) **jutustavate** ja v ä i t v a t e **lausete lõpus** (näit. *Jalutasin täna metsas. Iga algus on raske.*);

2) **peal-** ja **allkirjade järel** (näit. käesoleva peatüki pealkiri);

3) a r a a b i a numbritega märgitud **järgarvude järel** (vrd. araabia ja rooma numbriga kirjutatud järgarvude märkimist: 10. peatükk ehk **X** peatükk, 25. 5. 1936 ehk 25. V 1936);

4) **lühendite järel** (näit. hr., pr., prl. jne.).

Näiteid tarvitatavamaist lühendeist.

a. = aastal
dr. = doktor
e. = ehk
e. Kr. = enne Kristust
e. l. = enne lõunat
hr. = härra
jj. = ja järgmised
jm. = ja muud
jmt. = ja mitmed teised
jne. = ja nõnda edasi
jt. = ja teised
kl. = kell, klass
kr. = kroon
krt. = korter
l. = loe! loetagu!
lgp. = lugupeetud
lk. = lehekülg
lüh. = lühendatult
m. a. = möödunud aastal
min. = minut
märk. = märkus
nn. = nõndanimetatud
nr. = number
näit. = näiteks
n.-ü. = nõnda-ütelda
p.-ag. = postiagentuur
p. Kr. = peale Kristust
p. l. = peale lõunat
p. o. = peab olema
pr. = proua
prl. = preili
pt. = peatükk
s. = sajand, salm, sent
s. a. = sel aastal
skp. = selle kuu päeval
s. o. = see on
s. t. = see tähendab
surn. = surnud
sünd. = sündinud
täh. = tähendab
tän. = tänav
u. = umbes
vrd. = võrdle!
vt. = vaata!

M ä r k u s. Raamatukaantel ja ärisiltidel ei tarvitata pealkirjade järel punkti. Samuti ei panda punkti rooma numbritega märgitud järgarvude ja meetrimõõtude lühendite järele, näit. m = meeter, cm (või sm) = sentimeeter, km = kilomeeter, g = gramm, kg = kilogramm, l = liiter jt. Punkt jäetakse ära ka suurtähtedest koosnevais lühendeis, näit. EKS = Eesti Kirjanduse Selts, AES = Akadeemiline Emakeele Selts, ETK = Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus, ÜENÜ = Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus, RA = Raamatu-aasta, NB = nota bene! = pane hästi tähele! jne.

185. Tarvitada õigesti punkti!

1. V a hr A Laid

Teie austavat osavõttu „Vanemuises“ 29 sept 1935 a kell 12 korraldatavast Raamatu-aasta aktusest palub

RA Tartu Komitee

2. Raamatu-aasta juubelinäitus avati Tartus ERM-i (= Eesti Rahva Muuseumi) Arhiivraamatukogus (Aia tän 42) pühapäeval, 29 sept 1935 a kl 11 e l

3. Lühikese raske haiguse järele varises manalasse meie hea isa

Enn Luhasoo

sünd 24 X 1865, surn 9 II 1936

Ärasaatmine teisipäeval, 11 veebr kl 2 p l Rüütli tän nr 16 Peetri kalmistule

Leinavad lapsed

4. Möödunud hooajal (1935 a) saavutatud parematest tagajärgedest väärivad esiletõstmist: 100 m jooksus R Toomsalu — 10,7 sek, kaugushüppes samuti R Toomsalu — 7,34 m, kõrgushüppes A Kuuse — 1,94 m, kuulitõukes A Viiding — 16,06 m ja vasaraheites K Annamaa — 53,07 m

Hüüumärk.

186. Jälgida hüüumärgi tarvitamist järgnevais lauseis!

1. Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmatu meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Oh! ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! See on seal meri, mu hinge igatsus! Mürise, meri, väära ning murra!

(Fr. Tuglas.)

2. Mehed! julgesti edasi! Armas sõber! Ära unusta oma lubadusi!

3. Ta olevat kirjutanud nädala jooksul terve romaani valmis! Vana kalur olevat püüdnud kümnenaelase (!) ahvena. Selle auto ostis ta oksjonilt 50 krooni (!) eest.

Hüüumärki tarvitatakse:

1) **hüüdu, soovi** ja **käsku** väljendavate lausete (vahel ka üksikute **hüüdsõnade,** näit. Tohoh! Viuhti!) järel;

2) mõnikord **ütte** järel (vrd. § 78);

3) **imestust-äratavate lausete** või **sõnade** järel. Viimasel puhul asetatakse hüüumärk imestust-tekitava sõna järele sulgudesse.

Küsimärk.

187. Jälgida küsimärgi tarvitamist!

1. Kus sa käisid, sokukene? Millal maksan memme vaeva? Kes on kirbu suurune, aga härja raskune? (Säde.) Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere kaldale? Kuhu peavad minema need, kellel puudub kodu?

2. Narva läheduses olevat heeringaparvesid (?) nähtud. Noorte ajakirja esimene number olevat levinud 20 000 (?) eksemplaris.

Küsimärki tarvitatakse:

1) **küsilause** järel (kui küsimus on **pealauses**) ja

2) üksikute sõnade järel lause keskel, kui need sõnad äratavad mingisugust kahtlust või tunduvad vigadena. Kahtlust äratava sõna järel esinev küsimärk pannakse sulgudesse (vrd. § 186).

188. Võrrelda järgnevaid lauseid!

Küsimus on pealauses.	Küsimus on kõrvallauses.
Kes seal koputab?	Vaata, *kes seal koputab!*
Kas tead, *kes seal koputab?*	Ma ei tea, *kes seal koputab.*
Kes mäletab, *millal algas Eesti Vabadussõda?*	Ütelge, *millal algas Eesti Vabadussõda!*
Kas kuulsite, *mis teile öeldi?*	Meie ei pannud tähele, *mis meile öeldi.*
Kas teie teate, *kuhu viib see tee?*	*Kuhu viib see tee,* küsiti minult.
Kui küsimus on **pealauses**, siis pannakse lause lõppu **küsimärk.**	Kui kõrvallause on küsimuse kujuline, kuid pealauses küsimus puudub, siis küsimärki ei panda.

Põimlause lõpus esinev **kirjavahemärk** sõltub **pealause,** mitte kõrvallause sisust.

Näiteks lauses *Oh kui ilus on mets, kus meie viibime!* on sellepärast hüüumärk, et pealauses väljendub hüüe.

189. Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgnevas katkendis!

Kus meie oleme Kuhu meie läheme Kes on meie kaasas Kes on see kes hõikab ja see kes näitab tunglaga tuld ja see hoia-

tav vanamees ning tütarlaps siniste lilledega Kus on need teed ja teerajad sulisev läte ja veski metsas eksitavad metsa pimedikud ja pimediku põhjas võrgumees võrguga

Jooskem jooskem Võrgumees tuleb ta must kitsehabe väriseb ta koer nuusutab õhku Oh meie õnnetud Kuhu peame minema et pääseda musta koera ning linnupaela panija eest

Võta kinni mu käest mu õeke Loe palvet mu õeke Põgeneme õeke Oh me oleme nii noored me ei taha veel võrgumehega minna Me tahaksime veel mängida (Fr. Tuglas.)

Koma.

190. Korrata koma tarvitamist!

Koma tarvitatakse:

1) põhisõna järel asetseva **lisandi** eraldamiseks (*Käsu Hans, meie esimesi eesti soost kirjamehi, oli Puhja köster,* vt. § 41 ja 172);

2) **ütte** eraldamiseks (*Kuhu sa lähed, isa?,* vt. § 78);

3) **koondlauses** korduvate samalaadsete lauseliikmete eraldamiseks (*Ostsin poest vihiku, raamatu ja sulepea,* vt. § 121, 123, 124, 125, 127);

4) **rindlause** osade eraldamiseks (*Ma kutsusin teda külla, kuid ta ei tulnud,* vt. § 133, 136, 138);

5) **kiillausete** ja **kiilsõnade** eraldamiseks (*See olevat juhtunud, nii kõneldakse, juba möödunud sügisel,* vt. § 134 ja 139);

6) **põimlauses** kõrvallausete eraldamiseks (*Ootame, mis järgneb,* vt. § 143, 154, 155, 156);

7) teatavate **lühendatud lausete** eraldamiseks (*Töö tehtud, heitsime puhkama,* vt. § 164);

8) lause algul esinevate **hüüdsõnade** ja määrsõnade *jah* ja *ei* eraldamiseks, kui nende järel on väike peatus hääldamises (*Oh, kui saaksin minagi nii magada! Oo, see ei ole veel midagi! Ahaa, niisugune sa siis oledki! Ei, sel ööl ei saanud ma und. Jah, ta oli tulnud tagasi.* Vrd. *Oh seda vaest meest!*).

191. Tarvitada õigesti komasid!

Kui mind kooli saadeti kuna õde ja vend kodus tööd rühmasid korrati mulle alati: katsu õppida katsu edasi püüda sest meie oleme vaesed. Selle mis me sinule anname võtame omade ja õe ning venna suutäite kõrvalt. Ja need polnud ainult sõnad vaid

tõsiasjad sest ega isa ometi nalja pärast hakanud talule võlga tegema. Sinu pärast Oskar teen ma seda sinu tuleviku pärast et sul poleks vaja samuti oma suutäisi lugeda nagu meie seda emaga oleme teinud. (A. H. Tammsaare.)

Jah kord tuleb küll viimnepäev maailm saab otsa. Aga mis tuleb siis pärast viimsetpäeva mis pärast viimsetpäeva tuleb? Oi kuis me kardame otsatust ja igavikku sest et see me mõistusest üle käib! (Fr. Tuglas.)

Meie peremees olgu muuseas öeldud on hirmus ihne. Ta läheks ma usun isegi tulle et aga midagi teenida. Kambri põranda all olevat tal nii räägitakse terve plekktoop hõberublasid täis. Mäebe Madli talu endine saunanaine olevat oma silmaga näinud kuidas peremees raha kambri põranda alla peitnud.

Kannel kaenlas ja kaabu kuklas nii rändame mööda maanteid. Päike loojunud heidame puhkama lindude lauldes virgume uinakust.

Koolon (kaksikpunkt).

192. Korrata kooloni tarvitamist!

Koolonit tarvitatakse:

1) koondlauses **loendi** ees (*õuel vedeles mitmesugust mööblit: laudu, toole, pinke, riiuleid jm.*, vt. § 126);

2) **rindlauses** eelmist lauseosa **selgitava** või **põhjendava** lauseosa ees (*Saalis tekkis äkki vaikus: kõik ootasid põnevusega miljonilist võitu*, vt. § 138);

3) **lausestikus** h a r i a s t m e märkimiseks (*Nagu vägev maruhoog, mis kiiresti tõttab üle maa; nagu võimas merelaine, mis murrab eest kõik takistused: nõnda tuli meile kauaigatsetud vabadus*, vt. § 159);

4) **otsese kõne** ees (*Isa hüüdis: „Poisid, tulge koju!“*, vt. § 168).

Semikoolon (punktkoma).

193. Korrata semikooloni tarvitamise juhtumeid!

Semikoolonit tarvitatakse:

1) koondlauses **loendi** üksikute **rühmade** eraldamiseks (*Eesti tänapäeva kirjanikkudest on tähtsamad: A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, A. Jakobson, A. Kivikas, A. Gailit (romaani ja novelli alal); G. Suits, M. Under, H. Visnapuu (luule alal) ja H. Raudsepp (näitekirjanduse alal)*, vt. § 126);

2) **rindlauses** pikemate lauseosade eraldamiseks *(Laps väsis, väsis iga sammuga; õnneks ei olnud kodu enam kaugel,* vt. § 138);

3) lühemate mõtteliselt lähedaste **põimlausete** eraldamiseks *(Kuidas lükkad, nõnda läheb; kuidas tõmbad, nõnda tuleb);*

4) **lausestikus** sama sõnaga algavate tõusu- või mõõnaastmete eraldamiseks *(Kui teie teaksite, mida olen kannatanud neil üksinduse aastail; kui teie aimaksite, mida tunneb inimene, kes on maha jäetud kõigist: ainult siis ehk suudaksite mõista mu järgnevaid sõnu; ainult siis ehk taipaksite mu kannatuste suurust,* vt. § 159).

Mõttekriips.

194. Jälgida mõttekriipsu tarvitamist!

Mõttekriipsu tarvitatakse:

1) koondlause **loendi** järel pikema peatuse märkimiseks *(Uksed, aknad, ahjud — kõik olid purustatud,* vt. § 127);

2) rindlauses **vahelejäetud sõnade märkimiseks** *(Õpetaja püüdku võimalikult hästi õpetada, õpilane — õppida, vt.* § 138);

3) **kiillausete** eraldamiseks *(See talu olevat kuulunud muiste — nii näitavad vanad dokumendid — minu esivanemaile,* vt. § 139);

4) **esiletõstetava lauseosa** eraldamiseks *(Ta tahab mind — põlisperemeest Jooramit — sellega vist narrida);*

5) **poolelijäävate** või **katkeliste** lauseosade eraldamiseks *(Jumaluke! — see oled ju sina, Lilli . . . Issand halasta! — ligi aasta otsa pole sind enam näinud — No võta see suurrätik ilusti maha ja — Nii sisse mäsinud enese, et — Mis sa ennast hautad! — Ilm nii soe, et —);*

6) **üllatava** ja **ootamata** sõna või mõtte ees *(Tõmbasin õnge veest välja ja õnge otsas oli — vana saabas. Vorstipada on tulel ja — pererahvast pole kodu.);*

7) **eri isikute kõneluste** vahel, kui otsest kõnet ei alustata uuest reast *(„Ema! Ema ae!" — „Mis sa tahad? Miks sa ei maga?" — „Uni ei tule . . . Ema!" — „Mis on?" — „Kas isa on jälle välja läinud?" — „Ole vait ja jää magama!" — „Ütle, ema, kas on?" — „Jää magama!" — „Ütle, siis jään.").*

Mõttepunktid.

195. Jälgida mõttepunktide tarvitamist ja võrrelda seda mõttekriipsude tarvitamise juhtudega!

1. Kuule, kuidas akna taga vingub tuul, kuule, kuidas vihma vastu akent lendab tormi sunnil, aga kuule . . . Issand Jumal! — palub ehmudes huul — halasta! . . . sest väljas sajab rahet . . . Meie põllud, vili . . . valmis rukis . . . hukka saavad! (G. Suits.)

2. Sa otsid piipu, kuid . . . piip on sul enesel ju suus. See elukutse on kindlasti väga tulutoov ja võimaldab julgesti . . . nälgida.

3. Tuntud ärimees hr. S . . . olevat vaeslaste heaks annetanud suurema summa. See lugu sündis T . . . alevikus.

Mõttepunkte tarvitatakse:

1) **poolelijäävate** või **katkeliste** lauseosade eraldamiseks (vrd. mõttekriipse);

2) **üllatava** ja **ootamata** sõna või mõtte ees (vrd. mõttekriipse);

3) **vahelejäetud** s õ n a d e või t ä h t e d e asemel.

Mõttepunktid tähendavad samuti kui mõttekriipsud pikemat kõnepeatust ja sellepärast tarvitatakse neid mõnel juhul (vt. 1 ja 2) ka mõttekriipsude asemel.

Jutumärgid.

196. Jälgida jutumärkide tarvitamist!

1. *„Härjad lahti ja mõisa, mets põleb!“* hüüdis kolmas kündja Laiale.

„Las kõrbeda, mis häda sinul sellest on,“ vastas Lai.

„Kubjas käskis kohe, silmapilk . . . Tprrr . . .“

„Ega siis aita, pean minema,“ vastas Lai.

(A. H. Tammsaare.)

Otsene kõne asetatakse **jutumärkidesse** (vt. § 168).

2. *„Las kasvame, me tõusev sugu!“* laulis 1905. a. noorus paatosküllaselt. Eestlaste poolt järgnes veel pikk rida rüüsteretki lätlaste ja liivlaste alale, nii et *„oli suur häda kogu Liivimaa radades“*, nagu kroonik olukorda iseloomustab.

Tsitaadid (teise kirjaniku teosest sõna-sõnalt võetud sõnad ja laused) pannakse **jutumärkidesse.**

3. August Gailit'i romaani *„Isade maa“* oodati suure põnevusega. Luuletis *„Noorte laul“* leidub G. Suits'u kogus *„Elu tuli“*. Olin kinos *„Apollo“*. Kas teie tarvitate hambapastat *„Tervis“*?

Teoste, trükiste, asutiste, mitmesuguste müügiartiklite jne. p ä r i s n i m e l i s e d **nimetused** asetatakse **jutumärkidesse** (vt. § 109).

4. Poiss olevat kõige ilusamal heinaajal töö juurest *„jalga lasknud“*. Toots asetas oma *„müristaja“* kivi peale. *„Ruhe sanft!“* seletas Marie, *„see on „Maga magusasti!“* “ Sõnas *„kala“* on neli tähte.

Sõna või väljendis, mida tarvitatakse mingisuguses **kaudses tähenduses** (näit. pilkelise varjundiga, keelenäitena vm.), suletakse **jutumärkidesse** („hanejalgadesse“).

Sulud (klambrid).

197. Jälgida sulgude tarvitamist!

Sügisene looduse närbumise ja suremise aeg, see on „surnute kuu“, hingede aeg *(mordvas kevadel, lapis kesktalvel)*, kus mälestatakse lahkunuid. Eesti Kirjanduse Selts on välja andnud ka mitmete teadlaste [*näit. Newton'i* (nr. 2), *Edison'i* (nr. 9), *Pasteur'i* (nr. 12), *Darwin'i* (nr. 13) jt.] elulugusid oma biograafilises teoste sarjas. Jeanne d'Arc'i *(loe: žann dark'i)* kangelasmeel on imetlust-äratav. Vorstid olid valmis, seepärast *(ja mitte mingil muul põhjusel)* tõstis mu truu sõber katla pliidilt maha.

Sulgusid tarvitatakse igasuguste **seletavate märkuste,** s e l g i t u s s õ n a d e ja k i i l l a u s e t e (vt. § 139) eraldamiseks.

Sidekriips.

198. Jälgida sidekriipsu tarvitamist!

1. Sõnas „rai-u-da“ on kolm silpi, kuid poolitada saame seda sõna ainult järgmiselt — „raiu-da“. Tuleb meeles pidada, et -line liitub ainult vokaalile.

2. Puukaupmehelt võib osta nii lepa- kui kasepuid. Õppinud tööline peab omama tarvilikku töötamiskiirust ja -oskust.

3. Tartu seismograaf registreeris rea maa-aluseid tõukeid. Plekk-katus on enam-vähem tulekindel. Lõuna-Eesti loodus on huvitavam kui Põhja-Eesti oma. Vaenlane taganes samm-sammult. Vanamees võttis oma kimpsud-kompsud ja läks.

Sidekriipsu tarvitatakse:

1) Sõnade **poolitamisel** ja **silbitamisel** (ka muudel puhkudel, kui sõna jaotatakse osadeks, näiteks liidete eraldamisel jne.);

2) liitsõna korduva osa asemel;

3) **liitsõna osade** eraldamiseks.

Ülakoma (apostroof).

199. Vaadelda ülakoma tarvitamise juhtumeid!

1. Mu isamaa on minu arm, kell' südant andnud ma,
sull' laulan ma, mu ülem õnn, mu õitsev Eestimaa!
(L. Koidula.)

2. August Kitzberg'i ja Hugo Raudsepa teosed on tänini jäänud meie parimateks näidenditeks. Tolstoi'd ja Dostojevski't hinnatakse kogu haritud maailmas. Helene Ranna' romaan „Keha ja vaim" ilmus 1930. a.

Ülakoma tarvitatakse:

1) Vahelejäetud **tähe** märkimiseks (nagu see esineb meie varasemate luuletajate loomingus);

2) **pärisnimede** nimetavalise kuju eraldamiseks.

Võrdsusmärk.

200. Jälgida võrdsusmärgi esinemist!

Üks härra kõnetas mind (= hakkas minuga rääkima). Sellest naljast juba piisab (= jätkub, on küllalt).

Võrdsusmärki tarvitatakse seletuste puhul **samaväärsuse** märkimiseks (näit. = näiteks; vastuvõetamatu = mittevastuvõetav).

Mõningaid lisamärkmeid.

201. Võrrelda järgnevaid lauseid ja jälgida kirjavahemärkide järjestust!

„Kas sa tead," usutles Lembit, „kus on pääsukesed talvel?" (Vrd. Kas sa tead, kus on pääsukesed talvel?)

„Kas niisuguse vana loomaga," lausus peremees poolpilkavalt, „on üldse võimalik ratsutada?" (Vrd. Kas niisuguse vana loomaga on üldse võimalik ratsutada?)

„Poisid!“ hüüdis isa, „tulge ruttu koju!” (Vrd. Poisid! tulge ruttu koju!)

„Lapsed,“ manitses vanaema, „ärge minge kaevu juurde!“ (Vrd. Lapsed, ärge minge kaevu juurde!)

Jutumärkidesse asetatakse laused ü h e s **lause juurde kuuluvate kirjavahemärkidega** (vrd. § 168).

Samuti eraldatakse ühes lause juurde kuuluvate kirjavahemärkidega ka mõttekriipsudesse asetatud laused, näit. *Siis pakuti meile — olge lahked! — mingit vastiku lõhnaga neegritoitu.*

202. Asetada järgnevas tekstis puuduvad kirjavahemärgid!

Mina tunnistan ja vannun olevat Peep ütelnud kohtu ees et kaupmees Arusk käskis meil puhtaks teha selle korteri kus me praegu elame Me juba teisel päeval pärast tema lõbusat külaskäiku tegime puhtaks oma korteri isegi need vanad saapad mis vedelesid nurgas tegin ma puhtaks rohelisest hallitusest

Naljakas küll algab Rähn et inimene peab alati sööma Näe siin ma nüüd topin oma pugu täis aga homme hommikul tahan jälle Küll oleks hea elada kui inimesel poleks tarvis süüa

See sild ohkab isa See sild tuvikene see sild Kas tahad Silvia et siiski saaks valmis see sild (O. Luts.)

Häh häbemata hirmus Säh seal on nüüd sinu uue aja püüete vili Kirsimäe rukkid hih hirmsasti ära puh purustatud Kammitsas hobused öö otsa sees kuulmata Seda võib üksi minu mõisas sündida kus härra maailmaparandaja asju ajab Võeh häbi teomehed magavad hobused söövad mõisa rukkis (Juhan Liiv.)

Ütle kas kardad sa sügisöil Kas on sul hirm südames nagu minul kui sügistuul lõõtsub ja talvine maru lööb Kas tunned sa siis kõige kaduvuse ahastust nagu mina kui vaskne kuu kumab üle jäise välja ning kõrgel laiub avaruse teras (Fr. Tuglas.)

Ega ma neid iga päev pidama hakka vaid nii pühapäeviti ja kui tuleval talvel kooli lähen No lähen küll korra Reedule et las Reedu poiss vaatab ka ja kevadel lähen ka korra veest läbi Aga siis kuivatan ära ja määrin ja (J. Parijõgi.)

Aga kui torm minu kandlelt kostab siiski kõrvu sull siis sa ise oled süüdi miks nii armas oled mull (A. Haava.)

Juba keskkoolis õpitakse tundma Tuglase Tammsaare Mändmetsa Lutsu Visnapuu jt eesti kirjanikkude töid Kas te loete

Vaba Maad või Uut Eestit August Mälgu õitsev meri ilmus 1 trükis 1935 a Läti rahvuskangelasena on tuntud tugev Lāčplēsis loe laatšpleesis s o Karumurdja muinasjutupärane hiiglane kes olevat sündinud inimesest ja emakarust Juba 5 aastasena kaotas Epp oma vanemad Jannseni ja Koidula aegne ajalehetoimetamine on tublisti muutunud Põhja Eesti maapõuevarad on heaks tuluallikaks riigile Jaan Vapper on peategelane E Vilde romaanis Külmale maale

203. Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgnevas katkendis! Vihane hämmastus kajastus kuberneri näol kui ta vaatas seda julgelt esinevat noort talumeest See oli otse ennekuulmatu mis see mees seal kõik kokku kõneles Kas niiviisi tohib üks vilets talupoeg ennast üles pidada kubermangu kõrgema võimukandja ees See ei ole mitte üksnes harimatus vaid ka äärmine häbematus Selle eest tuleb teda tingimata karistada nii et ta teaks kellega tal tegemist

Kaua mõõtis kuberner seda jultunud maameest oma karmi valitsejaliku pilguga käratas siis talle hirmsa purustava küsimuse Kes teie olete niisugune

Tõnis Viidalepp ei löönud mitte kohkuma kuberneri vihasest näost ega mürisevast häälest Ta vastas rahulikult ning asjalikult Tõnis Viidalepp perepoeg Kunda Malla vallast

Ah siis teie oletegi see see mees kes rahvast üles kihutas kirjutajat lahti laskma Kas lahtilaskmise protokollile kirjutasite esimesena alla Ja teie julgete veel minu silma alla tulla minule vastu vaielda

Jah minap see mees olen Tõnis Viidalepp ajas enese veel rohkem sirgu seisis peaaegu sõjamehelikus valveseisakus kuberneri ees kes teda ikka veel takseeris oma üleoleva ning halvakspaneva pilguga Kuid mina ei ole teinud midagi lisandas ta trotslikult mis oleks seadusevastane

Nõnda Teie ei ole teinud midagi mis oleks seadusevastane

Kuberner sööstis paar sammu Viidalepa suunas nagu tahaks ta temale kallale tormata ja jätkas siis silmade vihaselt välku lüües

Inimene kas teie ka mõtlete kellele te seda räägite Lubage et mina kui kuberner tunnen seadusi paremini kui teie teie rumal talumats Kui mina kord ütlen et teie olete eksinud seaduse vastu siis on see ka nii Mina teid alles õpetan mis tähendab seadus

ja mis selle vastu ülesastumine Seitse päeva aresti määran teile ja kõigile neile kes ühes teiega kirjutaja lahtilaskmise protokollile on alla kirjutanud Seitse päeva Sellest peaks esialgu aitama et taltsutada teie ülearu ägedat vabameelsust Kui see aga veel ei mõju küll siis juba vaatame mida edasi teha Igal juhul käsin teie tegevust hoolega silmas pidada neil asutistel kelle ülesannete hulka see kuulub Mina ei salli oma kubermangus mingit vastuhakkamist ja surun selle juba eos ilma armuta maha Seda pidage meeles

Nende sõnadega pöördus kuberner järsult ümber kutsus kasakatesalga juhi käeviipega enese juurde ja ütles käskivalt ning valjusti nii et kogu rahvas kuuleks Minu otsus tuleb kohe täide saata Kõik süüdlased jalamaid kinni võtta ja Rakvere arestimajja toimetada

Kuulan teie kõrgeausus vastas salgajuht kätt kõrva äärde tõstes ja kannuseid kokku lüües

Seejärele läks kuberner minema ilma et ta oleks kordagi tagasi vaadanud erutuses seisvaile koosolijaile

204. Jälgida kirjavahemärkide tarvitamist mõne ilukirjandusliku teose paaril leheküljel ja põhjendada iga märgi tarvilikkust või mittetarvilikkust!

Sisukord:

Lk.

Saateks 3
Laiendamata lihtlause 5
Öeldis 6
Alus 8
Laiendatud lihtlause 11
Laiendite liigid (lause kõrvalliikmete mõisted) 13
Täiend 21
Lisand 22
Öeldistäide 24
Sihitis 25
Määrus 33
Üte 37
Ühildumisküsimusi 38
Lauseliikmete muutelisest sõltuvusest (rektsioonist) 52
Koondlause 57
Liitlause 62
Rindlause 63
Põimlause 68
Kõrvallause liigid 70
Lausestik 78
Lausete lühendamisest 79
Otsene ja kaudne kõne 82
Sõnade järjestusest lauses 85
Elliptiline lause 90
Kirjavahemärkide tarvitamisest 90

Nr. 19. P. Hamburg. „NOOR-EESTI" LIIKUMISE OLEMUS NING KIRJANDUSKULTUURILINE TEGEVUS. Gümn. III kl. Hind 1 kr.

Nr. 20. P. Hamburg. EESTI TÄNAPÄEVA LÜÜRIKUID. Gümn. III klassile. Hind 95 senti.

Nr. 21. E. Roos. ÜLEVAADE VANA-KREEKA KIRJANDUSEST. Hind 80 senti.

Nr. 22. J. Meerits. DRAAMA OLEMUS JA ARENG. Hind 60 senti.

Nr. 23. M. Teder. W. SHAKESPEARE JA TEMA „HAMLET". Hind 85 senti.

Nr. 24. A. Aspel. MOLIÈRE'i ELU JA LOOMING. Hind 60 senti.

Nr. 25. A. Pärl. ESTEETIKA. SISSEJUHATUS KUNSTIKÜSIMUSISSE. Gümn. II klassile. Hind 90 senti.

Nr. 26. P. Hamburg, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski, VALIMIK KIRJANDUST keskkooli II klassile. Hind br. 2 kr., köites 2 kr. 25 senti.

Nr. 27. A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski. EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK keskkooli I klassile. (5. õ.-a.) Hind 1 kr. 10 senti.

Nr. 28. J. Valgma. A. KIVI JA TEMA SUURTEOS „SEITSE VENDA". Gümn. I kl. Hind 40 senti.

Nr. 29. H. Jänes. JUHAN LIIVI ELUST JA LOOMINGUST. Gümn. II klassile. Hind 60 senti.

Nr. 30. K. Raud. EESTI VANAROMANTILINE JUTU- JA NÄITEKIRJANDUS. Gümn. I kl. Hind 80 senti.

Nr. 31. A. Tamm. KALEVALA. Keskkooli III kl. Hind 80 senti.

Nr. 32. S. Kutti, O. Loorits, H. Tampere. VALIMIK EESTI RAHVALAULE. Keskkooli III kl. Hind 1 kr. 60 senti.

Nr. 33. B. Pravdin. ÜLEVAADE VENE KIRJANDUSEST. Hind 90 senti.

Nr. 34. P. Hamburg. ÄRKAMISAEGSEID LÜÜRIKUID. Gümn. I kl. Hind 1 kr.

Nr. 35. L. Sild. BYRON'i ELU JA LOOMING. Gümn. III kl. Hind 65 senti.

Nr. 36. P. Hamburg, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. VALIMIK KUNSTLÜÜRIKAT. Keskk. III kl. Hind 35 senti.

Nr. 37. A. Vaigla. KÕNEÕPETUS. Hind 75 senti.

Nr. 38. E. Roos. ÜLEVAADE ROOMA KIRJANDUSEST. Hind 1 kr. 25 senti.

Nr. 39. A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski. EESTI KEELEÕPETUS JA HARJUTUSTIK keskkooli IV klassile. (Lauseõpetus.) Hind 1 kr. 20 senti.

Nr. 40. A. Vaigla. DEKLAMATSIOONE. Hind 1 kr. 80 senti.

Nr. 41. A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski. EESTI KEELEÕPETUS keskkooli III klassile (VII õppeaasta). Vormiõpetus. Hind 1 kr. 45 senti.

Nr. 42. J. Roos. ÜLEVAADE EESTI KIRJANDUSEST. Keskkooli V kl. Hind 1 kr. 75 senti.

Nr. 43. P. Ambur, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. VALIMIK KIRJANDUST keskkooli III klassile (7. õ.-a.) Hind br. 2 kr. 30 senti, köites 2 kr. 55 senti.

Nr. 43a. P. Ambur, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. VALIMIK EESTI KIRJANDUST keskkooli III kl. Hind 70 senti.

Nr. 43b. P. Ambur, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. VALIMIK HÕIMUKIRJANDUST keskkooli III kl. Hind 1 kr. 30 senti.

Nr. 44. P. Ambur, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. VALIMIK KIRJANDUST keskkooli IV klassile (8. õ.-a.) Hind 2 kr. 75 senti.

Nr. 45. P. Viires. FRIEDEBERT TUGLASE ELU JA LOOMING. Gümn. III kl.

Nr. 46. E. Roos. ODÜSSEIA. Gümn. I klassile.

HIND **1** KR. **20** SENTI